

84(2р-Балд)

У-34

С11479

ИЛАХ УЗДЕНОВ

НАСЫПНЫ САТЫП АЛМАЙДЫЛА

«ЭЛЬБРУС» КИТАП БАСМА · НАЛЬЧИК · 1974

Кр.

АБДУЛЛАХ УЗДЕНОВ

11479

НАСЫПНЫ
САТЫП
АЛМАЙДЫЛА

П О В Е С Т Ъ

Кабардино-Балкарская Государственная научная
Библиотека и имя Н. К. Крупской
гор. Нальчик, ул. Ногмова, 42

С(Балк)2

У 34

У $\frac{0733 - 100}{M 125 (03) - 74}$ 40-74

© «ЭЛЬВРУС» КИТАП БАСМА, 1974

Орта бойлу, къаракёз жаш бир къолунда шинели, бирси къолунда уа ауур чемоданы бла станцияда поезддан тюшдю. Аны бийик башлы къара чурукълары, лак сюртюлгенча, ариу жылтырайдыла. Аскерчини кёлегине тагъылгъан 5—6 майдал атлагъаны сайын бир бирге тийип зынгырдайдыла. Фуражкасын бир жанлыракъ кийип, аузунда да папиросу бла жол жанында сюелип, ол ары-бери ётгенлени башларындан аякъларына дери тюрслеп къарайды. Цемент жугъу фуфайкалары бла жаш къызланы аякъларында гетен чурукъла анга сейир кёрюнедиле. Ол кезлерин аладан айырып, кесини чурукъларына къарап ышарады. Аны кёлюне: «Оллаха, бусагъатда кесинге тийишли тиширыу тапхан да къыйынды», — деп келеди.

Къызладан бири, аны акъылын ангылагъанча, тенглерине малкъар тилде шыбырдайды: «Бир аллах, бу жаш битеу немецли аскерлени кеси хорлап келген суна болур. Аны фуражка кийиуюн а кёремисиз?» Къызла бары да артха, жаш таба, къарап кюдюле. Бир къыз уллуракъ окъуна кычырады:

— Хау, анам ёлмесин, аны бёркюню тюбюнде андан жигит киши да болмаз!

Харунну бети кызарады, абызырал бираз турады, сора, эс жыйып, кызланы ызындан кычырады:

— Э-эй, тохтачыгыз алай! Таулу кызла ушайсыз да?!

Кызладан бири: «Оу кюнүм, таулу жаш кереме» дегенлей, бары да кычып бир кесек бардыла. Сора аладан бири:

— Бир аллах, сабийчикле кибик, айыплы иш этебиз. Кыайры барыргыа билмей тура эсе уа. Келигиз, кыайтайык да сорайык, — деди.

— Кет аурунг, энди уялмай ары киши кылай барсын, — деди башха кыз.

Бирадан бары да артха кыайтыргыа оноулашадыла.

Кызланы артха кыайтханларын керюп, Харун керлегини жан жанларын энишге гартып тюзетди, руфажкасын табырак кийди, керюрегин иги да алгыа чыгарды.

— Ай юююгюзге, мен таулу сез эшитмегенли 4 жылгыа жууук болду. Сиз а, тюшде керюнгенча, кезге илинип, кычып барасыз. Кыуран хакына, шендю сизни хар биригизни бир эгечимден башха керлюк туююлме, — деп жолукду Харун артха кыайтып келген кызлагыа.

Баям, бирсиледен абаданырак болур эди, кызылууурт, чырайлы керккес кыз, жаш таба жууукылашып: «Сау келигиз», — деп Харунга кюолун узатды. Кыалгыанла да, бирем-бирем келип, жаш бла саламлашдыла.

— Кечгинлик бер, кызла бош лактырда эте бара эдиле. Кыачхан а уялгыандан этдик, — деп керккес тиширыу негерлерини башларын жулургыа кюрешди.

— Кыайгырмаз, кыайгырмаз. Лактырда.

сыз аллах этмесин. Сёлешгенигизни эшитмесем, сиз таулуласыз деп а мен да биллик туююл эдим. Къайдансыз, къайры ахшы жолгъасыз?— деп Харун къызланы кёзлерине тюрслеп-тюрслеп къарады.

— Былайдан 4 километр арлакъда элде жашайбыз. Бусагъатда уа ишден бошап барабыз. Мында, темир жол станцияда ишлейбиз,— деди биягъы кёккёз тишируу.

— Кишпек деген элдеми жашайсыз?— деп сорду аскерчи жаш.

— Хау. Сен а къайдан билесе?

— Анда мени эгечим жашайды. Кесим да ары барама,— деди Харун.

— Аты кимди? Биз таныгъан адам эсе уа,— деп кёккёз къыз жашха ышарып къарады.

«Тейри, биягъында кийимлерине къарап, жангылгъан эте эдим ансы, бу тиширыугъа уа кимни кёзю да къарарыкъды,— деп келди Харунну кёлуне. Сора эс жыйып, анга жууап этди:

— Фатиматды аты уа. Герийланы Фатимат.

— О-оу кюнюм, ол а мени хоншумду да. Эки сабийи, кеси да бек хайт деп турадыла. Аны бла бизни ортабызда жалан да юч юй барды,— деп къыз Харунну къууандырыгъа ашыкъды.

— Да сора мен а тюз хоншуларыма жолугъуп къалдым да. Не иги болду. Бусагъат бир машина тыяйым да, барыбыз да бирге барайыкъ,— деп жарыды жаш.

— Машина иш да сакъламайыкъ, чемоданынгы кезиу-кезиу кётюре барырбыз, узакъ туююлдо,— деп къызла Харунну арагъа алдыла.

— Ой, мен сизсиз болмайым, эгешчиклерим. Чемодан ауурду, сизни неге къыйнайма. Буса-

гъат бир машина жетер. Ахча дегенинг менде саламды,— деп махтанды жаш.

— Бир аллах, ахчанг не кѣп эсе да, кѳоратыр жер табылыр. Бир ѳтмекни багъасы 150—200 сомду. Машина бла бир ахча уа сен да келтирген болмазса,— деп кѣккѳз къыз ахчаны керексиз кѳоранч этерге керек болмагъанын ангылатыр-гъа кюрешди.

— Къайгъырмаз, мында багъалы затчыкъла да бардыла,— деп Харун кѳзлери бла чемоданны кѳргюзтдю.

Къызланы кѳллерине: «Муну юсюнден бек алгъа этген оюмубуз тюз кѳре эдим»,— деп келди.

Ала даулаша тургъунчу, алайгъа жюк ташыучу машина жетди. Харун жолну тюз ортасында сюелди да, къолун кѳтюрюп, машинаны тохтатды.

— Былайгъа, Кишпекге дери ала бар.

— Угъай, мен башха жанына барама,— деп шофер моторну кѳуруп башлады.

— Тохта, тохта алай, артыкъ ахча эшигинги ми жабарыкъды, къаллай бир суйсенг да ал,— деп Харун хуржунуна узалды.

— Да не кѣп берсенг да, алайгъа дери бир тюмен берирсе да, аны ючюн жолумдан неге бурулама,— деп шофер машинаны эшигин къаты къагъып этди. Аскерчи жаш машинаны бошлап къояргъа умут этмейди.

— Алан сен, юйюнг кѳурумагъан, адам туюлюмюсе? Мен фронтчума, бусагъатда поезддан тюшгенме. Ахча ючюн тыйгъыч жокъду, ма, бары да сени болсун,— деп Харун къызыл тюменликледен чулгъамын узатды.

Шофер башын ары-бери ойната :

— Оллахий, кьоярыкъ тьююлсе,— деп ахча чулгъамдан эки тюменни алып, кьалгъанларын кесине кьайтарды.

Харун кьызлагъа айланып:

— Хайдагъыз, келигиз!— деп кьычырды, аланы хар бирине болушуп, машинагъа миндирди. Жолда бара аланы бары бла да танышды. Кёккёз кьызны — Аминатны уа кёз туурасындан кетермезге кюрешеди.

Бир кесекден машина кьыланч айланып, юсюнде кёкен, лёкью терекчикле ёсген дуппурну жаны бла ётюр, Кишпек элни башындан энишге кьарады. Харун олтуруп тургъан жеринден кьобуп, элни кёрюрге ашыкъды.

Кишпекни жалан да бир ара орамы барды. Аны эки жанында орнатылгъан бийик акътереклени башларын кюнбатхандан ургъан желчик бир жанына бюгюп, тенгизде шош толкъунлача кёргюзтеди. Элни тюз экиге бёлюп ётген илипинде тирмен айландырыр чакълы бир суучукъ эсленеди. Аны эки жанында кьаз, баппуш сюрюуле агъарадыла. Элде топуракъбаш юйлени арасында бир ненча кьошунбаш юй эсленеди. Кишпекни кюнчыкъгъан жанында школну эки этажлы юйю сюеледи. Ол элде бек уллу мекъамды. Андан башха эки этажлы юй жокъду.

Бир-бир юйлени алларында терек бахчала кёрюнедиле. Алма, кертме эм башха тереклени чапракълары саргъалгъандыла.

Шошлукъну биягъы кёккёз кьыз бузду.

— Элибизни жаратамыса?

Харун кьыз таба бурулуп, жерине чёкдю да, жууап этерге ашыкъды:

— Да аман эл кёрюнмейди. Сиз жарата эсегиз, мен да жаратырма...

Харунну Фатиматлагъа Аминат ашырып элтиди. Чий кирпичден ишленген, къара къагъыт бла жабылгъан алаша юйчюкню аллында 7-жыллыкъ къаракёз къызчыкъ от тамызыргъа къаура-ла сындыра тура эди.

— Ариука, Фатимат а къайдады?— деп сорду Аминат Харунну артына букъдуруп.

— Юйдеди. Не этесе?— деп къызчыкъ къолчукъларын бир бирге ышып, тазаларгъа кюрешди.

— Бери чакъыр, адам излейди,— деди Аминат.

Фатимат сехле къатына жетерге Аминат бир жанына атлады да Харунну бла аны эгечини кёзлери бир бирге илиндиле. Фатимат къычырыкъ этип, къарындашыны бойнуна тагъылды. Ала, бир бирден айырылмай, иги кесек турдула. Экисин да юйге кийирип, Аминат арбаздан чыкъды. Сехлеге тыянды да, башы тегерек айлана, сагъышха кирди:

«Я аллах, мен не насыпсыз жаратылгъан жан эдим. Жанымдан суйген Ахматымы бойнуна ол халда бир чулгъанып ёлсем, къабырым нюр жанар эди. Насыпсыз, къайсы къула тюзде къалды?.. Да не этейим да, къадаргъа тёзмей жарамайды. Мени кибикле кёпдюле. Фатимат кеси да аладан бири эди да. Къарындашына къууанып, бушууун бираз унутур. Энди ол аман сабийни, аллах, сен манга къызгъанма. Битеу жашауум, кюн жарыгъым, солургъа хауам да олду. Я аллах, Хакимчикни ёмюрюн сен узакъ эт».

Бир кесекден Аминат, сууукъсурап уянганча, титиреп, сехледен бир жанына айырылды, Фатиматны терезеси таба бир кесек къарады да,

ишден арыгъан бутлары ары-бери сюрюше, юйю-не кетди.

Фатиматны сабийлери, баям, бюгюнча бир заманда да къууаннган болмаз эдиле. Ала кече ортасына дери жукъламай, Харун бла ойнап турдула. Сабийле жатхандан сора уа жаш эгечине кесини юсюнден кёп халар айтды.

«Мени Далхатым муну къалай бек суйюучю эди. Игирек аш этсем, тейри, Харунсуз ашарыкъ туйюлме деп адам жиберип чакъырмай къоймаучу эди. Кёзден кетген кёлден кетеди дегенлей, кёремисе, унутханды да къойгъанды. Бюгечели бери бир сагъыннган иш этмеди да таланмагъан» — деп келди Фатиматны кёлуне. Сора жашны эсине салыр муратда :

— Далхат харип, ахыр письмосунда санга бек къайгъы этип жазгъан эди, — деди.

Башха акъылгъа кетип тургъан Харун алгъа эгечини айтханына эс бурмады. Сора Далхат деген сёз къалай эсе да башына кирип элгенди да, Фатимат таба бурулуп сорду :

— Далхатнымы сагъына эдинг? Бир башха сагъышха кетип, эшитмей къалдым, эгечим.

Фатимат терен кючсюндю, бир кесекни тынгылап турду. Сора Харунну кёзлерине мудах къарады да, жангыдан къайтарды :

— Ахыр письмосунда санга бек къайгъы этип жазгъан эди дейме.

Харун аны юсюнден абери сагъынмай тургъанына бираз уялды да, кесини башын жулургъа ашыкъды :

— Сабийлени къатында соруп, жүреклерин къыйнаргъа болмай турдум, Фатимат. Курскени къатында жоюлгъанын жазгъан эдинг, аны биле-

ме. Не халда ёлгенин а жазмагъанса, биле эсенг, айт.

— Да, Харун, урушда адам къалай ёлюучюсюн менден эсе сен иги билесе. Манга да: «Сени эринг ит фашистлени Туугъан журтубуздан къыстай, Курскени къатында чынтды жигитча ёлгенди»,— деп къагъыт жибердиле да къойдула. Къадаргъа не этериксе, мени кибики кёплени сабийлери ёксюз къалгъандыла. Ол отну ичинден чыгъарып, сени къолума этген аллахха шукур. Энди сен тыянчагъым болурса. Эки сабийни чынтды адамла болурча юйрет деп ол жазыкъ аны осуят этиучю эди да, къалай-алай десенг да, сен эр киши кёз-къулакъ болурса.

Харун эгечини башын сылап, жюрегин жапсарыргъа кюрешди:

— Ёлген жарлыды ансы, Фатимат, дунияда къалгъаннга не жарсыр кереги барды. Къоркъма, сабийчикле да сау-саламат ёсерле. Далхатны бек артда жазгъан письмосу узакъдамыды? Хатына окъуна бир къарайым.

Фатимат, чемодандан чыгъарып, письмону къарындашына узатды. Харун аны ачып, хатын эслегенлей окъуна, къара къалын чачлы, бийик акъ мангылайлы, субай санлы киеуюню сыфаты кёзюне кёрюндю. Вираздан бу тизгинлени окъуйду:

«Багъалы Фатимат, сабийлеге да, санга да къызыу салам иеме. Къалай турасыз? Къыйна-ламысыз? Мен сау-саламатма. Къысха заманда тюбеширбиз деп умут этеме. Фашист итлеге кёз ачдырмай, западха сюрербиз. Ай медет, бу шёндю кючюбюз урушну ал кюнлеринде болса эди! Аскерчилени кёллери жарыкъды. Не къадар терк хорлар ючюн битеу кючню салып сермешибиз.

Ишлери онгуна айланмагъанын билип, немецли-
ле бек аякъ тирейдиле. Алай энди Совет Аскер-
ни аллын тыярча кюч алагъа къайда! Харундан
письмо алмайма. Ол болгъан жерледе да къаты
урушла барадыла, бек къайгъы этип турама. Сен а,
Фатимат, жюрегинги артыкъ бек къыйнама,
экибиз да фашистлени артларын этип, юйге сап-
па-сау къайтырбыз. Ата журтубуз ючюн жаны-
мы берсем а, сенден тилеригим — сабийлени
чынты адамла болурча юйрет».

Харун андан ары окъумай, письмону тап бюк-
леп, конвертге акъырын салып, эгечине узатды,
бир зат да айтмай тешинип, хазыр этилип тур-
гъан тѣшекге жатды. Фатимат а къарындашыны
къатында олтурду да, бетине къарап бираз турду.
Сора башха отоугъа кетди. Ол кече Фатиматны
кѣзюне арталлы да жукъу кирмеди. Аны башына
кѣп тюрлю сагъышла келедиле. Къарындашыны
урушха дери сыфатын, аны ол кезиуде халын
кѣз туурасына келтирирге кюрешеди. «Харун ол
кезиуде жашаугъа къалай эсе да терен къарай
билмеучю эди. 9 жылгъа 8 классны бошагъандан
сора, окъууун да къоюп, бир ишден бир ишге кѣ-
че, тойлада къала айланыучусу эсимдеди. Ол за-
манда жаш эди. акъылы тохташмагъан эди дей-
им. Энди уа? Адамгъа 23—24 жыл толса, бир
тюрлю акъылгъа тюзелирге, жашаугъа да керек-
лисича къарай билирге тийишлиди. Мушу хални а
жаратмайма. Ол кетгенли анабызны асыра-
дыкъ, Далхат жоюлду, тенг жашларындан да
кѣбюсю урушдан къайтмай къалдыла. Аланы
юсюнден хапар сорургъа нек билмейди? Угъай,
бюгечели беги да Харунну акъылын жаратмай-
ма. Сабийлеге да былай жюреги бла жарыкъ кѣ-
рюнмейди. Да алай айтханым ючюн а 4 жылны

ичинде ёлюмню кёзюне къарап, къаны бузулуп тургъан адамны къайгъысы бизбизми? Аллай къыйынлыкълагъа тёзалмай, акъылдан шашхан-ла окъуна болгъандыла дейдиле да. Алай къайт-ханына да аллахха шукур. Узакъгъа созмай, юйюрлю эталсам, къалай иги боллукъ эди».

Эртденликде Фатимат ишге кетди, Харун а омакъ кийинип, станциягъа атланды. Анда ол 150 сом берип, бир аракъы шеша алды да, ишчи столовагъа барып, бош столладан бирини артына чёкдю. Официантканы урушханына да къарамай, Харун литр жарымы аракъыны алайда тартып бошады. Ингирге дери ол тийреде бошуна айла-нып, ишден бошагъан таулу къызлагъа жолугъа-ды, элге ала бла бирге барады. Нёгерлери юйле-рине жайылып, Аминат Харун бла бирге къал-гъанында уа жаш сёзню къысха салады:

— Аминат, кёргенлей окъуна суйгенме. Сен-сиз жашауум жокъду. Унасанг, узакъгъа созмай, сени бла бир юйюрлю болургъа сюеме.

Аминат къызарады, кёзлерин Харундан букъ-дурады, ол иш хоп-цуп деп этип къояргъа жара-гъан зат болмагъанын айтыргъа кюрешеди:

— Жашы, сен алыкъа мени ким болгъанымы да билмейсе. Бош айтаса ансы, жетгенни суйюп къоярча женгил акъыллы да кёрюнмейсе. Сора мен санга тийишли да туйюлме, сенден эсе, иги кесек да таматама, 7-жыллыкъ жаш ёсдюргеними эгечинг айтхан болур да.

— Оллахий, Аминат, энди сен менден алай бош ычхынып къалалмайса. Дунияда жаным сау къадарда сени бла бир юйюрлю болгъунчу не ке-симе, не да санга тынчлыкъ бермем. Сора, Ами-нат, сабийни несин сагъынаса? Сени сюе эсем, сабийинги да тюз кесими сабийимча кёрмесем,

мени аллах урсун. Энди мен ангылайма, суйген эрин унутуп, башхагъа эрге чыкыгъан тынч туююлдю. Алай къадаргъа не этгин. Мёлек кибик, бусагъатдан эрсиз къалып къалыргъа да, кесинг иги сагъыш эт, неге керекди. Ол зат ючюн санга киши айып этсе, ёлейим. Жашха уа аталыкъ эталсам, бир къара. Бара баргъан заманда уа дагъыда сабий къошулур, сеники, меники деген зат болмаз,— деп жаш аямай къадалады.

— Угъай, Харун, иги жаш, мен бусагъатда ол затны эталлыкъ туююлме. Элде къызла кёпдюле, кесинге тийишли бирни табарса. Манга уа Хакимчикден сора киши керек туююлдю. Аны ёсдюрюп, аягъы юсюне бир салсам, иш кесин кёргюзтюр,— деп Аминат эрге барыргъа акъылы болмагъанын билдирирге кюрешеди.

— Аминат, жанымы къыйыры, мен бюгюн-бюгече деп къысмайма. Былай бир жылы сёз айтып, жүрегими тынчайт ансы, къаллай бир десенг да сакълайым. Тиширыу адамгъа кеси аллына жашау этген тынч туююлдю, аны сагъышын да эт. Мен а бир эки-юч кюнден энтда да жолугъурма,— деп Харун Аминатны къолун жүрегине къаты къысып, юйюне жибереди, кеси уа бир аскер жырчыкъны жырлай, орам бла энишге Фатиматлары таба кетеди...

Харун ишлемей бир 3—4 ай чакълы турду. Кюндюз — станцияны столовасы, кино, стадион. Ингирде, иги жарыкчыкъ да болуп, Аминатха жолугъады, кесини анга суймеклигин билдирип ючюн хар заманда да бирча къургъакъ, адамны эрикдирген сёзле айтады. Аминатдан башха тиширыу аны энди босагъадан ары да къоймаз эди, ол а асыры жууашдан, асыры огъурлудан, хыны сёз айтып, жашны жүрегин къатдыралмайды.

Аминат Харунга аман кезден кырамайды, алай аны кылыгы а жаратмайды, ишлемей айланганына да ыразы туююлду. Алай ол затла бла мени не ишим барды дегенча, жашха бир зат сагырмайды, келмей иш кыалса уа, не заты эсе да жетишмегенча окыуна керюнеди.

Харунну ахчасы тауусулмаса, ким биледи, энтда да бир талай заманны ишсиз айланырык болур эди. Алай адам емюрге жетерча кыстырык эталмайды, Харунга да ишге кирирни кыайгысын этерге тюшду. Фатиматны жалнасы бла узакгы бармазлыгы кыарындашы ангылады.

Бир кюн Харун, станциягы барып, ишге кирирге суйгенин билдиреди. Кадрла белюмюнде жашны документлерине кыарап, аны жалан да кыара ишге салыргы боллуклары аятадыла.

— Не тукум иш бар эсе да, беригиз, угыай демейме. Терт ай солуганма, тамамды, — деди Харун.

— Алай эсе, сени кыурулуш бригадагы жиберейим. Насыбынг тутханды, кыызланы арасында жугьутурча айланырыкыса. Сен да малкыарлы ушайса да? Бригадиринг малкыарлы кыыз боллукду. Сеитова Аминатны таныгган иш эте эсенг да. Бек ахшы, адепли тиширыуду, ицин уста биледи.

Ол сазлени эшитгенлей, Харунну бети кыызарды, кыулаклары чууулдадыла. Не айтыргы билмей, абызырап, иги кесек турду. Сора, кезлерин жерден алмагганлай, жууап этди:

— Хау, кере турганма, элде да намысы жюрюген адамды дейдиле.

— Тиширыу оноу этген жерде кыалай ишлерикме деп акылынга келмесин. Урушну кезиу-

юнде ала, кече-кюн демей, къарынлары ашдан кереклисича тоймай, фронтда сермешген аталарына, эрлерине, къарындашларына болушханларын унутургъа жарарыкъ туююлдю. Эр кишиме деп, бир тюрлю зат бла аллай огъурлу жанланы жүреклерин кыйнаргъа кишини эркинлиги жокъду. Мен фронтдан къайтхан бир къауум жашны таныйма. Ала тиширыуну оноунда болмаз кючюн станциядан кечюп кетгендиле. Сени да аллай акъылынг бар эсе, ишлеп башлагъынчы сагъыш этсенг, иги болур. Кесинги иги жаны бла кёргюзтсенг, аллах-аллах, тиширыула да арыгъандыла, тийишли жерге салырбыз. Бюгюн бар да сагъыш эт, тамбла эртденликде уа ишге чыгъарса.

Харун юйге мудак болуп къайтды. Кадрла бёлюмюнде айтханларыча, ол да тиширыугъа бой салыргъа суйгенледен туююлдю. «Мен Аминатны тилегеними билмеген мында хазна адам жокъду. Ишге да анга жалыннгандан баргъанды дерикдиле. Кеси да алай сунарыкъды, кесин бютюн да ёрге кётюрлюкдю. Ай, аллах айтып, къолума уа бир тюшгю эди. Мен аны жерин тапдырыр эдим. Шёндю уа киши не этсин? Бир тюрлю иш усталыгъым жокъду, къайры барайым? Кесинги иги жаны бла кёргюзтсенг, тийишли жер берирбиз дей эдиле да. Бир тиширыу этген ишни мен а къалай эталмайма? Битеу кючюмю салып, атымы айтдырайым да, бир къуллукъ кибик берселе уа кечине барырбыз. Аминатны къатында ишлесем, къалай-алай десенг да, сёз жетдире турургъа да тап боллукъду»,— деп ойлайды жаш.

Экинчи кюн Харунну къурулуш бригадагъа жибердиле. Ол жангы паровоз депону къурулушун бардыргъан бригадагъа аскер кийимлерин

да тешмегенлей келди. Аны кѳрген кызла бир бирлерини кыулакларына шыбырдап кюледиле: «Харун, ингирге дери тѳзалмай, Аминатны ишле-ген жерине келе башлагъанды».

— Иш кыолай болсун, кызла!— деп Харун ѳрге, кирпич кыалай тургъанла таба кыарады.

— Кел, жууукъ бол, Харун. Баям, эл тубюнде айланнгандан эригип, ишге чыкыгъан болурса?— деди кыызладан бири.

Кыолунда кыагыт кесекни тѳгерек айландыра, Харун кыызлагыа сорады:

— Бригадиригиз кыайдады?

— А-а-а, санга бригадирми керекди? — деп тѳгерекден кюледиле. Асыры ачыуланнгандан жашны бети кыып-кызыл болду.

— Мен керти да иш бла келгенме, сиз а жаз тауукыла кибики, ха-ха-ха, хи-хи-хи деп турасыз!

Кыызла, ауузларын жабып, кюлкюлерин тыяргыа кюрешедиле. Аминат а, ишлей тургъан жеринден тюшюп, Харунну кыатына барады, аны бла саламлашып, кыагытны алады.

— Да Харун, бизни ишибизни кѳресе, кыыйын ишди. Баям, сен аны жаратмазса,— деп Аминат жашны бетине кыарайды.

— Да нек жаратмайма да? Юйде тургъандан эрикгенме, ишлерге сюеме. Ол алайда кюле тургъан жаз тауукыла чакылы кючюм болмагыанмы сунаса?— деп кирпич кыалай тургъан кыызланы кѳргюзтеди.

— Кыара кюч бла узакыгыа бармазса. Мында акыыл да, жигерлик да керекди,— деди Аминат.— Сора, Харун, керти да кѳлюнг бла, жюрегинг тартынып келген эсенг, ма ол кыызланы кыайсы да, мен да заманыбызны аямай юйретирбиз, чынтды кыурулушчу этербиз. Алай, кюнле

бир оза барсынла деп келген эсенг а, кесинги башынгы да аурутмай, бизге да чырмау болмай, жюрегинг тартхан ишни изле. Бир бёлек заманы, тюрлю-тюрлю ууакъ ишлени толтурургъа тюшерикди. Биз хар бирибиз да алай башлагъанбыз.

Жашны кёзлери жарыдыла, Аминатха ышарып къарады.

— Не тукъум иш берсенг да, ыразыма,— деди Харун.

— Алай эсе, ма быланы ал да, раствор къуюп, кирпич къалай тургъанлагъа элт,— деп Аминат жашха эки челекни тутурду.

Къызладан бири нёгерине:

— Келигиз, муну бир дыгалас этдирейик. Анамы жаны ючюн, терлегенлери къулакъ жанлары бла энишге къалай саркъырыкълары кёзюме кёрюне турады,— деди.

— Къоюгъуз, ойнайбыз деп ишден къачырып къоярсыз. Кеси да артыкъ ыразы болуп узалгъанча кёрюнмейди,— деди башха къыз.

— Бир аллах, ол энди мындан алай терк кетмез. Аминатсыз жашауу болмагъанны кёрмеймисиз. Не артыкълыкъ этсек да, тёзюп турлукъду,— деп биягъы къыз нёгерлерин къозутургъа кюрешди. Сора Харунну ызындан кычырды: — Жашы, сени сакълап турургъа заманыбыз жокъду! Растворну тауусулгъанын кёрмеймисе?

Харун къызарды, абери да айтмагъанлай, челеклени раствордан теркирек толтуруп, атлаууладан чапханлай чыкъды. Челеклени къотарып, артха къайтып келе, кеси кесине: «Алан, жолдаш сержант, мында уа сени шо кесинг аскерде солдатланы сюрюучюнгча сюрлюк кёреме. Тёрт жылны окопладан чыкъмай, андан кюрешген болур эдинг. Ай сиз а аскерде кёолума бир тюшгю

эдигиз», — деп мурулдайды. Растворну алып, хылып-тулуп болуп жетгенинде уа, кызыланы алларында алгыын келтирген раствордан зат да кыламай тура эди.

Биягы лаккырдачы кызыл раствор жагыучу кылаакчыгыын да ойната, Харунга сорады:

— Иги жаш, сен а аскерде да былай аккырынмы болуучу эдинг?

Харунну бети тюрленди, алай ачыуланганын жашырып муратда ышарыргыа кюреше, кызылгыа жууап этди:

— Тейри, кызы, аскерде уа мындан эсе теркирек узалыргыа туюкучю эди. Керек эсе, битеу площадкаларыгызыны раствор бла жабып кыюйым.

— Керекди. Сен площадкаланы толтурмагы эдинг да, бизни чырмаусуз ишлерча жалчыталгы эдинг! Алай туююл эсе уа, челеклени манга бер да, кылай ташыгыаныма кыарарса, — деп кызы негерлери таба кыарап, кез кыисды.

Харун кызылгыа болгыанны аманын кыуайым деп аузун да бир ачды, алай терк окыуна аккылын жыйды да, кесин тыйды. «Быланы кесиме кюдюре турмай, кетип кыалайым, былайда болмаса иш табылмаймыды», — деп келди жашны келюне. «Да алай этсем, сора элден да кечюп кетерге туюшерикди, алайсыз бу эмилик атла манга жашау бермезле. Кызыла тенгли ишлеялмай кыачып кетген манга ёлгенлик туююлмюдю? Угыай, былайда аууп, ёлюп кыаллык эсем да, кесими бир танытмай кыоймам», — деп дагыда кеси кесине таукел этдиреди.

Энди Харун кыуру челекле эм раствор бла да чапханлай айланады. Кызыла да бир таккыккыаны солумай ишлейдиле. Жаш площадкалада раст-

вордан къалау эталмай эсе да, кесини ишин а телу жалчытады. Харунну алай ишлегенине ала бары да сейир этедиле. Къызла бир аз солургъа оксуна угъай дерик туююл эдиле, болса да ахыр кючлерин салып, кирпич къалайдыла. Жаш ала ны арыгъанларын сезип: «А-а-а, энди не сиз, не мен болгъанны кёрейим»,— деп бютюн да женгил жортады. Бир кесекден площадкалада раствор къаланып башлайды.

Кирпич къалай тургъан къызланы къатларына Аминат келди. Юй къабыргъаны къаланыуна тюрслеп къарады, сора къыйырына таш къысылгъан узун инчге бауну энишге жиберип къарады да, башын ары-бери чайкъап, лакъырдачы къызгъа айланып айтды:

— Зарият, къабыргъаны ма былайдан ёргесин бузуп, жангыдан къала. Кёремисе, кирпичле къайры кетип барадыла?

Къызны бети къызарды, Харун кёрюпмю къойду дегенча, тегерекге терк-терк къарады, сора Аминатны къулагъына шыбырдады.

— Анамы жаны ючюн, бусагъат тюзетейим. Харуннга эшитдирме ансы, алакат усталарыгъыз быламы эдиле деп кюлген этерикди. Аны бир амин кюню этеме деп асыры ашыгъып ишлегенден ёнчелерге заманым болмай, къабыргъаны бузуп къойгъанымы кёрдюнгмю. Ол а, ёгюз кибик, бир эсине алмай ташыйды.

— Да жашны айыплы этеме деп, кесинг айыпха къалгъанынг иги кёре эдим. Сен бу сабий халинги бир къоймадын. Хайда, тюз былайгъа дери кирпичлени кетер,— деп Аминат къабыргъада сызлыкъ этип кёргюзтдю. Сора раствор алып келген Харунну аллына барып тохтады.

— Харун, къызла безирей турадыла, бираз

тынчыракъ ташысанг да боллукъду. Кюн сайын былай чабып айланалмазса. Тынчыракъ жюри-сенг да, алавы иш бла жалчыталлыкъса,— деди Аминат.

Харун кызны бетине тюрслеп къарады, бир-силеча лакъырда этмей, кёлю бла айтханын сездиди. Сора кёкюрегин да алгъаракъ чыгъарып айтды:

— Баям, мени сынагъан эте болурла, ишде аладан артха къалгъан кюн Харун ёлген этсин.

— Мен санга керти айтама. Растворну келтирип, артха айланып кетмей, хунаны къалай къалагъанларына да кёз жетдире тур. Биз сени ишге ёмюрге раствор ташытып турургъа деп алмагъанбыз. Аллахны ахшылыгъындан, саулугъунг иги, тёрт да санынг сау, акъылынг — алай. Бир-эки айдан кеси аллынга кирпич къалай билирча этерге мурат этеме,— деди Аминат.

— Сау бол, Аминат. Сен манга игилик этерге суйгенинге ишеклигим жокъду,— деп Харун къызгъа ыразылыгъын айтды.

— Иш мен суйгенден, суймегенден туююлдо, Харун. Жашау дегенинг, жаз башы сууча, алгъа итингенлей барады. Къурулушлада да жангыдан жангы борчла салынадыла. Энди жангыз тиширыулары кючлерине ышанып къалыу азды. Къалай-алай десенг да, эр киши, кесинг билесе, тиширыуну дагъыда башха борчлары да боладыла. Жашау юзюлмей барыр ючюн дуниягъа жангы жанла да керек боладыла. Аны себепли ишден иги кесек зманны айырылыргъа да тюшеди. Къысхасын айтсакъ, Харун, санга ёмюрюнде да жарарча иш усталыкъ алыргъа керекди. Сен мени тюз ангыларса деп умут этеме,— деп Аминат жаш бла иги кесек сёлешеди.

Ары дери Зарият да кѡабыргъаны жангыдан кѡалап бошады. Ичинден а: «Бир аллах, Аминат, кесинги не кѡаты тутаргѡа кюрешсенг да, чий жерчиклеринги уа билдиресе. Эринг ёлгенли артыкѡ кёп заман да озмагъанды да. Жашчыгъынгы ёсдюре барсанг да боллукѡ эди. Харун а сенден эсе кѡызлагѡа тийишли эди»,— дейди. Сора арлакѡда ишлей тургъан тенг кѡызыны кѡатына барып, кѡулагъына шыбырдайды: «Бригадир а, бир аллах, кесине булжур зат тапханды. Кёремиесе, Харунну аллында кѡалай кѡубулады».

Тенг кѡызы Зариятны жаншагъанына кѡулакѡ салмагъанын билдире:

— Барчы, бар, Зарият, ишинги эт. Бир да кѡоркъма Аминат аны бла кёп лахор этип, ишге чырмаулукѡ салмаз. Адам адамны кѡатына барып амал жокѡду, олсагъат сёзюн этип башлайсыз. Аминатны ким болгъанын шёндюге дери билмей эсенг, санга не айтайым,— деди.

— Да мени ючюн а бюгюн окѡуна элте барсын,— деп Зарият эринлерин чюе, тенгини кѡатындан кетди.

Ол кюн Харун, Аминат айтханнга да кѡарамай, кѡаты ишледи. Жашны кѡарыуун сынаргѡа итиннген Зарият энди аны таба хазна кѡарамайды. Кѡатында раствор тёбе да ёседен ёсе барады. Харун солургѡа чёгюп, Аминат айтхан сёзлени эм келлик жашаууну юсюнден сагъыш этеди: «Тейри, акѡылсыз тиширыу кёрюнмейди. Иш усталыкѡ. Аны юсюнден мен кесим да сагъыш этерге керекме. Алай хуна кѡалаучу болуп а ёмюрге адам кѡалай кечинсин. Урушха дери аны манга сагъынсала, кѡатыма да кѡоймаз эдим. Шёндюуа ма муну кеси аллыма толтураллыкѡма деп бир ишни да кёрюзталлыкѡ тюйюлме. Ахчам

тауусулгъунчу, бирле бла шагъырей болуп, аягъым юсюне айлана турурча бир къуллукъ кибик да тапмадым да. Алайда Сагъитни уа менден артыкъ окъууу не да акъылымы барды. Аскерден къайта келгенлей базарда ахча жыйыучугъа киргенди да, кёресе, бир жукъдан къыйналмай, министрча жашайды. Анга бир кюннге тюшген ахчаны мен ыйыккъгъа да ишлеяллыкъ туйюлме. Ресторанда олтургъаныбызда хуржунундан къаллай чулгъамны чыгъаргъан эди. Угъай, кеч-эртде болса да, аллай бир къуллукъ излемей жарарыкъ туйюлдю. Хуржунунда бир артыкъ сомлары болуп, суйген заманында ресторанны барып, эрикгенин кетермезлик болса, адам дуняда неге деп жашайды. Аминатча бир адепли, акъыллы къатынынг, жанында да хар затха жетерча ахчанг болуп, суйгенингча айлансанг — ма жашауну къыйматы ол заманда чыгъарыкъды. Мен ангылагъаннга кёре, артыкъ сомунгу ичгиге къоратып келесе деп ол манга бир заманда чюйре къарамаз эди. Да мен да аны ол огъурлулугъунуну бир да къоймаз эдим. Не кёп къоратсам да, ахчамы жарымын къоратайым, къалгъан жарымын а, келтирип, ма бу уа сеникиди деп къолуна тутдурсам, кёзюмю-башымы уппа этип, тешиндирип, ариу тёшекге жатдырып, чурукъларымы жуууп, кёнчек бучхакъларымдан балчыккыны ариулап, эртденликде чырмаусуз кийип кетерча этериги тюз кёз аллымда турады. Къойкъой, ала бары да келлик заманда боллукъ ишледиле. Бусагъатда уа иште кесими Аминатха бир кёргюзтейим. Ол иги ишлегенни бек сюеди. Аллах буюрса, этген муратларым бир заманда толурла. Тохта, тохта, бир затны юсюнден а арталлы да сагъыш этмей барама. Мен ишчи, Ами-

нат а бригадирим болгъанлай аны къатыннга алыргъа тюшсе уа? Оллаха, андан хайыр а жокъду. Ишде ол манга, юйде уа мен анга оноу этип къалай жашарыкъбыз? Юйде оноуну къолуна алыргъа умут этсе уа? Да андан сора башыма бёрк кийип къалай айланырыкъма. Ишни халын билмейме ансы, баям, айтып ангылатсам, Аминат ол къуллукъну манга берип окъуна къояр эди. Кена уа мени бу аман башым къурусун, болгъан ахчачыгъымы рестораннга жюрюй бошатмасам, прораб бла бир 2—3 кере тартсам, ол бир мадар этер эди. Жашау дегенинг алайды да: ары айлансанг да — ахча, бери айлансанг да — ахча, ансыз бир татыулу атлам эталмайса да. Тейри, ала бары да бош, болмазлыкъ муратладыла».

Бир кесекден Харун, ким эсе да башына тыякъ бла ургъанча, элгенип, жеринден къобады, чабып барып челекле бла раствор келтиреди. Жаш бош къоркъа эди: алыкъа къызланы къатында раствор тебе тийилмегенча турады. Ол арха къайтып, биягъы жерине олтурады. Арыгъан жашны кёзюне къалкъыу киреди, алай, Аминат тюз аллында ёре сюелип тургъанча кёрюнюп, кёзлерин ачады. Тёгерегине къарайды да, киши болмагъанын ангылагъандан сора, жангыдан кёзлерин къысып сагъышланады: «Тохта-тохта, бюгюн башыма керексиз затланы алып неге кюре шеме. Аминатны юйге бир элтсем, тоба астофирулла, алай а нек айтама, ол мени — юйюне, иш къурала турады. Бир кесекге ол оноучулай къалсын, тёзерме. Декретге кетмей а ол да турмаз, анда уа суйсе, суймесе да, къуллукъну манга къояр. Ол алайда кирпич къалай тургъанла чакълы бир оноу эталмасам, сора мен да... Ма ол

заманда иште, юйде да оноу толусунлай жашны кѳолуна тѳшеди»,— деп Харун ышаргѳан окѳуна этди. «Декрет солуу бошалып, Аминатны жерине салабыз деселе уа? Оллаха, алай болмаз да деме. А-а-а, анга да барды амалым. Кѳатынымы ишге жибермейме, сабий бла юйде турлукѳду десем а, кимни дауу барды. Баям, мен андан тюз жол табаллыкѳ болмам. Планынг хазырды, жолдаш сержант, энди аны тамамларча онг аллах берсин».

Ингирде Харун, хар замандача, Аминатны юйге дери ашырды, алай нек эсе да бюгюн анга сѳймекликни юсюнден арталлы да сагѳынмады. Аминат а, юйге кирип, ауузланып солургѳа тыянды да, Харунну юсюнден сагѳыш этди:

«Фронтдан кѳыйналып кѳайтып, мамыр ишге тюзелалмай тура болур эди ансы, адамла айтханча, женгил акѳыллы, жашаугѳа бир жанлы кѳарагѳан жаш болмаз. Ишге кѳл салдыралсакѳ, иги адам болуп кетерлигине сѳз жокѳду. Бюгюн ишине уа ыразыма».

Харун юйге арып, мыккыл болуп келди. Фатимат ишден андан эртдерек кѳайтып, жарагѳан аш да этип, аны сакѳлап тура эди. Ашап-ичип бошагѳандан сора Фатимат хапар сорду.

— Кѳалай ишлединг, кѳз жарыгѳым? Арыгѳан болурса...

Харун арыгѳанын жашырыргѳа кюреше, эгечин кѳучакѳлап, ышарды. Сора Фатиматны кѳзюне да кѳарамай:

— Угѳай, Фатимат, арымагѳанма. Фронтда кѳыйынлыкѳланы хорларгѳа юйренмейми кѳалгѳанбыз,— деди.

— Хо, кѳз жарыгѳым, кѳыйналгѳан этме ансы, ишлемей ким жашайды. Ишсиз айланнганны,

сен алай жаша, намысы да болмайды. Кёлюнге тиер деп абери айтмаучем ансы, ишге киргинчи сени юсюнгден да кёпле кёп зат айтып башлагъан эдиле. Аллахха шукур, энди хар не да иги болур. Сора, Харун, былай иги къарай тур да, жюрегинг жаратхан къыз болса, узакъгъа созмай, юйюрлю этип къоярыкъма. Сен ёлмегин, адам заманына бир келсе, керексиз айланнгандан хайыр жокъду. Аминатны уа, билмейме, сабийи болмаса бир иш эди ансы, жарашамысыз, жарашмаймысыз. Ол иги тиширыуду, бек иги тиширыу. Ким бла да жарашуулуду. Алай сен а, не билейим, биреуню сабийине не кёз бла къарарса. Артда сокъуранырса деп къоркъама.

— Мен санга айтханма, Фатимат, мында Аминатдан сора мен жаратхан къыз жокъду. Не ол, болмаса уа — киши да угъай. Сабий дейсиз да турасыз. Аминат бла мен бир бирни билип жашасакъ, сабий бизге чырмау боллукъ туююлдю. Мен сабийге иги болсам, ол мени сюер, кеси сабийимча болур деп мурат этеме. Жарашмасакъ а, интернатла азмыдыла — аладан бирине берирбиз да, анда кечине барыр. 7—8 жылы болгъан сабий, хазнамыды, къарап къарагъынчы ёсер да кетер.

Фатимат къашларын туюгенлей къарындашыны бетине къарап турду да, аны халине ыразы болмагъанын билдире, былай айтды:

— Харун, бетинге айып туююлмюдю? Ай юйюнге, атасы Фронтда жоюлгъан ёксюз сабийни анасындан айырып, андан эсе мени бла жашасанг игиди дегенча, анасын сыйырып, жашны уа интернат къарасын деп къалай элтип берир эдинг. Биринчиден, ол мен таныгъан Аминат кеси саулукъдан жангыз сабийин къолундан ычындырмазлыгъына толу ийнанама. Экинчиден

бусагъатда интернатлада арталлы да къарар адамлары болмагъан сабийле турургъа тийишлидиле. Аллайла уа, кесинг билгенликден, кѣпдюле. Угъай, Харун, ол мурат бла бир харип тиширыу-ну ажашдырыгъа кюреше эсенг — итден да терсе. Аллай бир хыный-сыпыйынгы чыгъарсанг, сен ёлмегин, къарындашымса деп къатынга окъуна бармам.

Башын да эки къол аязына салып, сагъыш эте, эгечини айтханына тынгылап тургъан жаш, уяларакъ болуп, башын жулургъа кюрешди:

— Ай юйюнге, Фатимат, аллай тели уа мен да тюйюлме. Аминат бла мени жашаубузгъа чырмау болса дейме ансы...

Фатимат къарындашын жумдуруху бла азчыкъ-азчыкъ уруп, лакъырда этген халда айтады:

— Бу башха къачан акъыл кирлик болур, Харун? Чырмаса дегенинг неди? Бир аллах, сен сабийге иги бол да, кесинге юйюрсюндюр да, ол сени туугъан атасындан башха кѣрмез. Мен биягъында да жарашалырмыса деп андан къайгъы эте эдим, сен Аминатдан иги тиширыу тапмазлыгъынгы уа бек туура билеме. Алайды да, ахшы жаш, иги сагъыш эт да, анасын, жашын да башыма жаратырма десенг, аллах-аллах, мен да бек ыразы боллукъма. Алай тюйюл эсе уа, анамы жаны ючюн, кесим Аминатха жолугъуп, жангылма, сабийинги андан да ёксюз, насыпсыз этме дерикме.

Харунну бети тюрленди, кѣзлери отча жаналдыла, жеринден секирип туруп, эгечине ачыула-нып къарайды, ундурукъ къулагъындан бел бауун алып, ашыгъышлы кысады, сора эки къа-

шын да къаты туюгенлей айтады:

— Сау бол, Фатимат, къаллай эгеч болгъанынгы ангыладым. Сен мени къадарымы, насыбымы юсюнден сагъыш этмейсе, кимни эсе да сабийи жарсырыкъды деп, аны къайгъысын этесе. Манга аллай кёзден къарагъан жерде мындан кёп тураллыкъ туююлме. Хапчукларымы жыйышдыр, кетген этеме,— деди Харун.

— Харун, сени алыкъа кесинги жокъду да, сабий деген затны алай бош сунаса. Сен ёлмегин, ма бу эки ёксюз сабийни тюз турушунлай алтын болуп къалса да, бир кишиге алышаллыкъ туююлме. Аминат да тюз менича оюм этгенин билеме. Сени тырнагъынгы суйген тенгли башханы башын да суймейме, къарындашым. Алай жашаугъа сенича болмай, тюз кёз бла къараргъа керекди. Кесими жашаууму къурайма деп, биреую насыбын къурутсанг, мен угъай аллах да ыразы болмаз. Сора кесинг да, сабийчик кибик, хапчукларынгы неге излеп тебирейсе? Сен келгинчи да ёлмегенбиз, энтда да сабийлерими ач этмем, он бармагъым бла кече-кюн да жер къазып турсам да, аланы жарсытмам, бирлеге жалынчакъ этмем. Сен а, адамланы кесинге кюлдюрме да, бюгече юйюнгде къал, тураллыкъ туююлме десенг а, жолунг мамукъданды, эртденликде кетерсе.

Харун терең кючсюнеди, ундурукъ жанында шинтикге чёгюп, биягъыча, башын къол аязларына салып, сагъышха киреди.

Эгечи тёшек жарашдырады да, сабийле жатхан отоугъа кетеди, чыракъны да ёчюрюп жатады да, сагъыш этеди: «Я аллах, мен не насыпсыз жаратылгъан жан эдим. Сабийлени аталары къайтмай къалды эсе да, Харун алагъа къарын-

дашыкъ, аталыкъ да этер деп къууана эдим да, къалай уллу жангылдым. Аллах кѳргенден, мен андан бир зат да излемейме, кеси насыплы болсун, ол биргесине жашау этерге умут этгенин да насыплы этсин дейме. Татлы жашагъан элими адамлары бла сѳзлюк этмесин дейме».

Харун хапчуклары алып да кеталмай, жатхан да этмей, иги кесек олтурду. Сора: «Да бюгече барып, кимни да нек жарсытама. Эртденликде уа бирле бла келиширме да, хакъын тѳлеп турургъа айтсам, бир отоу кибик табылыр. Аминат бла ишим бармаса уа, мында нем къалгъанды, элден кетерме да, сахар тийресинде иш кибик да табарма»,— деп оюмлайды.

Тешинип, эгечини къуш тѳшегине кѳмюлюп бираз тургъандан сора Харун Фатиматха ачыуланнганына сокъуранды. «Мен былай келефен нек болурма? Ол жазыкъны кѳлюне нек тийдим? Баям, ол да манга иги болсун дей болур. Аминатны керти да жүрегим бла суйсем, жашындан нек къачама? Фатимат тюз айтады, мен жашчыкъны кесиме юйюрсюндюрюрге керекме. Ахшы адамла ѳксюз сабийлени алып, кеслерине жаш, къыз этип къоядыла да. Угъай, мен аман адamma, башыма аллах, адам да ачыуланырча затланы ала турама. Битеу кючню салып, Аминат бла бир юйдеги болайым, жашны уа къайда айлансам да, биргеме тутайым, чынтды эр кишича юйретейим. Шѳндю уа барайым да, Фатиматдан кечгинлик тилейим».

Харун, тѳшекден туруп, шинелин юсюне къаплады, эшикни къакъды да, эгечи жатхан отоугъа кирди.

— Фатимат, багъалы эгечим, кечгинлик бер. Мен итден да терсме. Сен бек тюз айтханса, мен

осал адамма, аллах суймезлик адамма. Жюрегинги кыйнагъаным ючюн кечгинлик бер. Ма, ур да бу сылхыр башны теш, сен ёлмегин, бир зат да айтмам. Сен акъыллы тиширыуса, эгечим, айтханынгдан чыкъмам. Юйрет, адам эт. Билеме, мен бузулгъан адамма, тюз жолгъа сал. Сен айтханнга тынгыламасам а, ур да ёлтюр, от ашат да, дуниядан кетер,— деп жаш эгечини ундуругъуну аллында тобукъланып, башын ёшюнюне салып тиледи.

Фатимат, къарындашыны башын ёшюнюне къаты кысханлай, арыкъ бармакълары бла жашны къалын чачын сылап, кёзлеринден жилямукълары саркъа, бир сёз да айтмай, иги кесек заман турду. Сора мангылайындан уппа этип айтды:

— Бар, ханым, бар солу, эртденликде ишге барлыкъса.

Харун кетгенден сора Фатиматны кёзюне жукъу кирмей, дагыда иги кесекге турду. «Башынга ма алай акъыл жыйышдырып, адам болуп къалсанг эдинг, аллахха къор болур эдим. Бир аллах, ол кюсеп тургъан затны тапмаса, мындан кетип окъуна къалыр. Не амал бла да болушургъа керекди. Тамбла ингирде Аминатха кесим бир барайым. Ол арысы-бериси болгъан адам туююдю, боллукъ зат эсе, ышандырыр. Алай туююл эсе уа, жашха ариу айтып ангылатырма».

Эртденликде жаш ишге мудах болуп келгенди. Къурулушчу кызла аны ол халин кёргенлей окъуна билгендиле, лакъырда этерге окъуна базынмайдыла. Жашны бир къайгъысы болгъанын Аминат да сезгенди, алай къатына барып сорургъа уялгъан этеди.

Харун киши бла сёлешмегенлей, тюш азыкъ-

гъа чыкъгъынчы ишледи. Солугъан кезиуде уа ишчи нёгерлеринден бир жанына кетип, раствор ящикни артында олтурду.

Къызла бир бирге шыбырдайдыла:

«Баям, тюнене ингирде Аминат иги эркетген болмаз ансы, мудахды». «Ичген иш этип, башы ауруй болурму?» «Къара ишге юйренмеген адамгъа кюч кёрюне болурму?» «Къарап турама да бу бизге ишчи нёгер болаллыкъ болмаз».

Тюшден сора Аминат, растворгъа къарагъан сылтау бла, Харунну къатына жанлап, сорду:

— Нек эсе да, Харун, бек мудахса. Баям, тюнене кесинги асыры бек къыйнагъан болур эдинг?

Харун къыз таба сагъайып къарады, бираз къызаргъан да этип жууаплады:

— Угъай, оллаха, арталлы да арымагъанма. Алай, нек эсе да, менде бир тюрю жарыкълыкъ къалмагъанды. Тюзюн билиргеми сюесе Аминат? Сен мени арталлы да тынчлыгъымы алгъанса. Кече-кюн да, тюшюмде-тюнюмде да сени сыфатынг кёз аллымдан кетмейди.

— Да, Харун, мен сени бир жарсылу ишинг болгъанын кёрюп, керти да халал жүрек бла сорама. Сен а хыликгя этмей жууапласанг да болукъ эди,— деп Аминатны кёлуне тийди.

— Атамы аллына тонгуз болуп барайым ётюрюк айта эсем. Сенден ышандырырча бир сёз эшитмесем, бу тийреден кетерикме. Къуран хакъына керти айтама,— деп жаш къолун жүрегине салып къаргъанды.

— Ай аман хомух, сен эр киши тюйюлмюсе? Кесинги аллай бир не зат ючюн къыйнайса? Бир аллах, ма ол алайда ишлей тургъанланы къайсы да менден аман тюйюлдю. Анам алай жаннетде

жатсын, ол Эксиюз жашчыкыны жарсытып, биреу бла кылай турайым дейме ансы, мен сенден игисин табарыкыма деп бир заманда да айтмайма. Бек чырайлыса, бек саулукълуса. Жарата билгеннге чынтды эр болурса деп умут этеме. Элде кезюнг кыраагъан кыыз бар эсе, аллах хакына хар ишигизни да кесим кыурашдырайым. Мында мен танымагъан, ол угъай эсенг, хар атламын билмеген кыыз тапмазса. Жашчыгъым алай сау ёссюн, тюппе-тюсюн айтырма. Санга аманы тюшсюн десем, аманлыкъ кёрейим, — деп Аминат Харунну тынчайтыргъа кюрешеди. Алай жашны бети бютюн да кырангы болду, эки кыалын кыашы бир биргеми жетедиле дерча туююлдюле.

— Сау бол, Аминат. Сен манга да, кимге да игилик этерге аямазлыгъынгы билеме. Алай мен излеген башха эди. Дау бла адам адамгъа кесин суюдюралмайды, мени сенсиз жашауум болмагъанлыкыгъа, сен мени жаратмай эсенг, не этейим. Алгъын да айтханма, жашчыкыны уа тюз кесимикинден башха кёрлюк туююл эдим, — деп Харун теренден кючсюндю.

Ингирде иш бошалгъан бла Харун, кыызланы сакыламай, элге аладан алгъа кетди. Юйге биягъыча мудахлай келди. Терк окыуна ауузланып, кеси жатхан отоугъа кирди.

Фатимат энди кыарындашы бла селеширге окыуна базышмайды. «Тюненеча, бир хыны сёз айтып, жишлерин кыозгъарма. Андан эсе, бир жаулыракъ турайым. Артдаракъда уа, Аминатлагъа барып, бир селешин кёрюрме», — деп ойлайды ол.

Ахшам артында, Фатимат Аминатлагъа келгенинде, ол юсюнде кыара тёбен жаны, женгсиз чилле огъары жаны бла быстыр жууа тура эди.

Фатимат эшикден киргенлей окъуна Аминат ич отоугъа кирип, юсюне халат къаплап, бал бетли узун чачын да акъ жаулукъчукъ бла жабып чыкъды.

— Къой-къой, Аминат, неге кийине айлана-са. Мен а сени кибик тиширыу туйюлмеми? — деди Фатимат.

— Угъай, аурунг, къалай-алай болса да сен манга тенг къыз туйюлсе, — деп абызырады Аминат.

«Бир аллах, бу адамгъа намыс эте, кесин ариу кёргозте билген тиширыуду. Баям, Харун муну бош суйген болмаз. Игини ким да кёрюп къояды. Бир юйдеги болсала, къарындашымы насыбы тударыкъ эди», — деп келди Фатиматны кёлюне.

Олтуруп, бираз ушакъ этгенден сора Аминат Фатимат таба ийменип къарай, сорду:

— Кёп ишлетедиле деп къонагъынг тарыкъмай турамыды?

Аминат жашны юсюнден кеси сагъыннганына Фатимат ыразы болду, бети биле-биле жарыды.

— Харунгамы айтаса, харип? Бир аллах, нек эсе да мудахды. Соруп кюрешеме да, айтыргъа унамайды. Ишден къыйналгъанча да кёрюнмейди, алай анга бир тынчлыкъ бермеген зат а барды, кёрюп турама, — деди Фатимат. Сора жашыртын Аминатны бетине къарады да, аз-маз къызаргъанын сёзди.

Тынгылан бираз тургъандан сора Аминат теренден кючсюнюп айтды:

— Да хазнамыды, Фатимат, фронтда къанлары бузулуп келген адамланы не аз затчыкъ ючюн да кёллерине терк жетип къалады. Бизге иште ненча эр киши жиберген эселе да, къайдан да даулашыр, сёз къозгъар зат табып, кетип-ке

тип къалгъандыла. Былай аланы башларын сылап турмасанг жарамайды. Кеслери немецлиле бла сермешип, аланы хорлап къайтхан, биз а олтуруп, къачан келедиле деп алларына къарап тургъан суна болурла ансы, сёзлери ташны жарадыла,— деди Аминат.

— Бир аллах, тюз айтаса, жүреклерин жапсарыргъа керекди. Алай биз да мында жаннетде турмагъанбыз, кече жукъламай, кюндюз тынчаймай, ала ашдан-суудан къыйналмагъы эдиле, жалангач болмагъы эдиле деп кюрешгенбиз, юйлерин, мюлклерин, сабийлерин сакълагъанбыз, хар атлам артха кетгенлери сайын ичибизни от алып, хар атлам алгъа этгенлери сайын жүрегибиз жарый тургъанбыз. Суюген адамларыбызгъа барыбыз да бирча жолугъалмадыкъ эсек да, хорламны къууанчы ол бушууубузну бираз унутдургъанды. Харунну уа, харип, киши кёлюне да тиймейди. Кеслери алай жашасынла, ол эки сабийни къыйнасам да, отдан-ёртенден къутулуп келген къарындашымы бир затдан да керекли этмегенме. Мен ангылагъаннга кёре, Аминат, аны юйюрлю этер заман болгъанды. Кеси да бир сагъынган эди. Сен ол ишни эталсанг, биз барыбыз да кесибизни бек насыплыгъа санарыкъ эдик. Аны халии сенича билип, керек заманда жүрегин жапсарып, къолдан ычхындырмай, тап тутта биллик къыз жокъду. Сабий къызладан бирин алып келсе, Борисим алай жашасын, жашау эталлыкъ туююдюле.

Башын энишге ийиш, тынгылап тургъан Аминат, тенгиз сууча, кёк кёзлерин ёрге кётюрюп, бу адам кёлю бламы айта болур, огъесе бош анданмы сагъынды дегенча, Фатиматны кёзлерине тюрслеп къарады.

— Неге сейир этип къарайса? Мен тюз кёлүмде болгъанны айтама,— деди дагъыда Фатимат.

— Да, Фатимат, сен кесинг да, тюз менича, ёксюзле сакълап тургъан къатынса, аны манга айтыргъа кёлюнг къалай барады,— деп Аминатны кёлүне тийди.

— Аминат, жанымы кыйыры, сени бла мени ишибиз бир туйюлдю. Сен алыкъа жаш адамса. 27—28 жыл дегенинг, ол неди? Манга уа 36—37 жыл болады. Энди ол эки сабийни сау-саламат ёсдюралсам, андан башха зат излемейме. Кесинги, жашынгы да ариу кёрюрча адам табылса, эрге барсанг да хатасы жокъду. Мен алай сунама.

— Мени да, сабийими да ариу кёрюп, керти да кёлю бла суйюп жашарча адам табылыр деп аумут этемисе, Фатимат?— деп сорду Аминат.

— Энди, Аминат, эр кишиле бары да бир кибик бузулгъандыла, жашау этерча адам табылыкъ туйюлдю дерге да жарамайды. Мен къарындашымы махтамайма, шарайыплары кёпдюле. Алай ол сени кибик бир эсли тиширыуну къолуна тюшсе, тюз къуллукъ эталыр, бир эр кишиден не излене эсе да, юйюрге ол борчун толтуралыр деп мурат этеме. Алай кёрюнгенликге, харип, халал жүреклиди. Адамгъа аманлыкъ этерге аны къолундан окъуна келаллыкъ туйюлдю,— деп Фатимат Аминатны ийнандырыргъа кюрешди.

— Ой, Фатимат, адамны ичиндегин билген кыйынды. Кёлгъа этгинчи гюл хансы да, кёз жарыгъы да, жылыу берген кюню да сен болурса, бираз жашагъандан сора уа барын да унутур,— деп ышарды Аминат.

— Бир аллах, Аминат, аллайла да болурла,

алай игиле да аз туююлдюле. Мени Далхатым мени тилеген кезиуюнде алай омакъ сёзлени айтханны кёой, кёзюме окъуна къараялмаучу эди. Артда уа чёп болуп кёзюне туюшем да, уууп бир жанына атарыкъ туююл эди. Барына да бир кёз бла къараргъа жарамайды,— деп Фатимат ахшы эр кишиле кёп болгъанларын ангылатыргъа ашыкъды.

— Тюз айтаса, игилери да болады. Алай манга бусагъатда, андан алаамат дунияда адам болмаса да киши керекмейди. Хакимни аягъы юсюне бир салайым да, андан сора иш кесин кёргюзтюр,— деп Аминат сёзю къаты салды.

Фатимат Аминатны акъылын билип, юйге къайтханында, Харун тютюн ичерге эшик аллына чыгып тура эди.

— Фатимат, кече арада къайдан келесе?— деп жолукъду ол эгечине.

— Былай бир келчи, сёзюм барды,— деп Фатимат, къарындашын да алып, отоугъа кирди.

— Олтур былай, иги тынгыла. Мен бусагъатда Аминат бла сёлешип келеме. Башынгы андан кёп аурутмай, кесинге тийишли бир къыз сайлачы. Аминат, сёзсюз, иги тиширыуду, алай аны игилигинден бизге не хайыр. Ол ишни этмезлигин билдим. Сен эр кишисе, ёхтемлигинг болургъа керекди. Кимни да ызындан чабып нек айлана-са,— деди Фатимат.

Жаш, сёз айтмай, бир кесек турду, сора жеринден акъырын кёбуп, кеси жатхан отоугъа кетди.

Харун ишге 15 кюн жюрюдю. Ол кезиуню ичинде киши бла хазна сёлешмеди. Абери соргъаннга къургъакъ жууап этип кёойгъан болмаса, бир адам бла да ушакъ нёгер болмады. Онал-

тынчы кюнюнде уа кадрла бѣлюмюне барып, расчѣт алды.

Харун ол кюн ингирде, тартаракъ да болуп, юйге жарып келди. Эгечинден туугъанлагъа къалачла, конфетле да келтирди, ала бла иги кесек ойнады.

Аны ол халин кѣрген Фатимат: «Аллахха шукур, таиг иги жарып келгенди. Баям, мен айтханны эсге алып, Аминатдан да тюнгилюп келген болур. Энди бир кѣлю жаратхан адам табылса эди» — деп ойлады.

Сабийле тынчайгъандан сора Харун эгечини къатында олтурду да, аны замансыз жыйырылгъан бетин сылай айтды:

— Фатимат, эгечим, кечгинлик бер. Сенден айырылып, бир жанына кетген манга ѳлгенден башха туйюлдю. Алай кетмей болмайма. Айып этме, ол тиширыуну керти кѣлюм бла суйгенме да, кече-кюн да эсимден кетералмайма. Аны унутур ючюн бир талай заманнга элден кетмесем, жашаялмайма. Кѣлюнге тиймесин, сабийлеге болушалгъаным къадар болуша турурма.

— Харун, мен сенден бир тюрлю болушлукъ излемейме. Мында тургъан къадарында аны кесинг да сезген болурса. Артыкъ къолайлы жашамасакъ да, туз бла гыржын табабыз. Эски, жамалгъан кийимле жюрюте эселе да, сабийлени бир затдан керекли жерлери жокъду. Мен сау къадар аланы кишини къолуна къаратырыкъ туйюлме. Ёлсем а, суйсенг-суймесенг да къарарса. Тышына десенг, жангыз къарындашын биргесине туталмады, юйдегили эталмады дерикдиле. Ол затха, сен ѳлмегин, бек жарсырыкъма. Сора, Харун, кесинг да къайры барлыкъса? Юсюнге башынга, ашынга-сууунга ким къарарыкъды?

4 жылны кыйынлык кёрюп, заманында жылы ашынг, солуунг болмай айланып, энтда бир тынчлык тапмасаг, айт, аурууунгу алайым, мени да жүрегим кыалай тынчайсы?— деп Фатимат жаулук кыйыры бла кёз жашларын сыйнады.

— Узакгга кетмем, сен ёлмегин. Табырактын табылмаса, кыйтып окбуна келирме. Кечгинлик тилейме, эгечим. Жюрегинг кыйналлыгыын биле эдим, алай...— деп Харун, андан ары сёлешпай, кёлю толуп, кесини отоуна кетди.

Эртденликде эртде окбуна Фатимат кыарындашыны хапчукларын бирге жыйышдырып, ол тургунчу аш биширди. Ауузланыргга олтурган кезиуде ол Харундан энтда бир кере кыйтарып тиледи:

— Харун, кёз жарыгым, иги сагыш этгенмисе? Жангылган эте болурмуса? Мында, халкынгы ичинде иги болмазмы эди? Кыалып кыалсанг, бак ыразы болдук эдим.

Харун терең кючюнеди, жерге кыараганлай, кюм бармакларын ары-бери бюгеди, не айтыргга билмей, адыргы этеди. Сора, мутхуз кезлерин ёрге кётюрюп, эгечи таба кыарап:

— Да, Фатимат, мен аллай бир осал адамма. Бир зат башыма кирсе, аны этгинчи не кече, не кюн тынчлык табалмайма. Кетерге таукелме, эгечим,— деди.

Аллах жол берсин, Харун. Кыйналыргга тюшсе, кыйтып кел. Кишиден да уялма,— деп Фатимат кыарындашыны кыалын чачын гырхы кюлу бла ёрге-ёрге сылады...

...Экинчи кюн Харун, чемоданын да станцияда кююп, фатар излей шахарны орамлары бла ёрге-энишге жортады. Фатарла кёп да тюбейдиле,

алай ол кезиуде айгъа 200—300 сом төлерча Харунну онгу жокъду, анга бир 100 сомдан багъа болмагъан гитче отоучукъ керекди. От зат эте турмазча, бир ундурукъ салыр мюйюш табылса уа, башхала бла бирге турургъа да угъай дерик туйюлдю.

Ол кюн кесине жараулу фатар тапмай, Харун кьонакъ юйге келип кьалды. Экинчи кюн а шахарны башха кесегине барып, кеп айланды. Арып, талып, ачдан да кьыйналып, ингир алада Харун орам жанында сыра сатхан бир буфетге кирип, стол артына чекдю. Арлакьда эки кеф адам, кьолларын да ары-бери ойната, «Катюшаны» жырлайдыла. Аладан бири, кьолунда да стакан толу аракьысы бла Харунну кьатына келип, тили чалына, бир затла айтады. Харун анга арталлы да эс бурмай олтурады.

— Алан, сен мени бла селеширге тенгсинмеймисе? — деп кеф киши, Харунну имбашындан тутуп, кеси таба тартады.

Харун арыгъандан мутхузланган кезлерин ёрге кетюрюп, кьатында сюелип тургъан кишини кьызаргъан бурнуна бла, мияладан ишленнген кирик, жылтырагъан кезлерине кьарап:

— Ичген эсенг, бар да жерингде олтур. Кьолунгу да имбашымдан кетер, — деп Харун аны арлакьгъа тюртдю.

— А-а-а, тюртгенми этесе! Бусагъат жерингден ёрге кьоп! Мен ким болгъаным билемисе? Мен капитанма. Аллымда сир кьатыгъыз! — деп кеф киши кьюнден келгенича кьычырады, кьолунда стакандан тегюлген аракьы Харунну тобукъларына кьуюлады.

«Анса уа 4 жылны ичинде сир кьатар ючюн кьалгъанма. Бу кеф жекбап манга айтханын эт-

дирирге мурат эте кёреме. Угъай, тейри, жюйюсхан, андан хайыр а жокъду», — деп келеди жашны кёлюне. Сора, жеринден кьобуп, кефни кёзлерине жютю кьарайды. Эсирип тургъан киши эки бармагъын алгъа чюелтип, Харунну кёзлерине узалады. Таулу жаш андан кёп тёзалмады — тюртүп жиберди да, кеф, жан жанына сюрюше барып, жыгъылды. Аны кёргенлей, бирси кеф киши да кесин Харун таба атды. Харунну бети агъарды, кёзлери кьызардыла. Энди ол ариу айтхан бла эсирген адамладан ычхыналмазлыгъын ангылады. Шо не болса да болсун, деп аны таба чабып келген кефни кьулакъ жанына жетдирип, бир жанына аудурду. Андан ычхынып кьараса — тюйюшню кьозгъагъан киши, столдан шешаны алып, жетип келе эди. Харун башын бир жанына тутханы — шешаны да кьулакъ жаны бла шууулдап ётүп, кьабыргъагъа тийип ууалгъаны. Харун ол кьызыуу бла жумдурухун кефни тюз эки кёз ортасына жетдирип аудурду. Харун, кьутургъан бугъача, кесин аны юсюне атды да чурукъ табанлары бла тюйюп, быгъынларын кьаралтды.

Сатыу эте тургъан сары шинли кьатын кенгден кьычырды.

— Аперим, ахшы жаш, аперим! Ала мында кишиге тынчлыкъ бермей тургъанлы бир ыйыкъ болду. Ма алагъа алай керекди!

Кьаугъаны эшитип, милиционер жетди. Полда аууп тургъанланы кёрюп, сатыу этген кьатыннга сорду:

— Не болгъанды, бу не кьаугъады?

— Да ма, кёресе. Эки кеф да бу жашны тюерге чапхандыла да, ол а, сау кьаллыкъ, экисин да жууашдырып, солургъа тыяндыргъанды. Насы-

бына, башын бир жанына тутмаса, кёремисе быланы, ёлтюрюп къоярыкъ эдиле,— деп къатын иеша сыныкъланы полдан жыйды.

Милиционер жашны башындан аягына дери къарады да, былай берлакъ келчи деп чакъырды.

— Сен кимсе, къайдан чыкъганса?

— Ким болгъаным кёресе. Адамма деп турама. Келген а элден этгенме. Ишге кирирге келгенме,— деди Харун.

— Да ишге кирирге келген а буфетге кирип туююшеми айланады?— деп ачыуланды милиционер.

— Эки кюн болады мен фатар излеп айланганлы. Бери уа бир зат ауузланайым деп кирген эдим да, андан арысын бу тиширыу айтханды,— деп Харун кёзлерин энишге ийди.

Бусагъат машина келсин да, ючюгюзню да милиция бёлюмге элтейим, анда ким терс, ким тюз болгъанын айырырла,— деди милиционер.

Буфетчи тиширыу милиционерни билегинден тутуп, бир жанына чакъырды да, кзулагына шыбырдады.

— Тилейме, жашха абери айтма, бир жары да элтме. Ол терс туююдю, керти айтама.

Бир кесекден машина келди да, милиционер бла Харун кефлени кётюрюп, машина ичине атдыла. Ала кетгенден сора буфетчи къатын Харунну олгуртду да, чабып барып, бир стакан чакъыр эм ашарыкъ келтирди.

— Бюгюн мен сени хакъсыз сыйлайма. Ол налатланы алай этгенинг ючюн. Къалай жигит жашса. Аперим, мен сени кибиклени бек жаратама. Кесинг да бу жерлиге ушамайса, не миллетденсе?

Харун юсюнден шинелин тешип, шинтик кыулагына салды, келек этеклерин тюзетди да, кекюрегин иги да алгыа чыгъарды.

— Кавказданма. Биз быллай хылы-мылы иш-леге тезалмаучубуз, — деди.

— Нек ашамайса? Аша, аллах ючюн, аша. Керти да жүрек ыразылыгъым бла сыйлайма. Кавказлыланы сенгича жигит болгъанларын эшитте тургъанма, — деп кыатын Харунну кезлерине ышарып кыарады. Сора кесинг да фатар излеймеми дейсе? Мен жангыз кесим жашайма, жалап бир отоуум барды. Кел да жаша, угъай демейме. Хакына уа жарашырбыз, кыоркыма, кыызгъанч туююлме, — деп кыубулду кыатын.

«Оллаха, насыбым окыуна тута тура болур дейме. Абызырамай, ишни кыураргъа керексе, жолдаш сержант», — деп ойлайды жаш. Сора кыатынны кезлерине, тюз аны кесича, жарып кыарады.

— Тейри, алай этсенг а бек ыразы боллукъ эдим. Мен да жангызма. Кишпекни эшитгенмисе? Хау, гитче элчикди. Эгечим бла анда жашай эдим да, тап иш табалмагъанма да, бери, сахаргъа келгенме. Мында фатар тапхан кыыйынды ансы, иш бла уа чырмау боллукъ болмаз. Хакы ючюн жарсымагъыз, не десегиз да берирме, — деди жаш.

— Сени кибик ариу жашны хакъсыз кыойсам да, киши айып этмез, — деп лаккырта этди кыатын.

— Эригиз жокъмуду? — деп сорду Харун.

— Угъай, эрим фронтдан кыайтмай квалгъанды. Жалап да жыл жарымы жашагъаныбызлай уруш башланды да, алып кетген эдиле. Бир-

эки айны письмо келип турду, сора аты-чууу да къуруду. Сен а фронтда болмагъанмыса?

Болмай а. Тёрт жылны солдат хантусдан ашап-ичип къайтханма.

— Ай насыплы уа. Къадар дегенинг алайды. Бирле, юйлерине сау-саламат къайтып, ахлуларын къууандырдыла, бирле уа... Къойчу, къой аны, энтда бир стакан чагъыр келтирейим.

— Къарап турама да, сен мени эсиртип, милициягъа тюшерча этерге кюрешесе. Кёп болмасын, маржа, энди бир стакан тамамды. Сора бир бирни атларын да билмегенлей неге турабыз? Тутдурчу бери къолунгу — Харун, — деп ичин чагъыр жылытхан жаш тирирек болду.

— Мени атым а Таняды. Тохта, бусагъат алып келейим, — деп къатын буфет таба тебиреди. Харун а ызындан кычырды:

— Кесинги юлюшонгю да унутма. Танышханыбыз ючюн сени бла тартыргъа сюеме.

Къолунда да вермут шешасы эм стаканы бла Таня Харунну къатына чёкдю.

— Тохта, эшикни этип къояйым. 20 минут къалгъанды да, киши да келмесин, — деп Таня буфетни эшигин этип къайтды.

— Аллахха шукур, Харен, ишчи кюн бошалды. Кюнню узунуна эрикдирген этедиле, — деп къууанды Таня.

— Харен туюлме. Харунма, — деп тюзетди жаш.

— Угъай демесенг, Харитон дей туруп эдим. Аны ючюн не боллукъду? Керти айтама да? — деп жойкъулланды къатын.

— Сен суйгенлей болсун. Аскерде бир украинлы нёгерим да манга алай айтыучу эди, — деп жаш ыразылыгъын билдирди.

Бирер стакан ичгенден сора Тая бютюн да ачылды:

— Мен, бирси бирича болмай, тюзюн айтыргъа суйюучюме, Харитон, тиширыулары мёлекле сунма. Бизни да жаныбыз ичибиздеди. Мен къуру турмагъанма. Энди уа аллах манга ма кавказлыны да жиберди. Сен, Харитон, мени алай тыйгъычсыз тиширыу сунма. Жюрегим жаратхан адам болмаса, къатыма да къоймаучума. Мени жюрегими теренине кирген тынч туююлдо. Алай ары жетип бир тохтасанг а, дуняда кесингден насыплы болмагъанын бил да къой. Мен былайда ишлеген къадарда, къоркъма, бир затдан керекли этмем. Суйсенг ишлерсе, суйсенг а ишлемей жашарса. Сенден бир излеригим — мен ишден къайтыргъа юйде болурса. Бир да къоркъма, мен сени эрикдирмем, башха тиширыугъа къарарча да этмем.

Харунну эсине: «Табына уа энди жолукъгъанма. Биринчи тюбегенлей битеу ичин тышына айландырып къойгъаны уа неди? Баям, бек уятсыз тиширыу болур. Къалай-алай эсе да, башха онгум жокъду. Айымыса, жаратмасам, чемоданчыгъымы да алырма да кетерме. Шёндю уа аман туююлдо, тура турайым», — деп келди. Сора къатынны кёзлерине жютю къарап айтды:

— Мени юйюнге элтирге мурат эте эсенг, иги сагъыш этип элт. Билемксе, биз, кавказлыла, бек женгил адамла болуучубуз билип къой. Мени бла жашагъан къадарында... Ангылаймыса не айтыргъа суйгеними?..

— Мен санга айтханма да, жаратсам, хан болдунг, жаратмасам а — сен мени танымайса, мен сени танымайма: тенгизде кемелеча, бир бир-

ден айырылдыкъ да кетдик, — деп къатын жашны къалын чачын ары-бери сылап, кюлдю.

— Мен сени суйюп кьойсам а? — деп сорду жаш.

— Аны ючюн хата жокъду. Мен суймесем — иш битеди. Кьоркъма, шендюча турсам, бек жаратама. Алай, бара баргъан заманда, аллах билсин, аз тюрлю затла болмайдыла. Ёмюрлюк зат къайда. Иги жаратып, бир-эки ай жашасам да, аман тьююлдю. Мен аллай тиширыума, кечгинлик бер. Жагъангдан тартмайма, ишни халын ангылатдым, келеме десенг — жууукъ бол, угъаймы дейсе — ашагъанынг анангы сютюнден халалды, жолунга айлан, — деди къатын.

— Ыразыма. Мен да кесинг кибикме. Эсима тюшсе, жолгъа чыгып къалыучума. Жаратмасам, сен суйсенг, суймесенг да тыялмазса.

Таня, эки кьол аязын да бирге уруп, кюледи.

— Аперим, Харитон! Аланы барын да сени сынар ючюн айта тура эдим. Сен чынтды кавказлыса. Манга сенича таукел адам керекди. Олтургъаныбыз боллукъду. Хайда, юйге барайыкъ, — деп къатын Харунну аллындан жарты пешаны алып, буфетге ташайды. Бир кесекден, уллу сумканы да ашарыкъдан бла ичгиледен толтуруп чыкъды.

Харун Таня бла бир ыйыкъ жашады. Къатын, баям, кеси айтханча, жашны бек жаратхан болур, аны кёрюп ючюн иш кьоюн юйге бир пешча кере келеди. Харун а эрикгенди, башын суугъа атарыкъ болгъанды. Аны къатын да сезеди, ол эрикмезча не мадар болсун деп сагъыш этеди. Бир жол Харунну къатына чакъырып, былай айтады:

— Эрикгенинги кёрюп турама. Суйсенг, же-

тер чакълы ахча ал да, кюн сайын эрикгенинги кетерип къайт, суйсенг а — къыйналмазча табыракъ иш табайыкъ да, анда кечине туурса.

— Ишлерге керекди, ишсиз тургъан иги туюлюдю, айынды, — деп Харун тыншчыкъ жууап этди.

— Алай эсе мен бююн билин келirme да, иш бар эсе, чурукъ тикген фабрикагъа барыrsa, — деди Таня.

Жаш къатынга сейир этип къарады.

— Да мен чурукъ тиге билмейме, ары къалай алырла?

— Сен аскерчи ушайса да, Харитон. Анда уа къалауургъа аллай адамла бек керек болуучудула.

— Сора мен анда не зат этерикме?

— Чурукъланы, чурукъ кереклени урлатмай сакъларса. Билемисе, хайырчыгъы да бола турлукъду.

— Къалай бла?

— Анда кесинг билirse. Сау къал, мен а ишиме кетдим, — деп къатын юйден ашыгъышлы чыкъды.

«Тоба астофирулла. Мен не тукъум адамма? Кеси аллыма бир зат этерге къолумдан келмей къалдым да. Фатар ючюн келип биреу бла турама, кеси кесиме иш табалмайма. Суйген тиширыууму, эгечими да къоюп, башымы алып, къачып кетдим. Алай айтханым ючюн а хар ким да башына ташны этеди. Бу къолундан келген къатын бла бир бѳлек заманны кечинин тынчайсам, аны неси аманды? Таня айтханча, бир тынчыракъ иште кечине турсам, нек жарамайды? Жашау дегенни магъанасы неди? Къарининг ач туююл эсе, юсюнг-башынг жаланнгач туююл эсе,

андан сора адамгъа не керекди? Жашагъанынг къадарда тынчай, къууан, солу, ариу аша, омакъ кийин. Аллахха шукур, шендю менде ол затла бары да бардыла. Таня тюз айтады, мен кесим да тели туююлме. Къалауур бола эсем, къалауур болайым. Аягъым-башым къыйналмай, ариу олтуруп, ингирде уа адамланы къармагъан кибик этип турсам аманмыды? Биреу бир чурукълукъ элтип бара эсе уа — элтсин, къырал жарлымы боллукъду. Керек болмаса алмаз эди. Ол да къыралгъа ишлейди, къыйналмаса игиди».

Аллай сагъышладан, оюмладан эригип, Харун шахаргъа чыкъды. Ингирге дери тюкенледе айланып, ресторанда да бираз олтуруп къайтды...

Таня ишден келгенлей, Харунну къатына чакъырып, ариу ышара айтды:

— Харитон, жанымы къыйыры, фабрикада иш барды. Мен айтхан иш. Къалауурну таматасы мени танышымды. Бюгюн ауузланыргъа бизге келген эди да, аны бла селешгенме да, эртденликде келсин дегенди. Сюгенинглей эт, мени акъылыма кёре, аман боллукъ туююлдю. Мен санга тюнене да айтханма, бусагъатда хайырчыгъы чыкъмагъан иш кимге керекди?

Экинчи кюн Харун, чурукъ тикген фабрикагъа келип, ишге кирди. Предиритияны къабакъ эшиги бла бирле ары киредиле, бирле бери чыгъадыла. Къалауур бирлени къармайды, бирлени уа къарамагъацлай окъуна жибереди.

Къалауурну таматасы Харунну сейирсинип къарагъанын кёрюп, къатына чакъырады.

— Сен, къарап турама да, бизни ишибизге сейир этип турса. Бирлени къармап, бирлени уа къармамай нек жибередиле демей амалынг жокъ-

ду. Биз жалан да эшиклени сакълап, адамланы къармап тургъан сунма. Хар кюн сайын цехледе болабыз, ишчиле бла ушакъ этебиз, алчы ишчиле бла шагъырей болабыз. Бизде уру бек азды. Арталлы да жокъду дерге жарамаз. Алыкъа социалист мюлкге кьол жетдирирге угъай демегенле да тубейдиле. Алай ала кеп туююдюле. Алчы, эсли ишчилени болушлукълары бла аланы да кьурута барабыз.

«Таня сора алай нек айта эди. Мында былай ишлей эселе, адам кесине хайырчыкъны къайдан чыгъарлыкъды? Баям, къайры болса да, мени бир ишге жиберир ючюн айта болур эди. Тохта-тохта, юретирилмеи дей эди? Ким биледи, бара баргъан заманда бу ишни да бир чийи чыкъса уа? Бары да бир кибик таза уа болмазла. Да бир кере барайыкъ. Неге ашыгъама, шендю уа Таняны хайырчыгъы да жетеди», — деп ойлады Харун.

Харун фабрикада бир ай жарымы ишледи. Алай, нек эсе да, алыкъа хайыр чыгъар жерни эслеялмайды.

— 500 сом ючюн бир уллу киши эшиклени сакълап къалай турайым. Адамла да айып эте болурла. Манга андан башха иш табыллыкъ туююдю эди? — деп Харун Танягъа да кеп тырман этеди.

— Харитоша, къарап турама да, неге ашыкъгъанынгы билмейме. Ашынгмы жетмейди, огъесе юсюнгмю жаланигачды? Манга сени ахчанг керек туююдю. Кесинг эрикмей тур ансы, экибизге манга тюшген сомла да жетерикдиле, — деп къатын Харунну жюрегин жапсарыргъа кюрешеди.

— Мен эр кишиме, мени хуржунумда да кесим мажаргъан ахча жюриесе сюеме. Сен манга къызгъанмагъанынгы билеме, кёлюнге тиймесин, алай...

— Андан ары айтма, ангыладым. Асыры ёхтемден не этерге билмейсе. Алаймыды?

— Алайды, ма алайды. Ёмюрге биреуню къыйынына къарап турлукъ тюйюлме. Ангыладынгмы?

— Ангыладым, Харитоша, ангыладым. Сен мени кесингикине санамайса,— деп къатын кёлкъалды этди.— Мен а башхача санайма. Бюгюн мени къыйыным, тамбла уа — сени...

— Мен а алай къарамайма. Ким кёп ахча ишлей эсе да, юйде да ол башчыды, ол оноу этеди. Мен а тиширыугъа оноу этдирирге суймейме. Бизде аллай адет болмайды,— деп ачыуланды жаш.

— Да сора, Харитон, билгенинглей эт. Андан тап иш табарыкъ эсенг, угъай демейме, чыкъ да башха жерге кир. Айтама да, ишлемей окъуна турсанг да, къыйнарыкъ тюйюлме.

— Угъай демеймеми? Кёремисе аны айтханын. Ол мен сени оноуунгда болгъанча эшитиледи. Сиз, тиширыула, эр кишиге оноу этерге бек суйючюсюз,— деп Харун башын бир жанына бурду.

— Къарап турама да, Харитоша, мени суйгеними сезип эте эсенг да, хар заманда да кылыгъынг алай эсе да, кесинги асыры тап тутмайса. Мен сени кесинге иги болсун дейме ансы, манга бир зат да керек тюйюлдю. Бирге жашагъан къадарда бир бирге тынгылагъанлыкъгъа, бир бирни ариу кёргенликге да айып тюйюлдю. Сора сен бизде аллай адет жокъду дейсе. Мен ангылагъаннга кёре, бусагъатда хар кимни да

жангы төреси, совет жашаугъа тийишли кылыгы болургъа керекди,— деп юйретеди Таня.

— А-а-а, алаймыды? Да сора сени уа совет жашаугъа тийишли кылыгынг нек жокъду?— деп кюледи жаш.

— Менде сен аман кылыккны кыйда кѳргенсе? — деп кытын Харунга ачыуланып кыарайды.

— Сени жалнанг 600 сомду. Къалгъан ахчаны кыйдан чыгъараса? 4—5 жылны ичинде ол ахча бла башха кишилени алдап нек тургъанса? Аха-а, кѳгюрчюн балачыкъ, анга жууап этчи бир! Ол совет жашаугъа тийишли кылыккмыды?

Кыатынны бети тюрленеди, кѳзлери огъурсуз боладыла.

— Ахчаны мен кишиден урлап алмайма, кишини хуржунуна узалмайма. Сыра сатханда къалгъан сомла ючюн айта эсенг а, бетсизсе. Эр кишилени уа мен кыатынларындан сыйырып алмагъанма. Сиз барыгыыз да бир кибиксиз. Кесигизге тап тюшген жерде кыалып кыаласыз. Сени уа мен бойнунгдан тартыпмы келтирген эдим? Жаратханма да турама, аны бла манга неге бе диш этесе?— дей кетип Таня жылап, отоудан кыачып кетеди. Харун а, бир кесек сакълап, кыатын кыайтмагъандан сора жатып тынчаяды. Кыатын юйге сууукъсурап кыайтады, кечесин стол артында кыалкый ашырады. Эртденликде уа Харун уянгынчы окъуна ишге кетеди.

Харун ол кюн ишде, кыалай эсе да, сагъышлы олтурады, киши бла сѳлешмейди. Ингирде, ишден кетип бара, биреу анга кыагъыт кесекчикни берди. Терк окъуна ачып, Харун кыагъытчыккны окъуйду: «Заманынг болса, сагъат 7-де

Максим Горький атлы орамда ресторанга кел. Сакълап турлукъма».

«Ким эсе да танымайма. Баям, къоркъутургъа мурат эте болур. Бир сагъатдан ишим бошаллыкъды, бармай къалыргъа жарамаз», — деп ойлайды. Харун.

Харун чурукъ башла бичиучю цехни мастери Николай бла ресторанны аллында тубешеди.

— Келдигизми? Мен а келмей къалырысыз деп тура эдим. Алай айтханым ючюн а, сиз, кавказлыла, шуёхлукъну бек жюрютген адамла болуучусуз, — деп Николай Харунну билегинден тутуп, ресторанга кийирди. Экиси да столгъа олтурдула да биягъы Николай башлады:

— Сени иште кёргенимлей окъуна кавказлы болгъанынгы билген эдим. Мен да Кавказда туугъанма, Грознада. Чеченлилени арасында 20 жыл жашагъанма. Къалай жигит адамладыла, чынтды эр кишиле. Чурукъ тигерге да бир чеченли юйретген эди. Сен а не миллетденсе?

— Мен а малкъарлыма. Аллай миллет эшитгенмисе?

Эшитмей а. Кавказда жашагъан миллетлени барын да бусагъат санап берейим, — деп махтанды Николай. — Алчы, бирер жюз грамм уртлайыкъ. Кесинг да ач болуп тура болурса, ауузланган эт да, ушакъны андан сора бардырыбыз.

— Ашагъан, ичген да этип, бираз жылыннгандан сора Николай, Харунну имбашына да къолоу бла уруп, былай айтды:

— Экибиз да кавказлылабыз. Биз, кесинг билгенден, айтырыгъыбызны узакъгъа соза турмаучубуз. Адамыча жашау этерге сюемисе?

Харун Николайны кёзлерине тюрслеп къарады да, ышаргъан да этип, жууаплады:

— Адамыча жашаргъа ким суймейди, шуёхум?

Николайны бети жарыды, сары мыйыкълары ары-бери къымылдадыла.

— Аперим, алай айтырынгы билип тура эдим,— деп къууанды жаш.— Сени чакъыргъаным да аны ючюндю, Харун, мен чурукъ башла бичеме. Кюнден бир-эки къауумун аягъан кыйын туююлдю. Чыгъарып бирлеге сатсанг а — ахчады. Къысхасын айтсакъ, сен ишлеген кюн бирер-экишер жюз сомубуз боллукъду. Бир бирибиз бла таныш болгъаныбызны киши билмесин. Сен мени къармагъан кирик этип жибересе, андан арысы уа мени ишимди. Къуру жалнагъа жашасанг, ушхолларынг жукъа болурла, шуёхум.

Харун сагъыш этип бир кесек турду, сора жумдурухун столгъа уруп, айтды:

— Ыразыма. Алай, эсингде болсун, сатсанг — чегилеринги артха жыялмазча этерме.

— Ай юйюнге, Харун, алай къалай айтаса? Ол зат эсеме келсе, дунияда бир кюн жашамайым. Мени тутхан окъуна этселе да, сени къатышдырмазгъа сёз береме. Бир акъылгъа келишгенибизни экишер жюз грамм бла бегитейик. Хей, официантка, агъындан энтда 400 грамм келтиригиз. Эки порция къуймакъ да болсун...

Ол кече Харун фатарына баралмады. Экиси да, бир бирге тыяна, Николайлагъа кюнден-бутдан жетдиле. Эртденликде уа, бираз кечикген да этип, фабрикагъа дери бирге бардыла. Харун къалауур отоугъа киргенинде уа, къол жаулукъ бла жилимукъларын да сюрте, Таня къалауурну таматасы бла сёлеше тура эди.

— Ма Харунунг келди. Тас болуп къалырча бу сабийми болгъанды,— деп кюлдю тамата.

— Харитон, жашаргъа суймей эсенг, кел да чемоданынгы менден кетер. Кёплеге тэзгенме, санга да тэзерме. Мындан ары санга къайгъы этип турургъа суймейме,— деди Таня, Харунну къатында сюелгенлей.

— Жолдаш начальник, эркин этсегиз, барып чемоданымы алып келир эдим,— деп Харун таматасындан тиледи.

— Тохтагъыз, тохтагъыз, бу тиширыуну къайгъы этгенине кёре, сиз не зат бла эсе да байламлы болурсуз. Кече юге келмей къалгъанды деп, ишни ол халгъа жетдирип къояргъа жарамаз,— деди къалауурну таматасы.— Харун, къайда къалгъанынгы мынга ангылатсанг а.

— Бизни бир тюрюлю байламлыгъыбыз жокъду, жолдаш начальник. Мен аны фатарында турама. Кесинг эшитдинг айтханын, ол къыстайды, мен кетеме. Андан ары аны тауруху жокъду. Къайда къалгъанымы сураргъа уа ол мени юй бийчем болмагъанды, — деп Харун сёзню къаты салады, къатынны билегинден тартады.— Кел, Таня, чемоданымы алайым...

Харун, чемоданын алып, кетерге тебирегенлей, Таня жашны бойнундан къаты къучакълап тиледи:

— Кетме, Харитоша. Санга къоркъгъандан баргъан эдим ары да. Сенича кишини суймегенме, кетме. Бу жолдан сора ызынгдан болмам. Сиздө айып болгъанын билеме.

Харун къатынны кесинден айырып, бир жанына тюрдю.

— Боллукъду. Мен санга сабий туююлме. Кесинге къул излей эсенг, базаргъа бар, анда бир сатлыкъ ичгичини табарса, — деп жаш, эшикни да къаты уруп, арбаздан ашыгъышлы чыкъды.

Жолда бара сагъышха кирди: «Асыры жашлыкъмы этдим дейме. Энди аныча бай, къайгырыулу тиширыу къайда тапхын. Къайтып къалырмы эдим? Угъай, жалынган сунарыкъды. Да энди мен анга жалынчакъ туююлме. Фатар табылгъынчы Николайда къала турурма. Ахча керекли да боллукъ болмам, ол иш да онгуна айланганча кёрюнеди. Николайны ююню ачхычын алмадым да, чемоданны алада къойсам, иги кёре эдим. Къайгырмаз, ишге элте барайым да, анда уа Николайдан ачхычны алырма. Аны бла танышханымы киши сезмеги эди».

Харун, къалауур отоугъа кирип, чемоданын стол туюне салды, шинелин чюйге такъды.

— Тейри, ахшы жаш, ол тиширыуну таныйма, эр кишиге иги къарагъан адамды. Жангылгъан этдинг сунама. Дунияны эки кереме элтирик эдинг, жашай турсанг боллукъ эди,— деди къалауурну таматасы Харунга къарап.

— Керек болса, аллайла азмыдыла, жолдаш начальник, — деп Харун къолун энишге силдеди.

— О-о-о, сен а таза да Печорин кёреме да. Къарыучугъунг, сыфатынг да, не айтырса. Аллайланы тиширыула бир жанына тюртмеучюдюле,— деп ышарды тамата.

Харун иги суюсюнмей жууап этди:

— Тейри, сен ойнасанг да, ол жаны бла уа аллах насыбымы къызгъанмагъанды.

— Да ююнге ахшылыкъ, мен да аны айтама. Сен бизде тюз жаннетдеча жашарыкъса. Бир аз шагъырей бол да, шо къаллай къызны суюсенг да, алып къоярыкъса. Бусагъатда ала бек кёпдюле,— деп начальник жашны кёзюне къарады.— Суюсенг а элге барып, кесигизникиледен окъуна келтирсе.

— Алан, мени не этеригим бла, кимни алдыгъым бла да сени не ишинг барды? Мен ол сен кюлюучюледен туююлме,— деп Харун къашлары туюдю.

— Кечгинлик бер, ахшы улан. Мен а сени бла лакъырда этерге боллукъ суна эдим. Мындан ары экибизни арабызда жалаи да ишни юсюнден болмаса, башха таурух болмаз, къоркъма.

Харун асыры терк къабыниганын сезип къызарды, сора кёзлерин ёрге кётюрмегенлей, башын жулургъа кюрешди:

— Жолдаш начальник, сен мени терс ангылагъанса. Мен, мен...

— Ангылагъанма, бек тюз ангылагъанма. Башкаланы ётю болмагъан сунма, ахшы улан. Мен кёп адам бла ишлегенме, хар кимни къылыгъына да бек терк тюшюнючюме. Алайды да, ахшы улан, сени ким болгъанынгы ангылар ючюн кёп заман къоратыргъа тюшмеди. Осал адамса, кир ниетлисе, аман акъыллыса деялыкъ туююлме. Хар затынг да къарагъанлай кёрюне турады. Теренде букъдурулгъан затынг жокъду. Алай мен да керексизге адакъача секирип къалыучула бла бир тилли болалмаучума.

Шёндюге дери жерге къарап тургъан Харун, секирип туруп, шо аскердеча, таматаны аллында сын къатды.

— Жолдаш начальник, терс болдум, кечгинлик бер! Биз, кавказлыла, женгилирек болуучубуз.

— Угъай, ахшы улан, мен фронтда кавказлыла бла тургъанма. Таматаны аузуна чапхан, аны намысын кётюрмеген кавказлы кёрмегенме.

Сен а, баям, бош айтаса ансы, кавказлы бол-
мазса.

Таматаны ол сөзлери Харунну жүрегин кьоз-
гьадыла.

— Ай юйюнге, жолдаш начальник, алай
кьалай айтаса, ийнанмай эсенг, ма, бери бир
кьара, — деп жан хуржунундан паспортун чы-
гьарып, таматагьа узатды.

— Ийнанама, ийнанама, паспортунг манга
неге керекди, — деп ышарды кьалауурну тама-
тасы.

— Угьай, оллаха, кьарамай амалынг жокъ-
ду. Мен чынтды кавказлыма. Минги тауну кьа-
тында жашагьанма. Малкьарлыма. Кьара,
маржа.

Кьалауурну таматасы, гузабагьа кьалгьан
жашха кьарап, ичинден ышара, паспортну алып,
биринчи бетин ачды.

— А-а, ахшы улан, ётюрюгюнг чыкьды да.
Окьучу бир, былайда не жазылыпды.

Харун кёзлерин терк-терк кьагьа, паспортха
кьарады.

— Жолдаш начальник, ол неди?

— Да аны уа мен санга сорургьа керекме,
ахшы улан. Болгарлы деп жазылып тургьанын
кёресе.

Харунну бети тюрленди, сора терслик тамата-
да болгьанча, аны юсюне айланды.

— Сора мен болгарлы кьачан болгьанма?

— Аны уа атанга бла ананга сор, мен жууап
эталлыкь туююлме, — деп тамата паспортну Ха-
руннга узатды.

— Атам бла анам муну кёрген окьуна этме-
гендике. Ала урушха дери ёлгендиле, — деп жаш

паспортну столгъа урду. Тамбла окъуна барып, муну жазгъанны бетине тюкюрмей амалым жокъду. Тохта, тохта, жолдаш начальник, мен тюз болгъанымы бусагъат кѣргюзтейим,— деп хуржунундан аскер билетин чыгъарды.— Ма, кѣремисе, малкъарлы деп жазылып турады да. Аны кѣрмеген паспортчуну кѣзлери чыкъгъы эдиле.

— Да башхамыды, ахшы улан, болгарлыла да бек иги адамладыла,— деп тамата жашны жюрегин жапсарыргъа кюрешди.

— Угъай, манга жалгъан миллетлик керек туююлду. Иги эсем, аман эсем да, малкъарлыма,— деп Харун къызгъанын суууталмайды.

— Сен а, жолдаш начальник, артыкъ сѣзюмю эшитгенлей, тюз тыякъ бла бойнума жетдирип къой. Бир да кюлме, керти айтама, оллахий. Сора сен фронтда кавказлыла бла бирге урушханса?

— Хау, Харун. Аладан бири уа малкъарлы окъуна эди. Жамал деген мазаллы жаш, шѣндю да кѣз аллымда турады. Мени тасхачы ротамда бек жигит жашладан бири эди. Кече барып, фрицледен бирин алып келгенден суйгени болмаучу эди. Жазыкъ Жамал жигитлиги ючюн саугъаланнган орденлени алгъынчы окъуна жоюлгъан эди. Букъдурмай айтайым, оллаха, ол ълген кюн жилигъан окъуна этген эдим. Кече фронтдан ѳтюп бара тургъанлай мина чачылып ѳлген эди. Экинчи кюн биз ит фашистледен аны къанын алгъан эдик.

Эй, да мен кеч бола тура ушайма да. Бир жумушум барды да аны тындырмай амалым жокъду, кетейим.

Таматагъа къулакъ салып тынгылап тургъан Харун, жеринден секирип къобуп, аны аллына жууукъ барды да, абызырагъан да эте, айтды:

— Энтда да тилейме, жолдаш начальник, кечгинлик бер. Сени аллай адам болгъанынгы билмей эдим.

— Алан, ахшы улан, къуру начальник деп турмай, атымы айтсанг а. Огъесе Иван Иванович дерге ырыслагъанмы этесе?

— Ай юйюнге, Иван Иванович, аскерде офицерлеге жолдаш лейтенант, жолдаш капитан, жолдаш майор дерге юйреннгенме да, бусагъатда аузумдан жолдаш начальник деген сёзле чыгъып кетедиле. Алай, жолдаш начальник, мен бир затны иги ангылаялмайма. Сени атынг Иван эсе, атанг Иван къайдан болду. Угъай, угъай, алай айтырыкъ туююл ушай эдим. Сени атанг Иван эсе, сен Иван къалай бла болдунг?

Иван Иванович Харунну имбашына къакъды да, кюлюп айтды.

— Алан, сен адамгъа тынчлыкъ берлик туююл кёреме. Атам да, мен да бир атны жюрютгенликге не хатасы барды?

Харун эринлерин да бир жанына чюйюрюп, Иван Ивановичге суйсюнмей къарайды.

— Бизде алай бир да болмайды, жолдаш начальник. Энтда да аузума начальник деген сёз келди да къалды, къуруп кетерлик. Атасыны атын жашына атагъан ырысды. Ол айып окъунады. Харунну жашы Харун деп бир айтып кёрчю. А-ха, тап келишемиди? Угъай, ол кюлкюлюк окъунады. Атаны намысына да тап келмейди.

— Да, Харун, сен кюлюрча мында бир тапсызлыкъ кёрмейме. Атам 1914 жылда Герман урушха кетгенде, мен анамы къарнында къалгъан эдим. Ол андан къайтмай къалгъандан сора, анам манга Иван деп атагъанды. Андан бери манга Иван Иванович дейдиле.

Харунну бети тюрленди, кёзлери мутхуз болдула.

— А-а-а, алаймыды? Кечгинлик беригиз. Мен а санга Иван деген атны чам этип айтхан суна эдим. Сора, анагъыз сизни атагъызны бетинден кёреди. Эрин бек суюе кёре эдим.

Иван Иванович кючсюнюп айтды:

— Экибизни да аллах алай сюйгю эди. Оллахий, манга 5—6 жыл болгъандан сора да, эслеп туруучу эдим, эсине тюшгенлей жияп, кесин бузуучу эди. Эрге да бармай, мени ёсдюрюп турду, харип.

— Игисагъан аллай бир къатыны болур эди,— деп Харун онг къол аязы бла мангылайындан тутду.

— Сени аллай къатынынг боллукъ туююлдю, ахшы улан.

Харун Иван Ивановичге сагъайып къарады.

— Къайдан билесе, аллахны буйругъу бла бир аламаты тюшюп къалса уа.

— Не аламаты тюшсе да, сен кесинги сюйдюраллыкъ туююлсе.

— Да нек сюйдюралмайма да?

— Кесинги асыры бек суюесе.

— Сени акъылынга кёре, тиширыугъа сюйдюрюп ючюн кесин кёрюп болмазгъа керекди.

— Угъай, Харун, мен алай айтмайма. Бек алгъа адамлыкъ керекди. Адамлыгъынг болса, башхаланы да кесинги сюйгенча сюериксе. Ол заманда уа сени да бек сюерле.

— Тейри, бош айтаса ансы, мен Таняны алай бек сюймей эдим. Ол а, кесинг билгенден, мени сюер ючюн бир да къалмай эди.

— Харун, ол къабынып, терк окъуна ёчюлюп къаллыкъ от эди. Аллай сюймеклик узакъгъа

бармаучуду. Къарап тур, ол бир ыйыкъдан сени кибик бир бурмабашны табып, юйюне элтмесе.

Харун эки къолун да бир бирге уруп къюлдо.

— Оллаха, Иван Иванович, аны уа керти айтаса. Таня мени къарамы кийип кёпге турмазлыгъын кесим да иги билеме. Сюймекликни юсюнден сагъынып, бир ачыкъ жарама тийдинг, тейри. Керти айтаса, Иван Иванович, баям, мен кесими ахшы адамгъа суюдюраллыкъ болмам. Мындан алда мен бир тиширыуну бек суйген эдим. Таулу тиширыуну. Мен кесими анга суюдюралсам, оллаха, жууугъум, сен бюгюн мени бла былайда ушакъ эте турмазэнг.

Иван Иванович жашны имбашына къагъады.

— Къоркъма, хомух, аллах буюргъан сенден къутулмаз. Оллаха, къачан келесе деп кече, кюн да аллынга къарап тура болур.

— Аллай ахшылыкъ манга къайда, Иван Иванович.

— Тюзюн айтсам, Харун, ёхтемлигинг бираз сынса, иги адам боллукъса деп умут этеме. Къайгъырмаз, ол хар жаш адамда да болады.

— Оллаха, Иван Иванович, юй тюбюн жуугъан быстыр болуп къалаллыгъым а жокъду. Аны ючюн мени ёмюрге да киши суймесин. Алай жүрегим тартхан тиширыуну уа мен да ариу кёралыр эдим деп умут этеме.

— Да, Харун, тиширугъа намыс этген, кесин андан уллугъа кёрмеген юй тюбю жуугъан быстырды деп ким айтханды? Тейри, таулу нёгерлерим аскерде манга башха тюрлю айтыучу эдиле. Эртде заманладан окъуна сизни аппаларыгъыз, аталарыгъыз тиширыуланы намысларын бек кётюрюп келгенлерин эшитгенме.

Харун кючсюнюп, жерге къарады.

— Оллаха, Иван Иванович, аны уа керти айтаса. Бизде тиширыугъа кыйын иш окъуна этдирмей тургъандыла. Аны себепли уа тиширыула да эрлерин бек сюе эдиле. Энди уа, кесинг билгенден, тиширыу да, эр кишиден артха кълалмай, ишлейди, эрсиз да кечинирме деп ойлайды. Бусагъатда ишлемей тургъан, ит бол десенг — ит боллукъ юй бийче тапхан тынч туююлдо. Кишпекде ол жюрегим тартхан тиширыугъа, ишден чыкъ да манга эрге кел деп кюрешдим, унамады. Да сора мен а, бош ишчи, бригадирни къатыннга алып, аны жумушчусу болуп кълалай турлукъ эдим. Угъай, бизде алай жарамайды.

— Харун, мен санга алгъаракъда да бир айтдым. Керексиз ёхтемлик — телиликди. Да, жекбаш, сен аллай акъылсыз ишни кълалай этгенсе? Билемисе, мен кълалаурма, мени кълатыным а заводда инженерди, парторганизацияны секретарыды. Аны ючюн а ол мени сюеринден аз сюйгенми сунаса. Юйге кълайтса, мени бла ушакъ этгенин бир кёрги эдинг. Анса уа юй тизгинни жыялмай кълалады дерсе. Кертиди, мен да эки кълолуму хуржунума сугъуп не да диваннга аууп турмайма. Ол быстыр жууса, мен элтип жиплеге тагъама, юй тюбюн жууса, мен суу ташыйма. Сен а кълалай умут эте эдинг да? Бир бирге адамла алай бла жууукълашадыла, алай бла намысларын кётюредиле. Ол затла ючюн манга адам алыкъа сен юй тюбюн жуугъан быстырса демегенди. Айтып да бир кёрги эди.

— Угъай, Иван Иванович, ёмюрге кълатынсыз кълалсам да. аллай затланы уа эталлыкъ туююлме, — деп Харун къларамын бир жанына бурду.

— Да сора, ахшы улан, сени ол кълылыгъы-

игы билген иги тиширыу санга эрге бир да чыкъ-маз.

Харун сүйсүнмей айтды:

— Тейри, алай а, жолдаш начальник, бек аламатын алыргъа мурат этеме.

— Хау, харип, келселе уа, бюгюн окъуна алыкъ эдинг. Мен акъыл этгенден, сени бригадиринг бек акъыллы тиширыу болур эди.

Харун Иван Ивановичге сейирсинип къарады.

— Ол акъыллы тиширыу болгъанын сен къайдан билдинг.

Иван Иванович Харуннга къарап ышарды.

— Кёлюнге тиймесин, санга эрге чыгъаргъа унамагъанындан билдим, ахшы улан. Мен сени толу ийнандырайым, ол санга тауушлукъ къатын болур эди. Кеси насыбынгы кесинг къурутханса, жазыкъ.

— Да иги адам болгъанын билип, ишден чыгъарыргъа андан кюрешген эдим ансы, анда тиширыу азмыды. Орам бла энишге тебиресем, оллахий, ызымдан къарай, къызланы кёз жаулары окъуна тауусулуучу эди. Тюзюн айтсам, элден Аминатны алалмагъанымдан сора кетгенме. Кёрмегенлей бир кюнню да тёзалмай башлагъанем.

— Оллахий, Харун, кёлюнге тиймесин, телиликден къалдыргъан жеринг жокъду.

Харунну кёлюне тийди.

— Аны уа заман кёргюзтюр, Иван Иванович. Энди аны къой да, сменнге не заманда келлигими айт, кетейим.

— Тамбла эртденликде 8 сагъатда. Билдирип къояйым, кечигип келсенг, ариу айтмабыз. Бизде ол затны унамайбыз.

— Бир да къоркъма, Иван Иванович, юй бийчеме жойкъуллана, сабийлерими эркелете туруп-

мамы дейсе. Суйсенг, кече, кюн да мындан чыкмай окъуна турайым.

— Да, Харун, фатар тапхынчы бизге кел, жер табылыр.

— Сау болугъуз, Иван Иванович, фатар тапханма. Хайда, сау жолугъушайыкъ,— деп Харун Иван Ивановичге къолун узатды.

Иван Иванович жашны кёзюне къарап:

— Сау жолугъушайыкъ, ахшы улан. Уялып, ётюрюк айта эсенг а, гюнях кесингдеди.

— Аллах ыразы болсун, Иван Иванович, жарсымагъыз,— деп жаш чемоданын да алып чыкъды.

Фабрикадан узакъ болмай, таш орамны эки жаны бла бийик акътереклени тизгини барады. Терлегенлери къулакъ жанлары бла энишге саркъа, Харун бир субай акътерекни салкъынында тохтады.

— Аллах, аллах, биширип къояды да. Шахарны быллай исси жерде салгъанны акъылы жокъ кёреем. Бу алапат терекле болмасала, арталлы да айланьргъа онг болмаз эди,— деп жаш ёрге къарады. Акътерекни жалан да тёппесинде чапракъла аз-маз кымылдайдыла. — Кавказда быллай тереклени чапракълары къалай ариу шыбырдаучу эдиле. Мында уа болгъан къалай шошду.

Харун, чемоданыны юсюне олтурду да, саргышха кирди: «Ай анасын сатдыгъым, къадар дегенинг къалай сейирлик затды. 5—6 жыл мында алда биреу манга къадарынг быллай боллукъду десе эди, арсарсыз жухуна жетдирир эдим. Энди уа ма, юйсюз, юйюрсюз, хауле итча, бир жерден бир жерге жортуп айланама. Жеримден, журтумдан ажашып айланьрча мен кимге хата

этгенме. Кёзюме жукъу кирмей, 4 жылны им-
башларымы шок баугъа ашатып айланганым
ючюнмю? Хар ким да терслигине кёре жууапха
нек тартылмагъанды? Бирлени хатасы бирлеге
нек жетгенди? Уруш, уруш, къанлы уруш! Сен
болмасанг эди, бусагъатда мен былаймы айланы-
рыкъ эдим. Къадаргъа амал жокъ. Хар ким къа-
дарын кеси къурайды дейдиле, ол тюз туюлдо.
Мен а къадарымы былай болурунму сую эдим.
Угъай, бир адам да къадарын кеси суйгенча къу-
раяллыкъ туюлдо. Мен Аминатны алып, къу-
уанчлы жашау этерге суймейми эдим? Баям,
хар кимни да къадары бла ойнагъан бир зат бо-
лур. Ол а Аминатны манга къызгъанганын иги-
ми этеди да? Аскерге барып, къазауатда къан
тёкген солдатны арталлы да гюняхы къалмайды,
бир тюрлю чырмаусуз жаннетге ётюп кетеди,
дейдиле да. Мен а бу къыйынлыкълагъа не гю-
няхларым ючюн тюшгенме. 4 жылны окопада
тургъаным, 3 кере госпиталда жатханым азы-
ды? Иван Иванович юйюрю бла насыплы болуп,
мен а насыбымы табалмай айланганым тюзмю-
до? Аллах да бир тюз адамны аллай бир нек
къыйнайды. Игилик этерге суйсе, къолундан
келмеймиди? Иван Иванович айтханча, Аминат
мени кесине тийишлиге санамаймы къойгъан
болур? Оллаха, не кесине, не жашына аман бол-
маз эдим. Кет, анасын сатайым, мында не ёл-
геними башына турама. Элге, эгечим болгъан
жерге кетейим да, Аминат унамаса да, аллах
бирлеге жалгъар. Тохта, бу юсюмдегилени окъу-
на алышындырмай, салып элге барып къалсам,
ай адамлыгъынглай кёрюннгюн сен тели демез-
леми? Угъай, Николай бла бираз ишлеп, бир ке-
сек ахча этмегенлей, бир жары да барыргъа жа-

рамаз. Коляны ишден къайтыр заманы болгъанды, бара барайым».

Харун, жеринден къобуп, эки билегин кенгиге жайып, кёкюрегин толтургъунчу хауаны ичине тартды. Сора, картузун тешип, къол жаулугъу бла терлеген мангылайын сыйпады. Салкъынлыкъ бергенинг ючюн сау бол дегенча, акътерекни кёксюл къабугъун къол аязы бла сылады да, чемоданын да алып, жолуна атланды.

Харун келгенинде, Николай ишден къайтып, ишчи кийимлерин алышындыра тура эди. Къабакъ эшик къагъылгъанлай окъуна Николай юйден чабып чыкъды.

— Ай юйюнге ахшылыкъ, Харун, андан бери къайда тураса? Ачдан да ёле болурса да. Хайда, маржа, теркирек кир,— деп жашны къолундан чемоданын алып, юйге кийирди.— Тешин, къолбет жуу да, сууукъ болса да, бир зат къабайыкъ.

Николай терк окъуна столгъа къыймала туурап салды.

— Харунчик, не зат тартырыкъса?

— Да не зат суйсем да чыгъарырча сен тюкенчими болгъанса?

Николай Харуннга ышарып къарайды.

— Былай бир келчи, багъалы шуёхум.

Николай Харунну къолтугъундан тутуп, башха отоугъа кийиреди, шкафны ачып кёргюзтеди.

— Ма, Харунчик, суйсенг агъындан, суйсенг коньяк. Спиртчик суюе эсенг а, аллах-аллах. Гюржю чагъырчыкъ да табыллыкъды.

— Да сен а таза да саудюгерчича жашайса да,— деп Харун сейирсинеди.

— Да, Харунчик, манга жангыз кесиме кёпмю керекди. Тапханчыгъыбызны къарныбызгъа этип турабыз.

— Шендюге дери къатын алмагъанмыса, Николай?

— Харунчик, сен къужур адам кёреме да. Ай юйюнге, 35-жыллыкъ жаш шендюге дери къатынсыз къалай турур эди. Тюзюн билирге сюе эсенг, шуёхум, беш къатыным болгъанды.

— Ала уа энди къайдадыла?

— Бек артдагъы 2 сабий бла Грознада къалгъанды. Бирсилени уа билмейме. Алагъа да бирер улан къойгъанем, эриге болмазла. Къой-къой, Харун, аланы. Бир эр кишиге 10 тиширыу жетеди дейдиле да, манга уа бешиси кёпмюдю. Да алай айтханлыгъыма уа, алыкъа жашау алдады. Марданы толтурурма деп умут этеме. Не зат ичериксе, Харунчик?

— Манга не болса да башха туююдю. Къаллайына да юйреннгенбиз.

Николай бир коньяк шешаны бла аракъы шешаны алды да, экиси да столгъа олтурдула. Николай эки стаканны да коньякдан толтурду.

— Саулугъунгду, Харунчик. Иги умутларыбызны аллах толтурсун.

— Мен да аны ючюн ичеме, Коля.

— Иги аша, Харун, ачса. Тюз кесинги юйюнгдеча, уялмай аша,— деп Николай кыйманы Харунну аллына тюртеди.

— Бир да къоркъма, ашха жетсем, мен кишиден уялмаучума. Ашагъанда уялгъан бизде айып окъунады.

Николай Харуннга ышарып къарай, лакъырда этеди:

— Оллахий, тюз кесим кибиксе, Харун, Баям, экибизни да бир бабас крестить этген болур.

Харунну бети тюрленеди, кёзлери ары-бери жортадыла.

— Алан, сен энди асыры озаса. Бабасынг бла ойнамасанг да, аллыма кыймала салгъанынг боллукъ эди.

— Кечгинлик беригиз, Харун... Мен ойнап айтама. Кыймаладан жийиргене эсенг а, бусагъат башха зат табайым.

— Тейри, Коля, аскерде мен ашагъан кыймаланы бирге кшошсанг, 5 километр болурла. Ол бабас зат дегенинги уа бу жолдан сора сагъынма. Къалай эсе да бир эрши эшитиледи. Эфенди андан эсе къайда игиди.

Николай, эки кколун да бирге уруп, кюледи.

— Харун, шуехум, аланы бири оу да, бири шау. Къой-къой, экисини да атлары ушхууур артында айтылсынла. Алчы, энгда бирер жюз грамм ташайтайыкъ.

Харун стаканны алады.

— Мени акъылым да алайды, Коля. Аллах жокъду деп айталлыкъ туююлме, алай къалгъан хылы-мылыланы уа мен да керюп болмайма.

— Сау бол да къал, Харунчик. Къалай-алай десенг да, биз совет адамлабыз, къарангылыкъны эртде ташлагъанбыз. Саулугъунгду, Харун.

— Саулугъунгду.

Николай столдан сохан кесекни алып, Харуннга узатады.

— Ма, Харун, коньякдан сора бу ахырзаман игиди. Бир бирде мен ючюсюн, тёртюсюн да ашап къоюучума. Сора, Харун, бююн биз былайда план салып къояргъа керекбиз. Былай къарап тургъанма да, сен шо ат башлары кибик, ол солдат чурукъла бла айланганынга бек сейир этгенме. Бусагъат окъуна барайыкъ да хром чурукъла заказ этейик. Шахарда бек уста чурукъчула бары да шуехларымдыла. Ахча ючюн

жарсыма. Алыкъя сен ишлеп да башламагъанса, кёкденми тюшерикди. 6—7 жюз сом болурла да, ол манга неди. Артда, бай болсанг, берирсе. Бермесенг да, эки шуёхну арасында 7 жюз сом неди, къууанчлы жюрют.

«Тейри, бу уа менича жаланбыдырладан туююл кёреме. Ой, ахча, ахча. Сени кючюнг къалай уллуду. Ахчанг болса, шуёхунг да кёп, намысынг да жюрюр. Тейри, не кёп жаншасакъ да, ахчасыз жашауну кыйматы жокъ кёреме. Энди бу манга бош жанламайды. Бир зат сагъынса, кёп сагъыш этмей, къошулуп къалыргъа керекди. Анга болмагъан палах манга да болмаз. Эр киши ушайма да»,— деп келеди Харунну эсине.

— Сау бол, Коля. Сени халаллыгъынгы унутмам. Бара баргъан заманда мен да бир затынга жарарма.

Николай Харунну имбашына къагъады.

— Бара баргъан заманны кюй, къарындашым, къалауургъа тамбла окъуна кире ушайса да. Бизде уа бусагъатда къалай сейирлик сахтиянла бардыла. Сау терини, къол жаулукъну сукъгъанча, хуржунунга сугъуп кетерсе. Аладан экисин чыгъарсам — ма санга чурукъла.

— Оллахий, Коля, сен мени каталашкагъа сугъаргъа умут этесе.

— Багъалы шуёхум, бизде былай айтадыла:

«Бёрюледен къоркъгъан агъачха бармасын». Къоркъа эсенг, ол ишни башла деяллыкъ туююлме. Алай сени къоркъакъ болмагъанынгы уа тюз кёргенимлей окъуна билген эдим.

— Ай къоркъгъан бир этмейме да. Оллаха, къазыкъ алып, 9—10 адамны туююп кетейим. Алай уру дегенинг айыплы ишди, бир заманда уялыргъа тюшер.

— Да, юйюнге ахшылыкъ, Харун, уялып а биз биреуню хуржунунамы узалабыз, не уа биреуню аууз къабынынмы алабыз? Бир да къоркъма, къыралны ырысхысы кѣпдю. Биз этген анга ма ол алайда ундурукъда чѣгюп тургъан киштикни бир тюгюн юзюп алгъан кибик да туююдю,— деп Николай къуш тѣшекге жанындан жатып тургъан кѣксюл киштикни кѣргюзтдю.

— Ол а алайды, Коля, билеме, болса да уру бла тюшсек, бизге киши кечгинлик бермез. Мени атам уручулукъну кѣрюп болмаучу эди. Бир жол, сабий заманымда, хоншубузну тереклерине кирип, къойнуму алмадан толтуруп келгенимлей атам аллыма тюбеп къалды да, тюз къулагъымдан тартханлай, тереклени иесине элтип баргъан эди. Ол кюнден сора мен хоншубузну кѣзюне къараялмагъанма. Бек аман уялгъан эдим. Артда уа тереклеге кенгден къарап аз сукъланмаучу эдим.

Алмала десенг а, ай ала бир алмала эдиле! Мен бери келгенли, аллай алмала кѣрмегенме. Кюз артында, бишер заманларында жууугъуракъ барсанг, кѣзюнгю алалмаз эдинг: къызыл, саргъылдым, кѣксюлдюм, бир жанлары къызаргъан алмала 50-жыллыкъ мазаллы тереклени бутакъларын энишге басып, жерге дери жетдире эдиле. Бир жол, жыртыргъа киргенинлей, бир тенг жашымы башына гюренке алма юзюлюп тийген эди да, эси азып кючден-бутдан чыгъаргъан эдик. Бир да сейир этме. Ма былай эки жумдурукъну бирге къошханча уллула эдиле. Жаш бек сиркиу зат болуучу эди. Кеси да артда, авиация училищени бошап, лѣтчик болгъан эди. Жазыкъ фронтдан къайтмай къалгъанды. Эки айны ичинде 6 самолѣтну агъызгъан хапары бар эди. Артда уа

бензини тауусулуп, артха къайтып келе тургъанлай, эки «мессершмитт» жетип кюйдюргендиле.

Николай ол хапаргъа тынгыларгъа артыкъ бек скоймегенин сездирир муратда :

— Да не этериксе, азланы ахшы тенглери жоюлмагъандыла, урушну закону алайды,— деди.

— Да аланы барын да сагъынганым некди десенг, Коля, сабийлигимден окъуна урудан бек къоркъама. Къоркъама десем да, уялгъан этеме.

— Угъай, мен а алай уялчакъ туююлме. Сабий заманымда, тенглерим бла ётюп келе, элибизде жашагъан биреуден алмала тилеген эдик да, бир уллу тыякъны да алып, ызыбыздан къуууп жиберген эди. Биз а ингирде, ол бахчадан кетерин марлап туруп, кирип, битеу алма, кертме болгъанын да агъызып кетгенек. Кесим кёрмегем, ётюрюк жарамаз, кёргенле уа ол бизни тыякъ бла къуугъан киши жилягъан окъуна этгенди дей эдиле. Кёремисе, бизге 5—6 алма берип, къууандырып жиберирни орнуна ол кесине къалай уллу хата этген эди. Асыры къызгъанчлыкъ этерге жарамайды. Элде Иван деп бир башха къарт болуучу эди да, ол а бизни кенгден окъуна чакъырып, тереклени тюплерине тюшген алмаланы юлешип жибериучю эди. Биз а аны тереклерине бир заманда кирмеучю эдик. Кёремисе, акъылы бармы эди? Акъыл, акъыл, сен адамгъа къалай бек керексе. Мени башымда акъылым болмаса эди, ма ол сен кёрген шкаф къуппакъурулай турлукъ эди. Къызгъанч болмагъанымы уа кесинг да кёре болурса да, Харунчик.

— Кёреме, кёре, Коля, аллах берекет берсин, жашай да, ашай да билесе.

— Сора, Харун, фатар зат излей айланма, бу эки отоу бизге тамамлыкъ этерикди.

— Да, Коля, сени къолунгда товар жюрию-дю, мен а къалауур. Экибиз да бирге жашагъа-ныбызны билселе, ишекли болмазламы?

Николай харх этип кюледи.

— Харун, сен а болмачы сылтаула излеп кю-решесе. Ишекли болгъанны болма къой, биз а, ма кёрюгюз деп аркъабызгъа жюклепми чыгъа-рыкъбыз. Сен къалауур болгъанда бир 2—3 тери чыгъарсам, экибизге да жетеди. Вообщем, сен жерингде олтураса, бир зат да билмейсе, мен а билгенимлей этеме. Къолгъа тышсем, жууапны да кесим береме. Ангылаймыса?

— Ангылагъан а этдим, алай..

— Харунчик, аны алайлыгъы, былайлыгъы жокъду. Мен хар заманда тюз ол формада иш-лейме. Къоркъма, шуёхланы сатыучуладан тую-юлме. Бир зат болуп къалса уа, ма бу юйдегиле бары да сенидиле. Манга да болушурса.

Николай шешада къалгъан коньякчыкъны жашха къуяды, кеси уа аракъы шешаны башын ачып башлайды.

Харун Николайны къолундан аракъы шеша-ны сермеп алып, бир жанына салады, стаканда коньякны тенг этеди.

— Ичгенибиз боллукъду. Ал, бучукъланы тартайыкъ да, жатып тынчайыкъ. Мен эртден-ликде эртде ишге барлыкъма.

— Хо, сора, сен айтханлай болсун. Тамбла уа тыш ууахтыда жерингде бол, айтханыбызча этер-биз. Шёндю уа мен сени жукълатмайма. Былай арлактда, 4 юйден сора, чурукъчу жашайды. Айт-ханымча, санга бир чурукъла заказ этгинчи кё-зюме жукъу кирлик туююдю.

— Да кьоймай эсенг, барайыкь. Хайда, сау-
лугъунгду.

Экиси да ичедиле. — Энди уа, аллах-аллах,
кьайры десенг да хазырма, — деп Харун кенг кё-
кюрегин алпъа чыгъарып, Николайны аллында
сюелди.

— Ой, аперим! Ма алай таукел болургъа ке-
рекди. Бусагъат чыгъайыкь.

Чурукъла заказ этип кьайтхандан сора, Ха-
рун бла Николай дагъыда кёп ушакъ этдиле...

Фабриканы кьалауур отоуу. Иван Иванович
Харунну кьатына чакъырады, чурукъ табанла-
ны да кьолуна алып, жашны кёзюне кьарайды.

— Харун, быланы кёремисе? Эртденликде
штамповка цехни аллында букъдурулуп тургъан-
лай тапханма. Алыкъа уручула кьурумагъан-
дыла. Алайды да, иги жаш киби, хар затха сакъ
болугъуз. Мен горкомгъа бир кирип келейим, су-
рагъан адам болса, эки сагъатдан кьайтырыкьды
дерсе.

— Бек ахшы, жолдаш начальник.

Иван Иванович чыкъгъанлай, Харун сагъыш-
ха кирди.

«Оллахий, бу манга жараулу иш туююлдо.
Эгечимден да кетип, мында бир хылы-мылы иш
этип, тутулуп кьалсам, бетими адамлагъа кьа-
лай кёргюзтюрме. Николай эсе да, палах эсе да
кьайдан илинди. Къалай жолугъайым ансы, мен
къалауурда болгъанда, бир зат алсанг, эшитдим-
эшитмедим деме дерем. Ол налат бир зат алып
келмеги эди. Тутуп кьойсам а не болур? Олла-
хий, алай а жарамаз. Биреуню ышандырып, тут-
макъгъа олтуртсанг а, огъурсуз ишди. Бу аузум
кьурурлукъ тюнене анга кьайдан айтып кьой-

дум. Энди адам не хадагъа этсин. Эки отну ортасына тюшдюм».

Жашны кьулакълары чууулдадыла, бети кьызыды. Телефон зынгырдагъанын эшитмей, иги кесек турду. Сора элгенип кьобуп, телефон чолпуну кьулагъына салды.

— Алло, чурукъ тикген фабриканы кьалаууру тынгылайды! Хау, Харунма. Энди уа мен санга не затха керек болдум? Да, мени кибик бир а табылгъы эди санга. Жашаялмаймамы дейсе? Оллахий, ётюрюкдю. Сиз хар кимге да алай айтыучусуз. Эрикдиргинчи эртдеракъ кетип кьалгъанма да андан кёрюне болур. Менми? Тейри, тансыкъ болгъанны кьой да, арталлы да унутханма. Жолда жолукъсам да танырыкъ тьююлме. Таня, Таня, жомакъларынгы тауус да, ишлеме кьойчу. Угъай, энди артха кьайтыу жокъду, башхасын изле. Сен бай адамса, бек тынч табыллыкъды. Мен а адамны жаратмасам, кёпге туралмаучума. Санга жарсыймамы дейсе? Да манга неге жарсыйса, ит адамгъа жарсыргъа боламыды? Сен манга бек иги кьарап турдунг, сау бол. Алай мен а санга бир игилик да эталмагъанма. Сен мени кёрюп болмазгъа керексе. Хау, мен аллай адamma, кьайталлыкъ тьююлме, кечгинлик бер, Таня. Таматабыз келе турады, боша, маржа. Сау кьал.

Отоугъа Иван Иванович киреди.

— Горкомда излеген адамымы тапмай, кьайтып келеме. Тюш азыкъ башланьргъа кёп кьалмагъанды. Сен алыкъа ишни эбине да иги туюннген болмазса, болушайым деп ашыгъып келеме.

— Оллахий, Иван Иванович, аны уа иги эт-

динг, къалай эсе да жюрегим бир къайгъылы болуп турады.

— Ай аман хомух, фашистле бла сермешгенде, алай кёлсюзлюк эте болмаз эдинг да. Мында бир эки-юч уручу барды деп неге къайгъы этесе. Бир да къоркъма, хайт десек, биз аланы барын да къурутурбуз.

Харун, терсеми сёленши къойдум дегенча, былай айтды:

— Иван Иванович, ол зат мени арталлы да эсимде жокъ эди. Бир адам телефон бла сөлешди да, ол ачыуландырды.

— А-а, Таня болур эди, харип. Не эсе да эр бла насыбы тутмайды. Жашаргъа суймей эсенг, кетдинг, анга не ачыуланыр кереги барды.

— Иван Иванович, анга ачыуланмайма, кеси кесиме ачыуланама. Жашамазлыкъ болуп биреуню кесиме нек юйрете эдим. Бек чюйре акъыллы адамма мен. Аллах ачыуланыр кирик адам.

— Угъай, Харун, аман адам туюлсе. Аллын да айтханма, асыры ёхтемсе. Къайгъырмас, жашау кеси юйретир. Ма цехледен ишчиле келип башлагъандыла. Абызырамай, хар бирине тап къара. Мен а былай олтурайым,— деди Иван Иванович.

Бек алгъа Харун, бир затдан жийиргенгенча, адамланы суймей къармайды. Бир кесекден ол таукелиракъ узала башлады. Адам болмагъан кезиуню сайлап, Иван Иванович кёл этдирип:

— Суймей узалгъанынгы эслеп турама, Харун. Къайгъырмас, юйренирсе. Алгъа хар кимге да алай кёрюнющюдю.

Харунну кёзю арбазда келе тургъан Николайгъа илинди. Кёзлери къарангы этип, аууп кетерге аздан къалды. «Энди уа адам не этсин. Бир

заты болмай амалы жокъду. Былайда кылай тыйыш кыояйм? Угъай, бюгюн жиберейим да, юйге барып, сёзню кыаты салайм. Урлай эсе, мен болмагъан кезиуде урласын»,— деп ойлады Харун.

Николай эки кыолун да ёрге этип, Харунну аллында тохтады. Харунну бети чибижича кызарды. Аны кыармагъан кыоллары кыалтырагъанларын Иван Иванович да эследи. Алай Харун жашны тыймады. Николай эшикге чыкыгъанлай, Иван Иванович Харунга айланып, таукел сорду:

— Жашны нек жибердинг? Бар, бусагъат артха кыайтар!

Харун, тили тутулгъанча, сёз айталмай, шинтикге чёкдю. Иван Иванович а чабып, ызындан жетип, Николайны кыалауур отоугъа кыайтарды. Сора аны кёзюне жютю кыарап айтды:

— Ахшы улан, кыойнунгдагъыланы чыгъар.

Николай Иван Ивановичге, шинтикде олтуруп, жерге кыарап тургъан Харунга да кезиу-кезиу кыарап, бел бауун тешип, эки кыара сахтиян терини акыырын чыгъарды.

— Магъыз, тамагъыгъызгъа была бителип ёлюгюз,— деп жаш терилени Иван Иванович таба атды. Алай бу затны ючюбюзден башха адам билмесе уа бек сюерик эдим, начальникчик.

— Да, ахшы улан, сен андан сора да кёп затны сюерик болур эдинг, алай биз а былайда сени кибик уручуланы башларын жулур ючюн олтурмайбыз. Бар, Харун, цехни начальнигин чакырып кел,— деди Иван Иванович.

— А-а-а, Николай, сенмисе? Мен санга ишек-ли болама, жангылырса, кыой дегенимде, сен манга кыаллай аман сёзле айтхан эдинг. Бек ах-

шы болду. Адам айтханига тынгыламагъанла, тюз жолдан бир жанына шашханла бары да ма алай бола барлыкъдыла. Мени акъылыма кёре, Иван Иванович, акт жазып, ишни милициягъа берирге керекди. Социалист мюлкге къол жетдиргенлеге кечгинлик берирге бизни киши да эркин этмегенди,— деди цехни начальниги.

Бир стакан аракъы ичгенден сора кесинден батыр киши болмагъан сунуучу Николай, Харун да къарап тургъанлай, Иван Ивановични аллында тобукъланып тиледи:

— Багъалы Иван Иванович, шайтан жангылтды, кечгинлик беригиз. Бюгюн окъуна ишден кетейим, документлерими бузмагъыз, тилейме. Итден, зшекден да терсеме. Бу жолдан сора ёмюрде бир затха къол жетдирмегенме.

Харун Николайгъа къарап жийиргенди. «Не учуз хайыуаненг, налат. Тюненеги Николайгъа уа бир ушамайса да, тейри. Къой-къой-къой, биреуню аллында алай жалыннгандан эсе, ёмюрюме аш, кийим да кёрмей ёлейим. Мен а муну керти да бир ёткюр адам суна эдим».

— Николай, бир зат сорайым да, тюзюн айтсанг, башынга эркинсе. Алай туююл эсе уа, бусагъат милицияны чакъырама,— деди Иван Иванович.

— Угъай-угъай, Иван Иванович, кишини да чакъырма, не сорсанг да, тюзюн айтырыкъма,— деп Николай биягъыча тобукъланып, Иван Ивановични бутларын къучакълады.

— Сени териле аллыгъынгы ким биле эди?

— Николай Харуннга жашыртын къарады. Харун, къашларын туюгенлей, терезе таба къарап тура эди. Ачыкъ айтыргъа къоркъуп, Николай Харунну артындан къолу бла кёргюзтдю.

— Харун, былай к̄арачы. Сени бла бир тил-ли болуп, урлагъанма дейди да, кертимиди?

Харунну к̄езлерине к̄ан чапды.

— Эй, сюркелип айланган к̄урт, тюшдюнг эсенг, аузунгу к̄ысып тур,— деп Харун табаны бла Николайны жамызына жетдирди.

Сора начальникге айланып айтды:

— Иван Иванович, бу бетсиз жанууар мени тюнене, алдап юйюне элтип, ичирип, ашатып бир-гесине к̄алдыргъанды да, биз кавказлыла иги-ликни унутмаучубузну билип, ышанып урла-гъанды. Келе келгенлей, тутуп к̄оймагъанымы терс этгенме. Юйде урушурма да экинчи абери-ге к̄ол жетдирмезча этерме деген эдим да, кесигиз тутуп к̄ойдугъуз. Мени да, бу итни да милиция-гъа элтигиз. Манга аман болса да, быллай жа-нууар жерин тапса суюме,— деди Харун.

Иван Иванович Харунну мутхуз к̄езлерине к̄арап иги кесек турду. Сора телефонну алды да милициягъа с̄елешди...

Эки айдан Николайгъа 7 жылгъа сюд этилди. Харунну уа бир жылгъа условно сюд этип, юйю-не жибердиле. Сюде Харунну хар затны ачык̄ айтханына ийнанган эдиле.

«Энди ишге к̄айры кирейим? Хуржунумда бир сом ахчам жок̄, фатаргъа ким к̄ояды. Элге Фатиматлагъа кетип к̄алырмы эдим? Ахчасыз жолгъа да адам к̄алай чык̄ьсын?»— деп Харун сагъышха к̄алады. «Ёнкюч алырча таанышым да жок̄. Жангыз Таняды да, анга уа уялмай ёнкюч ахча бер деп ким барсын. Угъай, оллаха, урла-гъандан эсе уа ол игиди. Расписка берип кетерме. Бермей, уялтып жиберсе уа? Тейри, Таня алай а этмез. Мени кибик к̄еп эшекге болушхан болур ол. Шо не боллук̄ эсе да, бармай к̄алмам».

Буфетде Харунну көргенинде, Таня абызырап, олтуруп кьалды.

— Аллах, аллах, кьайдан чыкьдынг, Харитон?

— Да көресе, Таня. Кьадарым энтда мени сени аллынга келтирди. Ыразы болмазлыгьынгы билеме. Алай онгум алай эди да, келмей болмадым.

«Кьадар сени кибик ёхтемленидамы бюгеди?» — деп келди Таняны кёлуне.

— Да мен озгьан затланы эсге тюшюрюрге суймеучюме, Харитон. Ач болурса, бек алгьа былай чёк да, бир ауузлан. Ишинги андан сора айтырса, — деп кьатын Харунну аллына аш салды.

— Кечгинлик бер, Таня, мен ашар ючюн келмегенме, — деп Харун столдан кьопду.

— Угьай, Харитон, сен ашагьынчы, мен санга арталлы да тынгыларыкь туйюлме. Кавказлыла ашдан уялмаучудула деучю эдинг да, — деп Таня кьаты болду.

Ашاپ бошагьанындан сора, Таня Харунну кьатына чёкдю.

— Энди тынгылайма, не керек эсе да айт, — деди ол, алгьынча омакь жойкьуллана.

— Оллахий, айтыргьа да уялама, Таня. Шёндюча таусыз болумгьа бир да тюшмегенме. Ахча ёнкюч керекди.

Таня жашха эрип кьарады.

— Кёпмю керекди?

— Жолгьа жетер чакьлы. Бир 200 сом болса тамамды. Эгечиме барыргьа мурат этеме. Мында кесиме жууукь адам табалмагьанма.

— Кьачан кетериксе?

— Ахча кьолгъа тийгенлей бир минутну да кьарауум жокъду.

Таня Харунну чачын ары-бери сылайды.

— Не эсе да бек кьоркьютхандыла, жазыкъ. Бюгече бизде кьал, эртденликде уа ахшы жолгъа. Ангыладынгмы? Манга бек ахырында аллай бир ахшылыкъ эте кетгенликге, гюнях болмаз деп мурат этеме.

Харун Танягъа кьарап ышарады.

— Сен айтханлай болсун.

— Суйсенг а, бир эки-юч кюн солуп окъуна барырса. Неге ашыгъаса?

— Угъай, Таня, теркирек элге кетип, ишге кирликме. Къалай-алай десенг да, ахлуланы къатында игиди. Мында эки айны тюрмеде олтуруп турдум, жангыз адам сурамады. Билмейди ансы, эгечим, битеу ырысхысын сатарыкъ болса да, келмей къалмаз эди.

Таня къалай эсе да бир тюрлю ышара:

— Эгеч эгечди, Харитоша, бизни кибиклеге уа тюрмеде олтургъанладан не хайыр. Кертисин айтсам, мен санга барыргъа бир ненча кере теби-реген эдим. Алай, халинги биле эдим да, къыстап жиберирсе деп кьоркьгъанем. Энди уа кесинг аллыма келип къалдыңг. Ууунг а бираз сыннганды, баям, жашчыкъ.

Харунну алгъынча кёзлерине къан чапды, бети агъарды, секирип жеринден турду да, сёз айтмагъанлай, буфетни эшигин да кьаты уруп, чыгъып кетди.

«Сен къахмеден ахча тилеген мен не осал эшек эдим, — деп келди Харунну кёлюне. — Бусагъатда станциягъа барайым да, анда иш табылыр. Бир вагон жюк кьотарсам, элге барыр чакълы ахча алырма»...

Алгъын кеси ишлеген станциягъа жетип тюшгенинде, Харунну жюрегине къалай эсе да бир ырахатлыкъ кирди. Ёмюрюнде былайда жашап тургъанча, хар юй, хар орам да анга ариу кёрюндюле. Депону жангы юйю битип, ичинде электрочыракъла жана тургъанларын эслегенде уа, сабий омакъ иллеуге къарап къууанганча, къалай эсе да бир тюрлю ышарды.

Станциядан чыгып, бир кесек баргъанлай, Харун бек алгъа таулу къызлагъа жолукъгъан жерге жетип тохтады. Бек алгъа жашны эсине Аминатны бал бетли жарыкъ чачы, тюзсюз кёлча, кёк кёзлери, инчге тогъай къашлары, кёзлерин бютюн да уллу кёргюзтген узун кирпичкери, онг жанында чечек тапчыгъы бла, ариу, тюз бурну эм гитче батычукълары бла къызылдым уууртлары тюшдюле. Сора: «Мангылайы уа тюз толгъан ай кибик эди», — деп Харун ёрге къарады. Бирде къоргъашин бетли булутланы ичинден чыгъа, бирде аланы теренине бата, толгъан ай къыйыры, чеги кёрюнмеген тенгизде терк жюзюп бара эди. Жашны эсине: «Я аллах, бу дуния къудрети дегенинг къалай сейирди. Кавказда жашадым, запад къыралланы асламында болдум. Хар жерде да бу алапат кечеги чыракъ жол нёгерим болгъанлай айланады. Кеси да бек узакъдады дейдиле. Аны кючю битеу жерни юсюн жарытыргъа къалай жете болур? Кет, кеч болдум, кете барайым...» — деп келди.

Харун элге ушхуурдан сора жетди. Ол, нек эсе да, бек алгъа эгечине бармай, Аминатны тенг къызыны — Зариятны юйюне кирди. Тапчаннга олтуруп, чындай эше тургъан Зарият, Харунну кёргенлей, бир сёз да айталмай, аузу ачылып къалды.

— Къоркъма, къоркъма юйюнге, Зарият, мени къалай танымайса?— деп жаш абызырагъан къызыны аллына барып тохтады.

Къыз бираз эс жыйып:

— Тоба астофирулла, эсими алып къоя эдинг да, Харун. Анамы жаны ючюн, бир кеф киши кирип келген сунуп жаным чыгъып къала эди. Ай юйюнге, Харун, эшикни къагъып кирсенг эди уа.

— Кечгинлик бер, Зарият. Алай къоркъуругъунгу билсем, арталлы да келмей окъуна къалыр эдим. Ол онгмагъан итигиз дунияны къайгъыгъа алдырыр деп тауушсуз кирип келдим.

— Бир аллах, ол сау болса уа, алай кирип келмез эдинг. Жазыкъ Бойнакъ адамны угъай, чыпчыкъны окъуна жибермеучю эди.

Харун ичинден: «Кёнчек бухчакъларымдан кеп кере тартхан эди да, дуниядан къорагъаны не иги болду»— деди. Зариятха уа:

— Не болгъанды, харип, бир иги итчик эди да. Ёлгенми этгенди? — деп сорду.

— Алгъаракъда машина басып ёлтюргенди. Къойчу, къой аны, кесингден хапар айт. Тас болуп къалдынг деп эгечинг да ачыудан жарылады. Къара манга, абызырап, сени олтуртхан да этмей турама. Былайгъа чёкчю,— деп Зарият жашны къатына шинтик салады.

Харун теренден кючсюнеди.

— Оллахий, Зарият, аны ючюн а къолан тоугуздан да терсме. Дунияда жазыкъны бир тюрлю жаны бла да кёзю жарымады да. Бек алгъа санга киргеним да ма анга кёрююрге къоркъгъанданды. Тюз эшик алларына дери баргъанма да, юйге киралмай, къайтып келеме. Къалай тура эселе да санга сорайым деп киргенме.

— Сизни, эр кишилени, жүреклеригиз бизни жүреклерибизча ачыкъ, жумушакъ туйюлдюле. Фатимат санга аллай къатылыкъ этгинчиге дери жашагъы эдим.

Харун кезлерин терк-терк къагъады.

— Оллахий, аны уа тюз айтаса. Биз, артыгъыракъ да урушдан къайтханла, алайыракъ-быз.

— Бир аллах, башларында акъыллары болгъанланы уа уруш да бузмагъанды. Мен оюм этгеннге кере, къыйынлыкъ кёргенле башхаланы къыйынлыкъларын иги сезедиле, жүрек жылыуларын кишиге да къызгъанмайдыла. Кёлюнге тиймесин, санга уа кёпле айып этедиле. Эгечинги къоюп кетип, къайда болгъанынги да билдирмей тургъанынги иги этмегенсе.

— Да сора, Зарият, адамла мени чий телиге санайдыла?

— Угъай, мен алай айтмадым ушайды да. Телисе демейдиле, асыры уллу кёллюге, кесингден башхаланы жашаулары ючюн къайгъыра билмегеннге санайдыла.

Харунну бети къызарады.

— Тейри, Зарият, эгечим ючюн а тюз былайда ёлюп къалыргъа да хазырма.

Зарият хыликгя этип кюледиди.

— Ала бош кезбау сёзледиле. Керти иште уа башха затны кёргюзтгенсе.

— Зарият, санга тюз жүрегимде болгъанны айтайым. Терс айтсам, ёлгенлерибизни аллына тонгуз болуп барайым. Мен мындан Аминат ючюн кетген эдим.

Зарият кюледиди.

— Да ол а санга не хата этген эди да? Тюзюн билирге сюе эсенг, Аминат а сени бек кюсеп окъу-

на тургъанды. Аны алай болгъанын кѣп кѣре сезгенме, анамы жаны ючюн.

— Да алай эсе уа, айтханымы этерге нек унамагъан эди да?— деп жаш Зариятны кѣзюне тюрслеп къарайды.

— Харун, башында мыйысы болгъан тиширыу эрге барама деп суйген ишинден кеталлыкъ туююлдю. Сора ол манга ичинде болгъанын айтханды. Аминат сени бек жаратады. Сюеди десем да, жангылмам дейме. Алай ишин къоюп, сен келтирген сомлагъа къарап тураллыкъ тиширыу а туююлдю. Къысха айтсам, ол ишлемей жашаяллыкъ туююлдю. Мен кесим окъуна, бир тюрлю сылтау чыгъып, ишге бармай жангыз кюн къалсам, къалай тургъанымы да билмейме. Угъай, угъай, Харун, ол жаны бла сен айтханнга киши ыразы боллукъ туююлдю.

— Билемисе, Зарият, мен мындан кетип айланганлыкъгъа, жүрегими жартысы Аминат бла эди. Айтханыма айып да эте болурса, тюзю уа алайды.

— Биз а сени тасха санап тура эдик, къайда айландынг, не зат ишлединг?

— Сормай къой. Ол узун хапарды. Бир заманда эшитирге болурса. Энди уа, кетгинлик бер, кете барайым.

— Тохта, тохта, кетип а. Жол келген адам бир зат аууланмай кетерге жараймыды.

— Бек сау бол, Зарият, аузума суу да тийираллыкъ туююлме. Хайда, тынч кечели бол,— деп жаш отоудан чыгъады...

Фатиматланы чыракълары ёчюлюп тура эди.

«Жатып къалдыла кѣреме. Энди аланы уята уа къалай айлансын киши».

Харун терезе тубюне жанлап, тыншчыкъ къагъады.

— Фатимат, менме, — Харун. Харунма дейме!

Юй ичинде бир бирге селешген хылыф таушла эшитиледи.

Жарты кийингенлей, бир бири ызларындан арбазгъа Фатимат, Ариука, Борис чыгъадыла, ючюсю да жашны бойнуна тагъыладыла.

— Бир аллах, менден башха адам сени бойнунга тагъылгъан угъай, юйге окъуна къоймаз эди. Тас болуп кетип, бир къагъыт кесекчик жазып атаргъа да къызгъанып а не хыйсап бла тура эдинг? — деп Фатимат Харуннга тырман этеди.

— Ёлтюр, кес, эгечим, итден да терсме.

Фатимат дагъыда жашны бойнундан къаты къысып, кезюн-башын уппа этеди.

— Кир юйге, Харун. Ариука, сен а терк окъуна от эт, душманы къурурлукъ ачдан ёле болур.

Харун кезлерин андан алмай тургъан Ариуканы башчыгъындан эки къолу бла да къаты къысып, уллу къара кезлерин уппа этди.

— Энди бар да, жеринге жатып, тынчайгъан эт. Эртденликде эртде туруп, азыкъ этерсе. Бусагъатда уа мени да жукъум келип турады, бир зат да ашайлыкъ туююлме.

Фатимат Ариуканы аш юй таба тюртеди.

— Барчы бар, сют бла ётмек окъуна келтир, бираз ауузлансын.

Харун Ариуканы жибермейди.

— Мен айтханма да, Фатимат, ач туююлме. Эртденликде Ариука манга иги аш жарашдырыр, шендю уа Борис да, мен да бирси отоугъа барайыкъ да, сизни солума къояйыкъ. Сен а, Фатимат, алгъынча ишге эртде кете болурса да?

— Хау, ханым, эртде кетеме. Бусагъатда иш кѣпдю да, алгъаракъ окъуна барабыз.

— Хайдагъыз огъесе, жатыгъыз, биз а кетдик, — деп Харун, Борисни да алып, башха отоугъа барады. Не кюрешди эсе да, ол кече Харунну кѣзюне жукъу кирмеди. Башына кѣп тюрлю сатгъышла келип, арталлы да тынчлыкъ бермедиле.

«Фатимат, харип, аман болгъанды. Мен жангъыз башымы алып кетип, кечиналмай къайтып келдим, ол а эки сабийни да ашатып, ичирип, юслерин-башларын керекли этмей турады. Биз бир анадан туугъаннга ушамайбыз. Жашауда тюз жолну сайламагъанымы сезип турама, алай, нек эсе да, эс жыйып, акъыл салып, бир жерде тохтаялмайма. Бир жаны бла къарасам, тѣрт жылны окоплада азап кѣргеним да боллукъду, солургъа керекди дерчады. Башхача акъыл этсем а — халек айланганым боллукъду. Былай къарасанг, акъыллары, саулукълары да менден къайда азыракъла окъуна жашауда жерлерин табып, кишиге сукъланмай, адам къолуна къарамай кечинедиле. Мен а бара бардым да, сахарда Таняны харам сомуна къарап, бир талай заман турдум. Андан сора уа тынч жашау излейме дедим да, тюргеге тюшюп, сюд этилирге аздан къалдым. Кѣл этип, къылыгъымы тюрлендирип бир кѣрюрмю эдим? Башымы асыры уллугъа кѣре болурмамы? Иван Иванович да аны юсюнден айта эди. Баям, барындан да мен акъыллы болмам. Юйдегили болур заманым да эртде жетгенди. Кесими бираз адамыча жюрютсем эди, Аминат манга башхача къарар эди. Эртденликде окъуна Аминатха барайым да, терслигими айтайым. Аллах буюруп, ол мени тюз ангыласа, жашаууму

башхача кѳураргѳа оиг табарма. Бираз ишлесем, кесими иги жаны бла кѳргюзтсем, мени бригадирге угѳай, андан да уллу кѳуллукѳгѳа салып кѳойсала уа? Ол заманда Аминат башын ѳрге кѳтюрмез, мен да аны аллында кесими ѳхтем тутарма. Ишчиден ѳрге кѳтюрюлалмасам а? А-а, биягѳы мен а башлагѳанма. Аны жашау кеси кѳргюзтюр. Шѳндю уа манга Аминат бла бир юйдеги болгѳандан игиси жокѳду. Аллах кѳреди, сюер ючюн а мен да кѳоймайма. Сюймесем, кече сайын аны тюшюмде да кѳрмез эдим. Мен да анга тийишсиз тюйюлме. Башыма башха сагѳыш киргинчи эртденликде не этеригими санап кѳояйым. Алай бла бек алгѳа бош жолукѳгѳанча, ишге кетип баргѳан Аминатха жолугѳуп, аны бла жарыкѳ саламлашама, кѳзюне ышарып кѳарап, жюрегин кѳозгѳайма. Тап тюшсе, лакѳырда окѳуна этеме. Бетине тюрслеп кѳарап, жюрек оту ѳчюлмей тура эсе кѳреме. Андан сора кѳурулуш управлениягѳа барама да, ишге алыгѳыз деп тилейме. Аха-а-а, бир кирип, ишлеялмай кетгенсе, энди уа неге кѳайтып келгенсе деселе уа не айтырма? Да бир жууап табарма. Шахарда ишлерге умут ѳтген эдим да, эгечиме эрип кѳайтханма десем ийнанырла. Кѳалай-алай болса да, Аминатдан узакѳ кетерге жарамас...».

Харун сагѳат бир бешде уянады, жукѳлаялмай, ары-бери бурула, иги кесек жатады. Сора шинелин юсюне кѳаплап, эшик аллына чыгѳады. Эл кѳыйырында дуппур артындан ургѳан салкѳын аязчыкѳ жашны бетин хычыуун сылайды. Кѳолларын эки жанына кенг жайып, Харун бир кесек кериледи. Сора чууакѳ кѳкге кѳарап, тюз элни юсю бла ѳтген «жылкѳы жолуна» кѳз жетдиреди.

«Ой, юйю кьуругъан, не къадар жулдуз жылтырайды. Хар адамны кесини жулдузу барды дейдиле, керти болурму? Аланы бирлери жарыкъ, бирлери мутхуз а нек болурла? Баям, хар кимни жулдузу да кесини адамлыгына кёре бола болур. Меники уа къайсыды? Оллахий, ма ол аз-маз эслене тургъанладан бири болур. Менича бир онгмагъаннга игиси жетемиди. Ол бек жарыкъла уа кимникиле болурла? Къой-къой, ол затла бары да, баям, ётюрюкдюле. Чолпан жулдузну алайыкъ. Ол жарытханлы, ненча жыл озгъан болур. Сора аны иеси шёндю да саулаймы тура болур? Адам ёлсе, жулдузу да батып къалады деген хапар бла ол а бир бирни тутмайдыла. Да алай айтханым ючюн а дунияда биз ангыламагъан аз зат болмаз. Аны жалан да уллу аллах кеси биледи».

Танг жарый башлагъанлай окъуна Харун, кылыф-тулуф кийинип, отоудан тыншчыкъ чыгып, Аминат ишге барлыкъ орамгъа ётеди. Ёрге-энишге бара, ол сагъат бла жарым айланады, алай аны кёрмейди. Харун юйге къайтханда, Фатимат аш хазырлап, столгъа салып, кеси уа ишге кетип тура эди.

Ариука жилиамсырап Харунну къатына чёгеди.

— Къайда эдинг? Анака ишге жилий-жилай кетгенди.

Харун къызчыкъны башчыгъын сылайды.

— Ариука, мен а арлакъда тенгиме жолугъуп келеме. Эртдеден да кёрмеген эдим.

— Билеме, билеме, сен Аминатлагъа баргъанса. Анака бек ёпкелегенди. Билемисе, сен кетип къалгъанында, ол ишден къайтып, сени юйде кёрмесе, хар кюн сайын жилип тургъанды. Борис

бла мен да жилий эдик. Нек кетген эдинг? Энди алай этсенг, сен бизники туююлсе. Аминат а санга не айта эди, билемисе?— деп Ариука Харунну кёзюне къарады.

— Не айта эди, Ариукачыгъым,— деп ышарды Харун.

— Бир кюн анака жилий тургъанлай келген эди да, сен аны ызындан жилирча адам туююлдо. Сенден болсам, аны суйген угъай, къарындашым барды деп да айтмаз эдим деген эди.

— Фатимат а не айтхан эди?

— Жилимай а не этейим, энди андан сора кимим къалгъанды,— деген эди.

— Аминат андан сора келиучюмю эди?

— Угъай, ол бир жары да бармаучуду. Шёндо уа ишге да жюрюмейди. Солугъан эте болур дейме. Тюнене юйлерин сюрте тура эди. Олтур, аша, суууду да къалды. Мен а кеч болама, школгъа кетейим. Борис а алыкъа уянмагъанды. Турса, анга да ашатырса.

Харун Борисни да биргесине алып, Аминатлагъа келгенинде, ол юй аллында отун жара тура эди.

— Жангы айлай кёрюн, Харун,— деп Аминат жашны аллына барады.— Биз а сен Кавказгъа кетип къалгъан сунуп тура эдик.

Харунну бети къызарады.

— Да неге кюлесе да, Аминат, барама десем, Кавказгъа да барыр эдим. Керек болгъанында, Берлинге дери окъуна баргъанек да. Эр киши аз жерге жетмейди.

— Угъай, бир аллах, кюлмейме. Эгечинг бир бек жарсып тура эди да андан айтама, кёлюнге башха зат келмесин.

Харун, балтаны алып, отун жарады.

— Оллахий, Аминат, кѳолларым ишге кичил турадыла. Шахарда кѳп иш таба эдим, алай, барыгъызгъа да тансыкъ болуп, туралмай, къайтып келгенме.

— Хау, бизге уа бек тансыкъ болгъан хапарынг бар эди,— деп кюледи Аминат.

— Аны уа аллах кѳреди. Сен а, билеме, ийнанырыкъ тѳююлсе. Хаким а къалай турады, Аминат?

— Сау бол, бек игиди. Кѳп болмай, ойнаргъа кетгенди. Жаргъанынг боллукъду, Харун, солугъан эт,— деп Аминат жашны кѳолундан балтаны алады.— Юйге кир, мен да бусагъатда солуудама.

Харун тѳгерекге-башха кѳз жетдиреди.

— Оллахий, Аминат, юйню уа тюз эр киши кирик тутаса.

— Да не этейик да, Харун, кимге ышанырыкъса. Иги, аман эсе да кесибиз кѳрешибиз.

— Оллахий, Аминат, кѳолларынг да алтын, жюрегинг да алтын, битеу турушунглай чий алтынса,— деп Харун керти да ичинде болгъанны айтды.

— Тилейме, Харун, хыликгя этме... Жашаууму бирлеча кѳураялмагъан эсем, баям, терслик кесимде болур. Хар ким да акъылы жетишгенине кѳре жашайды,— деп Аминатны кѳлюне тийди.

Жаш аны ангылап:

— Тюз жюрегимде болгъанны айтмадым эсем, мени аллах кѳурамасын. Сѳйсенг ийнан, сѳйсенг кѳой, мен сени чий алтын сунама. Ол затны аллах кеси чакъырып сорса да айтырыкъма. Бир кишиден да уяллыкъ тѳююлме. Сен а,

Аминат, гюняхлыса, тюз мени ючюн окъуна жаханымге барырса, — деп къашларын тюйдю.

Аминат, не айтыргъа билмей, иги кесек турду, сора эс жыйып:

— Сен мени гюняхлы этерча, жаханымге да жиберирча не хата этгенме, Харун? — деди.

— Хауле парий кибик, элден кетип, кесиме жер тапмай, заманында жылы тешегимде жатмай айланганымы уа кимден керейим, Аминат?

Аминат жашны бетине сейирсинип къарайды.

— Ой кюнум аллах, Харун, сен аны не айтама деп айтдынг? Ёмюрюмде адамны терс жолгъа тюртмегенме. Хакимим аллымда алай сау ёссюн. Тюзюн айтдырсанг, сен элден кетгенде, жиялгъан окъуна этген эдим.

Жашны бети къызарады, секирип туруп, Аминатны къатына жууукълашады.

— Шо ёлгенлеринг жаннетли болсунла, тюзюн айт, жиялгъанмы эдинг? Кёлюнг бламы жиялгъан эдинг, а-а?

Аминат жашха ышарып къарайды.

— Анамы жаны ючюн, жиялгъан эдим. Жалан мен угъай, Фатиматны термилгенин кергенле бары да жиялгъан эдиле. Манга бош айтаса ансы, эгечинги жюрегин аллай бир къыйнагъанынг ючюн жаханымни тюз ортасына кесинг тюшерсе.

Жаш бир зат да айтмай, жерине къайтып олтурду, сора бир ненча кере кючсюндю да, жумдуруху бла мангылайына-мангылайына урду.

— Мен сылхырны уа эсим арталлы да башха затха кетип къалды. Угъай, сени мени ючюн ёмюрде да кёз жашынг чыкъмаз эди.

— Къайдан билесе? Сен мындан чыкъгъанлай, ызынгдан къарап жиярыкъ эсем а?

Жаш кьолун силкеди.

— Аллай насып манга кьайда, Аминат?

Аминат кюледи.

— Мен жилисам, сора сен насыплы бол-
лукъса?

— Болгъан а дейсе! Манга андан уллу на-
сып кьайда.

Аминат мудахланады, теренден кючсунеди.

— Мени Ахматым а алай айтмаучу эди. Кё-
зюмде кёз жаш эслесе, кече кёзюне жукъу кир-
мей чыгъыучу эди. Бир жол ишден жюреги
кьыйналып келгенин эслеп жилигъан эдим да,
ол кече арталлы да тынчлыкъ тапмай чыкъгъан
эди. Ол жолдан сора мен аны ишден кюле-ойнай
келген болмаса, мудах болуп кьайтханын бир да
кёрмеген эдим.

Харун сагъышланып тынгылайды.

— Кечгинлик бер, Аминат, сен мени тюз ангы-
ламагъанса. Мени кёрмей тёзалмай башласанг
сюеме. Ызымдан жилисанг эди дегеним да олду.
Экибиз да бир юйдеги болуп жашап башласакъ а,
сени кёз жашынгы кёргенден эсе, кёзлерим чыкъ-
сала сюер эдим. Ийнанмаймыса? Аны сынар кюн
экибизге да аллах берсин.

— Харун, сени сёзлеринг бла ишлеринг ар-
таллы да бирге келишмейдиле.

Харунну кёлүне тийди.

— Ол дегенинг? Сени акъылынга кёре, Ами-
нат, мен чий телиме. Адамны сёзю бла иши бир
бирни тутмай башласала, ол тутхучсуз болгъанын
бил да кьой. Мени аллай ишими кьайда кёр-
генсе?

— Харун, мен сенден кёп сёз эшитгенме. Бек
ариу сёзле да. Алай ала сени жюрегинги тере-
нинден чыкъмагъаннга ушайдыла. Жангыз бир

сёз айтмагъанлай окъуна, адам иши, ариу халы, кылыгы бла башханы жюрегинде жер табаргъа боллукъду. Кёлюнге тиймесин, Харун, сен адамны жюрегин жапсара, къозгъай билмейсе. Элден кетгинчи, сен, хар кюн сайын манга келип, бек сюеме, бир юйдеги болайыкъ деп кысып тургъан эдинг. Алай, букъдурмай айтайым, ол сёз-леге мен ийнаналмагъанма. Нек десенг, ол сёзле манга къалай эсе да безиреп айтылгъан сёзлеча кёрюне эдиле. Алай айтханым ючюн кёлюнг уллу болмасын, Харун, сен тиширыу эс бурмазча жаш туйюлсе. Иги эс жыйып, теренден къарасам а, сенде кесине тартырча жылыу эслеялмайма. Аны себепли уа сен айтхан бла сёз берип къоялмагъан эдим. Сен мени керти да жюрегинг бла жаратсанг эди, алай кетип къалмаз эдинг.

Жашны бети тюрленди, къашлары туйюлдюле.

— Мен жалан да сени хатангдан кетген эдим. Сёз бермегингден сора акъылдан шашхан эдим. Узакъда турсам, унутурукъ сунган эдим да, унуталмагъанма. Ёлтюр, кес, сенсиз жашаялмайма, — деп жаш, Аминатны къатына келип, эки къолундан тутду. Ит бол десенг, ит болайым, эшек бол десенг, болайым. Аминат, тилейме, бир жанына тюртме мени. — Жаш аны къолун аузуна кысып, хар жерин уппа этеди.

Аминатны кёзюнден жилямукъла агъадыла.

— Манга Ахмат алай бир заманда да этмеген эди. Ол угъай эсенг, кёзлерин толу ачып, кёзюме да къараялмаучу эди. Алай...

— Аминат, бирси бирича жойкъуллана, тюлкю бола билмейме да санга андан кёрюнеди алай. Кесим да билеме, мен къалай эсе да къаты, адамны жюрегин жапсара билмеген бир хайыуанма.

Жюрегимде харамлыгъым болмагъанын а эслерге керек эдинг. Адамны элгендирирча, жюрегин кюйдюрюрча аман сёзлюме деп билмейме.

— Харун, сени бла бир юйюрге насыплы жашау эталмазлыгъымы билеме. Элни кюлдюргенден эсе уа, ёмюрюмде эр кёрмей ёлейим. Сора, Харун, экибизни акъылыбыз бир зат бла келиширик туююлдю. Мен жашлыкъдан бери да тенглерим бла ишлеп келеме. Усталыгъымы бек сюеме, ансыз жашау эталмазлыгъымы билеме. Сен а мени бла шагъырей болгъанлай окъуна, ишден чыгъарымы излеген эдинг.

Андан сора да, Харун, сен кесингден туумагъан сабийни кесинги сабийингича сюерсе деп айталмайма. Хақимни киши жарсытханны кёргенден эсе уа, кёрге кирейим.

Харун Аминатны кълун жибермегенлей, терк-терк сылайды.

— Аминат, жанымы къыйыры, жангылгъанымы кесим ангылагъанма. Ишигден да кетме, бригадир болгъанлай да тур, мен а сени бригадангда кълаллай жумушну суйсенг да толтурайым. Хақимни юсюнден а бир зат да айтмайма. Аллах буюруп, бирге жашаргъа тюшсе, кесинг кёрюрсө. Бюгюнден башлап махтаннганны къойдум.

Аминат Харунну кёзлерине ышарып къларады. Жаш Аминатны бетинде шёндюге дери бир заманда да эсленмеген жарыкълыкълны, жылыуну кёрдю. «Кълалай аламатды, шо мёлек кибикди», — деп ойлады Харун.

— Сау бол, Аминат, жюрек жылыуунг мени жюрегими да жарытды. Ол жылыуум бла кете барайым. Артда, Хақим юйге кълйтхандан сора,

келирме. Санга кѣп айтыр затым барды. Буса-
гъатда уа башынгы андан кѣп аурутмайым.

— Бир зат ауузланмай а къалай кетесе да,
Харун?

— Мен къайтыргъа, не иги затынг бар эсе да
хазыр этип тур.

Аминат Харунну ашыра къабакъ эшикге де-
ри чыкъды. Жаш, иги кесек узайып, артха къа-
рагъанында, Аминат, эшик жанында сюелип, Ха-
рунну ызындан къарап тура эди.

«Энди мени башыма ат уруп, мыйымы къуру-
туп къоймагъан эсе, кеси аллыма келе тургъан
насыпны кълумдан ычхындырып къоймам. Ол
бюгюн, кѣзюме къарап, къалай хычыуун ышар-
ды. Кѣп жаншамагъанлыкъгъа, ол да мени суй-
юп тура эсе уа? Тамбла окъуна ишге кирей-
им, кесими иги жаны бла кѣргюзтейим, сууут-
май кългъа алайым да, ишни жергесине жет-
дирейим. Кеси уа къалай акъыллы тиширыуду.
Алгъын бош безирей, болса-болмаса да деп жан-
шай айланычуму билип тургъанын кѣремесе.
Угъай, энди мен бир аз акъылым бла ишлерге,
аны жюрегинде бир тюрлю ишеклик кълалмазча
этерге керекме!»

Ол сагъышла бла Харун эгечини юйюне къа-
лай жетгенин кеси да билмеди. Арбазгъа кирге-
нинде уа, бузоучукъну бла ит кючюкню бир би-
ри бла ойнай тургъанларына иги кесек сюелип
къарады. Жатып тургъан бузоуну юсю бла ары-
бери секирип, тѣгерекге жортуп, кючюк аны ал-
лына келип, боюнчугъун алгъа созады. Бузоу-
чукъ а, зыбыр тилчигин чыгъарып, кючюкню жу-
мушакъ бурунчугъундан жалап ачыуландырады.

Бир кесекден итчик бузоуну ёшюн аллына
къысылып, жылыуна бурунчугъун сугъуп тохта-

ды. Бузоу аны жылтырауукъ сыртчыгъын тили бла жалайды. Энди кючюкчюк ачыуланмайды, къулакъчыкъларын да жумуп, бир аякъчыгъын да ёргеракъ кётюрюп тынгылайды.

«Шуёхлукъ, бир бирни суюмеклик къалай игиди. Ол затны жануарла, хайыуанла окъуна ангылайдыла. Ариу айтханны, башын сылагъанны ким да къалай сюеди. Жюрек къатылыкъ, опъурсузлукъ кимге керекди? Алгъындан кесими бираз адамыча жюрютсем, бусагъатда Аминат бла жашап туругъа да болур эдим. Энди мен, хыпый-сыпыйларымы кююп, адам болайым. Суюген да этейим, суюдюрген да этейим. Хакимчик а, айымыса, манга юйренир. Мен да юйренирге кюреширме. Хар жерге да биргеме айландырсам, кесини атасыча окъуна кёрюр. Ол суюсе, мен да къубултурма, ариу айтырма. Алайсыз Аминат бла бир кюош болургъа амал жокъду. Артда, кесибизни сабийлерибиз болур заманда уа, бир жанына окъургъа кетер, ёмюрюнде бизни бламы жашарыкъды, — деп ойлайды Харун. — Энди — эгечим келгенлей, анга да айтайым. Фатимат да ол ишни ызындан болсун. Аминатны манга бюгюнча ышарып кёрмегенме. Ол ал бургъанлай, кёз ачдырмай, хар нени да тап этип кюоймай жарамаз. Юйге бир келтирги эдим ансы... Тохта, тохта, къайры келтирирге айтама? Юйюм а къайда? Фатиматны тар отоучугъуму? Ол а кеслерине да жетмейди. Аминатны юйюне барып къалыргъа уа бир тюшмеги эди. Тейри, алай а билмейме. Юй — аны, кюуллукъ — аны. Оллахий, былайда ким кимни алгъаны белгисизди. Угъай, тейри, бош айтама ансы, белгиледи. Иги сагъыш этсенг, мен аны кюулу болуп къалама. Аны юйюнде жаша, аны тёшегинде жат, аны оноуунда ишле...

ма минип, кынкъ этдирмей а тохтармы? Ахча болгъанчыгъымы да ичдим да бошадым ансы, бир жер юйчюк окъуна сатып алсам эди, суйсе, суймесе да, ары элтирем. Э-эй, бу кьурурлукъ баш заманында оюм эте билмейди,— деп Харун бкр кьолу бла чуукалындан энишге тартып, башын жумдурухуна-жумдурухуна урады. — Ала бары да озгъан затладыла, энди жангыдан оноу этерге керекди. Да бош башымы кыйнай турама ансы, Аминат мени юйюне алыргъа ыразы эсе, не кюнюме къарайма. Къайда да болсун, эр эрди. Анда да кесими эрча кьргюзтюрме да, жаратмаса уа, неми тас этерикме, жангыз чемоданчыгъымы кьолтукъ тюпге урдум да, чыкъдым. Юйренмейми кьалгъанма. Элде айып этген болса уа, болушун болушунлай айтырма. Аминатха кьуллукъ этерге унамай кетгенди дегенликлери не ким айып этерикди. Башха жерде иш табып кирсем, иги болурму эди? Да алай а Аминатны ычхындырып кьояргъа боллукъма. Дагъыда кече, кюн да туурасында болсам, сьз жетдире турсам игиди. Угъай, энтда да аны бригадасына тилейим. Жер а болурму? Сорургъа уа унутдум да кетдим. Хо бюгюн энтда да барлыкъма, сорурма».

Харунну ол сагъышларын ана къарындашыны артындан ишоп келип, секирип аркъасына минген Ариука бьлдюрдю.

— А-а-а, Ариукачыгъым, школданмы кьайтдың,— деп Харун эгечинден туугъан кызычыкыны кьойнуна алып, кьзюн-башын уппа этди. — Бюгюн а не багъа келтиргенсе, Ариука?

Къызчыкъ кесини онг кьолун Харунну кьз аллына узатып:

— Ма быллай бир,— деди.— Была пенча бо-

ладыла, билемисе?— деп Ариука Харуннга бармакъларын кѳргюзтдю.

— Алты боладыла,— деди Харун.

Къызчыкъ кюлюп, жашны бурма чачын арыбери чачды.

— Ой, билмейсе, билмейсе. Была бешдиле. Мен да бюгюн беш келтиргенме.

— О-о, Ариукам, аперим. Къайсы предметден алгъанса?— деп Харун Ариуканы мангылайындан уппа этди.

— Арифметикадан алгъанма. Мени бла бир партада олтургъан Адил а жалан да тѳрт келтиргенди. Андан эсе мен иги окъуйма да, Харун?

Харун эгечинден туугъанны кѳзчюклерине къарап турду, сора:

— Ой, аперим, Ариука, хар заманда ма алай окъуй тур, — деп махтады. — Фатимат а ишден не заманда къайтырыкъды?

— Кюн ма ол анда сыртны артына батса, къайтырыкъды. Алыкъа эртдеди. Бир бирде уа, туманланы да жырып, аман терк барыучуду. Бюгюн а, кѳремисе, тыншчыкъ барады,— деп къызчыкъ, жарыкъ кюн къаматхан кѳзчюклерин да терк-терк къагъа, ѳрге къарады.

— Къой, кюннге алай къарама, кѳзлеринги аурутурса,— деп Харун къызчыкъны башчыгъын энишге басды. — Билемисе, бир жашчыкъ алай къарай кетген эди да, кѳзлери ауруп, кѳп къыйналгъан эди.

Ариука Харуннга къарады.

— Бир зат да кѳрмейми эди?

— Бир зат да угъай.

Ариука кючсюнюп:

— Школда уа къалай окъуй эди да?

— Ариукам, ол школгъа жюриюмей эди. Ол

эртде заманда болгъанды, бизни власта дери. Ол кезиуде жарлыланы сабийлери школгъа бармаучу эдиле.

Ариука: — Хи-хи-хи, алдайса, алдайса, — деп къууанды. — Мени анакам а китап окъуй къайда юйренгенди да?

— Сени анаканг а бизни власть келгенден сора окъугъанды. Мен да — алай.

Къызчыкъ бираз сагъыш этип:

— Харун, ол сокъур жашчыкъ ким бла ойнай болур эди? — деп сорду.

— Баям, юйде олтуруп туруучу болур эди, Ариука, — деп Харун къызчыкъны башчыгъын сылады.

— Не китап окъумай, не тенглери бла ойнамай къалай тура болур эди? Энди мен кюннге къарарыкъ туююлме, Харун. Хому?

— Бек ахшы, алай жарыкъ кюннге уа къарай тур. Сен акъыллы къызчыкъса, Ариука. Хаким бла уа ойнаучумуса?

— Аминатланы Хаким бламы?

— Хау.

— Угъай, ол чачымдан тартыучуду. Мен а бир жол кёзлерине къум къуюп жилятхан окъуна этген эдим.

— Аминат а не айтхан эди, ачыуланганмы эди?

Къызчыкъны кёзчюклери жарыдыла.

— Угъай, Аминат кишиге урушмаучуду. Хаким терс болгъанын биледи. Ол хар заманда алгъа кеси тийиучюдю. Билемисе, гырныуду. Мен аны суймейме.

— Ариука, Аминатлагъа ким барыучуду? — деп Харун къызчыкъгъа тюрслеп къарады.

Ариука, эринчигин да чюйюрюп:

— Мама да барыучуду, мен да барыучума. Бизни сыйламай жибермеучюдю,— деди.

— Андан сора уа ким барыучуду?

— Сора уа Зарият да барыучуду, Локъман да барыучуду.

Харун башына ким эсе да тыякъ бла ургъанча сагъайды.

— Локъман дегенинг а кимди, Ариука?

Къызчыкъ кюледи.

— Хи-хи-хи, Локъманны танымайды.

Харунну жюрегине къаллай эсе да бир тынгысызлыкъ кирди.

— Таныйма, Ариука, таныйма. Былай узун кишиди да?

Ариука къарынчыгъындан тутуп кюледи.

— Ма билмейсе, билмей. Таныйма деп бош айтаса. Локъман Хакимден да гитчеди. Аны бла ойнаргъа барыучуду.

Харунну жюреги орнуна тюшдю. Асыры къуаннгандан, къызчыкъны кюйнуна алып, арбазда ары-бери жортду.

— Ариука, мен Локъманчыкъны таныйма, бош сени кюлдюрюрге айта эдим. Энди уа чап, Хаким юйге келди эсе, къара да кел.

— Угъай, Харун, ол ингирге дери келмеучюдю. Элни огъары жанында кёл барды, анда Локъман бла жууунуп туруучуду,— деди Ариука.

— Да сора сен дерслеринги эт, мен а бироз солуюм,— деп Харун отоугъа кирди...

Кюн батаргъа кёп къалмай, Ариука орам бла ёрге кетип баргъан Хакимни кёрюп, ызындан къычырды:

— Хаким, о, Хаким! Билемисе, ким келгенди?

Хаким жол жанына чыгып тохтады да, Ариукагъа ишекли болуп къарады, сора:

— Алдагъан эте болурмуса?— деп сорду.

— Угъай, анам ёлмесин, алдамайма.

Хаким бираз жууугъуракъ келип:

— Сизгеми келгенди, бизгеми келгенди?— деди.

— Бизге Харун келгенди. Ётюрюк айта эсем, кел да кёр. Мында жатып турады,— деп Ариука отоуну кёргюзтдю.

Жашчыкъ арсарлы бола кетип:

— Биягъыча кёзлериме къум къуярыкъ ушай эдинг,— деди.

— Угъай, анам ёлмесин, тиерик туююлме. Сюе эсенг, кел да къара,— деп Хакимни аллына барды.

Хаким бла Ариука терезе туюбуне бардыла да, отоугъа къарап, ундурукъда аууп тургъан Харунну кёрдюле.

— Аха-а-а, Хаким, энди ийнандынгмы,— деп Ариука ёрге-ёрге секирди. — Бусагъат барып уятайыммы? Къоркъма, абери айтырыкъ туююлдю. Билемисе, Харун къаллай жашды? Мени къурууппа этгенлей турады.

— Ол алгъын сизде туруучу Харунмуду?

— Да ёзге уа. Эсингдемиди, сизге да барыучу эди да, Хаким?

— Тейри, бизге уа бек кёп келиучю эди. Энди уа нек келе болмаз?— деп жарсыды Хаким.

— Бюгюн сизге да баргъанды. Сени да соргъанды, бир аллах. Билемисе ол anakаны къарындашыды. Хаким, энди чачымдан тартмазса да?

— Тартмам, тейри. Неге тартама да. Сиз бизни жууугъубуз да боласыз да?

— Энди чачымдан тартсанг, Харуннга айтырыкъма. Анам ёлмесин, бир ургъанлай, биары жетдирир,— деди Ариука.

Хаким къашчыкъларын да тюйюп:

— Тиерик тюйюлме дедим да, ийнанмаймыса? Мен ётюрюк айтмаучума. Анам ётюрюкчюню суймейди.

Ариука Хакимни къолундан тутуп, отоу таба тартады.

— Кел, огъесе экибиз да Харунну уятайыкъ, эртдеден жукълайды.

— Угъай, кетген этеме, анам сакълап турады. Эртденли бери юйге бармагъанма,— деп жарсыды жашчыкъ.

— Ананг тюйгенми этиучюдю?

— Угъай, тюймеучюдю, мудах болуучуду. Мени уа жилирыгъым келиучюдю.

Ариука жашчыкъны къолун жиберди да:

— Бар огъесе, бар. Суйсенг, артдаракъ келирсе.

Хаким, артына къарай, къабакъ эшикден чыкъды да, улакъчыкъча, секире-секире, орам бла ёрге кетди.

Ариука, отоугъа кирип, Харунну бойнундан дыгъыл этип уятды.

— Тур, кюн сырт артына батып барады. Анака да келе болур. Билемисе, Харун, Хаким санга терезе бла къарап кетгенди. Экибиз да бирге кирейик дедим да, ол къоркъакъ аман а къачып кетди.

— Да менден а неге къоркъа эди да,— деп Харун эки къолу бла жукъусурагъан кёзлерин ууду.

— Ол хар заманда да алайды. Кел, бизде ой-

найыкъ десем, къачып кетнучюдю. Къоркъакъды.

— Да кёзлерине къум бла урсанг а, къачмай не этсин, Ариука, — деди Харун.

— Мен жалан да бир кере ургъанма. Чачымдан тартмай турур эди, — деп къызчыкъ къашчыкъларын тюйдю.

— О-о, сен а бек огъурсузса да. Сени бла ойнагъан, баям, алай тынч болмаз, — деп Харун къызчыкъны къолтукъ тюбюнде дыгъылчыгъына къатылды.

Къызчыкъ кюлюп, тёзалмай бир жанына секирди.

— Харун, дыгъыл этме, кюлюгюмю тыялмайма.

— А-а-а, Хакимни суймейме дейсе да, энди уа ётюрюк айтханынгы билдим, — деп къозутду Харун.

— Хау, ол тыкыраякъны суймесем а, къарны аурур. Ма, анасы уруша тургъанлай, аякъларын жуумай, тёшекге кирип, жатып къалычуду. Бек эринчекди. Бир жол а кёзлери хымил болуп келген эди да, къыстап жибергенме. Энди манга алай айтма, эшитдингми, айтма, — деп жумдурукъчугъу бла Харунну билегине-билегине урду.

Харун ачыгъан сундуруп, билегинден къолу бла тутду.

— Оллох-оллох, сындырып къоя эдинг да. Тохта, сени уа ананг бир келсин, къозутмай къойсам кёрюсе.

Ариука башчыгъын Харунну ёщюнюне салып.

— Аллахчу къозутма, урушхан этерикди. Мен ойнап ургъанма. Ачымагъанды да, Харун? Жумдурухум а алай уллу туююлду да, Харун.

Ма, сеникиле бла бир тенгleshдирчи. Меники чакълы 5 боллукъду да. Была бла бирлени урсанг, ёлтюрюрмю эдинг, Харун?

— Фашист болса, ёлтюрюр эдим, Ариука.

— Энди фашистле жокъдула да? Барын да къыргъансыз да? Асыры да иги этгенсиз, бизге чапмай турур эдиле. Энди уруш боллукъ тюйюлдю да, Харун?

Харун къызчыкъны башчыгъын сылап:

— Угъай, Ариука, боллукъ тюйюлдю, — деди.

Къызчыкъ мудах болады.

— Уруш болмаса, мени папам да саулай турлукъ эди да? Энди сен урушка барма. Ёлтюрюп къойсала, мамам жилип турлукъду, — деп къызчыкъ Харунну къолун ёшюнчюгюне къысды.

— Угъай, Ариука, бир жары да барлыкъ тюйюлме, сени бла турлукъма. Фатимат келсе, экибиз да Аминатлагъа да барырбыз. Мен анда сени бла Хакимни жарашдырырма. Хому, Ариука?

— Биз тюйюшмегенбиз. Отоугъа кирейик дегенме да, къачып кетгенди. Чачымдан да тартмагъан эди, — деп Ариука эринчиклерин чюйюрдю. Аминатлагъа уа нек бараса? Бюгюн андан келгенсе да. Ала бизни небиз боладыла?

Харун бир жанына бурулуп кюлдю.

— Жууугъубуз боладыла, билмеймисе?

— Болмайдыла, болмайдыла, билеме. Сен аны сюесе. Ага-ага, сюесе, — деп къызчыкъ ёрге ёрге секирди.

— Кимни, Ариука?

— Кесинг билесе.

— Хакимними?

— Аминатны.

— Аны санга ким айтханды?

— Сен Амкнатха айтханынгы Хаким эшитгенди.

Харунну ким эсе да башына тыякъ бла ургъанча кёрюндю.

— Ётюрюк айтаса, Ариука.

— Мен ётюрюк айта билмейме. Ётюрюк айтсам, анам ёлтюрюп кёояр. Ол ётюрюкчюню суймейди.

— Да сора Хаким ётюрюкчюдю. Тохта, мен аны бир кёрейим,— деп жаныды Харун.

— Мен Хакимге айтханем, ол даулашып, чачымдан окъуна тартхан эди.

— Не айтхан эдинг, Ариука?

— Харун сени анангы суймейди, мени анамы суюди. Ол аны къарындашыды дегенем.

Харун къызчыкъны кесине тартып, къаты къучакълады.

— Сен мени акъыллычыгъымса. Бек тюз айтханса, Фатиматныча мен бир кишини да суймейме.

Ариука аякъ бурунларына туруп, боюнчугъун ёрге созуп, Харунну жыягъын уппа этди. Сора:

— Мени уа суюемисе?— деп сорду.

Харун къызчыкъны къаты къучакълап:

— Сени уа барындан да бек суюеме,— деди.

Ариука, терезеге къарап:

— Ма анам келе турады!— деп къычырды.

— Харун, аллына чыпып, эгечин къучакълады.

— Эртденликде мен уяннгынчы кетип калгъанса да, бюгюнлю бери аллынга къарап турама.

Фатимат Харунну къучакълап, кёзюн-башын уппа этеди.

— Кет, аман! Бюгече да айтханма, менден

башха адам сени кёзюнге да къарамаз эди. Ай юйюнге, бетинге уялмай, аллай бирни тас болуп къалай турдунг, Харун? Кече жукъунг келгенин кёрюп, иги урушургъа кёзиом къыймай къойгъан эдим.

Жаш энишге къарайды.

— Да, эгечим, иги этмегеними билеме, алай башха амалым жокъ эди. Сени юсюнге тюшюп, къаллай бир турлукъ эдим. Мында уа иш табылмай эди.

Фатимат къашларын туюеди.

— Бир аллах, аууз къабынымы санга берип турлукъ болсам да, мени оноуума тынгыласанг, бир жары да жиберлик туююл эдим. Билемисе, мен кесими адамлагъа кёргюзтюрге уялып айланганма. Жангыз къарындашын юйде тыялмады дей болмазламы дейсе? Не уа бусагъатда шахарда аз тюрлю хулиган айланмайды, бир хатагъа жолукъсанг, мен не этерем. Энди эки кёзиюмю жумарыкъ сенсе да... — деп жилип къалды Фатимат.

Харунну бети мутхузланды.

— Фатимат, тилейме, жүрегими андан кёп жарма. Терсме, бойнум къылдан инчгеди. Не сюйсенг да эт, не аман да айт, кёлюме тиерик туююлдю.

Фатимат къарындашыны кёзлерине тюрслеп иги кесек къарады, сора: «Я аллах, бу жангыз баланы тюз жолгъа сен сал. Игисагъан, башына жангы акъыл кирип, ичгини да къоюп, бирси бирича жашау этип башласа эди. Муну киши Аминат бла бирге къалай тийишдирсин. Башханы уа къатына да къоймайды. Бираздан сагъынып бир кёрейим. Элде иги къызчыкъла уа бардыла», — деп келди эсине.

— Харун, жанымы кыйырчыгы, энди сен мындан жалан да мени ёлюгюмю юсю бла атлап кетерсе. Суйсенг ишлеген эт, суйсенг — ишлемей тур, суйсенг кыатын ал да, адамча жаша. Кыалай десенг да, ыразыма, жалан да кёз туурамда жаша. Ханым, сен манга болуш деп тилемейме, бу кьолла кьуруп кетгинчи, манга кьуллукъ этериклерин билеме. Кыйынлыкъдан кьоркьмайма, анга юйренгенме. Жалан да сени сау-саламатлыгынгы билип, кече ырахат жукъларгъа суюме. Ёмюрге мени бла бирге жаша деп кысарыкъ сунма. Аллай тели туююлме. Кыалай да болсун, элде жаша, эки-юч кюнден кёзюме бир кёрюне тур.

Башын энишге ийип тургъан жаш Фатиматны жилимукъдан толгъан кёзлерине жарсып кыарады.

— Болду, болду, эгечим. Бу жолдан сора сени жюрегинги кыйнасам, мени аллах кьурама сын,— деди ол.

— Сени аллах кьурасын ансы, мени жюрегим кыйналыргъа юйренгенди, кёлюме тиймез. Сен ёлмегин, керти айтама, кесинге тап тюшерча этсенг, жюрегим бир заманда да кыйналлыкъ туююлдю. Билеме, энтда да сен бизни бла эрикмей жашаяллыкъ туююлсе. Кимни дей эсенг да, барайым, тилейим. Бирледен акъылсыз, хомух, эрши туююлсе. Аскерден келгенинде, сени ючюн ёлюп окъуна кыала эдиле. Артда уа... Кесинг терс эдинг. Ичги бла не ахшылыкъгъа жолукъдунг. Баям, энди башынга акъыл жыйгъан болурса. Сени юйдегили этгинчи, не кече, не кюн тынчлыгыым боллукъ туююлдю. Мени ючюн не аз да кыйгырыуунг бар эсе, жашауунгу кьура. Манга андан уллу игилик эталлыкъ туююлсе.

Жаш Фатиматны мылы кёзлерин уппа этди.

— Къураи хакъына, сен суйгенлей этерме, — деди Харун. Кёлюне уа: «Аминатны ал десент, аузунга къор болур эдим», — деп келди.

— Аминатлагъа иш а бармадыңмы, ханым? Бир аллах, ол санга менден кем жарсымагъанды. Къайда жолукъса да: «Не хапар билесе, абери жазмаймыды?» — деп сормай бир заманда да къоймагъанды.

— Тейри, Фатимат, ол алай бек жарсыса, мен мындан кетип айланмаз эдим, — деп жаш башын бир жанына бурады.

— Кет, кет, телисине жаншай тураса, Харун. Ол а сени ишденми не уа элденми къыстагъан эди? Кеси терслигинги башхалагъа ата турмачы, — деп Фатимат къарындашыны сёзлерин жаратмагъанын билдирди.

— Да кесин уллугъа кёрюп, сёз бермеучю эди да.

Фатимат Харунну терслейди:

— Анамы жаны ючюн, кесинги ичгиге хорлатмасанг, сёз да айтдырлыкъ туююл эди. Жашауу бузулурну ким сюеди. Элде намысы жүрюмеген тиширыу туююлдю. Алып жашау этерге къоймазлыкъ болсанг а, мен окъуна кечгинлик бермезем, бир аллах. Ол кеси уа къоркъа болмазмы эди дейсе.

Жаш къашларын туююп айтады:

— Ичгини да аны хатасындан башлагъанымы уа билемисе, Фатимат?

— Угъай, билмейме, билирге да суймейме. Мени сартым, биреу ючюн кесими суугъа атарыгъым жокъду. Унамай эсе, суймейди. Суймеген а санга юй бийче туююлдю, Харун. Мен алай ойлайма. Сени акъылынга кёре уа, жаш суйсюн

ансы, кызыны иши эрге чыгаргады да, суйсе, суймесе да кечине барыр. Угъай, къарындашым, ол жашау туйюлдю. Далхатны бла мени 4 жылга жашагъаныбызны бирлени битеу емюрлери не да бермез эдим. Аминатны уа терсеме, ханым, ол санга сёз бермеген эсе, аны тынгысыз этген зат болур. Сора, Харун, сени кылыгынг бла башха атаны сабийин ёсдюрген тынч болдук туйюлдю. Аны да эсге алырга, хыйсап этерге керекди.

Жашны кёлюне тийди.

— Хар ким да манга алай айтады. Мени кылыгыым башхаланыкыладанмы осалды? Тейри, суйсем, Фатимат, шайтан бла окъуна жарашырма. Ол заманда Аминатха сёз жетдирген эсем, аны ёксюз сабийини сагъышын этмей да кёйгъан болмаз эдим. Мени бла тургъан къадарда юсюн-башын жалангач, къарнын ач этмез эдим. Анга ким да алтын арба ишлеп а берлик туйюлдю.

— Харун, ханым, ол шёндю айтханынгча ишинг барса эди, дунияда кескмден насыплыга адамны санамаз эдим. Атабыз, харип, таукел адам болуучу эди. Сен а, нек эсе да, анга ушамагъанса.

Жаш андан ары ол хапарны алышындырырга суйгенин билдире:

— Кёйчу, кёй, Фатимат, ол затла бизни къарт этгендиле, элде не жангылык бар эсе да айт, — деди.

— Элде уа не жангылык болсун. Санап тургъанма да, сен кетгенли, 15 той этилгенди. Ала бары да кёууанчлы жашайдыла. Санга да аллах аллай кёууанч берги эди. Сен а, Харун, нек эсе да кесинги юсюнгден хапар айтмайса. Къайда

айландынг, не кёрдюнг, не ишлеп жашадынг?

— Оллахий, Фатимат, шахарда иш аз туююл эди, алай сизге асыры тансыкъдан, жүрегим асыры тынгысыздан бир ишге да кёлюм бармагъан эди.

Фатимат къарындашына сейирсинип къарайды.

— Да, ханым, жанынгда шайынг болмапганын биле эдим, аллай бир заманны къалай кечиндинг да? — деп сорду Фатимат.

Харун ол сорууну жаратмай:

— Къой-къой, эгечим, жангыз адамгъа кёпмю керекди, — деп жууап этди.

— Да, бир аллах, аз-кёп болса да, ахчасыз кечинген къыйын эди. Бусагъатда мени элтип, шахарда къоюп кет да, эки кюн жашаялмам. Сен мени бла ачыкъ сёлеширге суймегенинги сезе. Болса да, аллах кёргенден, жүрегим тынчаймагъандан жаншай турама.

Жаш ышарады.

— Да, Фатимат, къолунга сау-саламат къайтдым, къалай кечингеним санга неге керекди? Уруш бизни жашаугъа кесибизни жарашдырыргъа юйретгенди.

— Уруш уруш болгъанлыкъгъа, энди, къуру аны сёзюн этип турмагъанлай, кесинги ырахат жашаугъа жарашдырсанг а. Башынга аманны бла игини билирча энди газыу тишинг чыкъгъанды, бир аллах. Къалай-алай да болсун, дуниягъа къарамынгы жаратмайма, — деди Фатимат.

— Да, эгечим, мен аз затны жаратмайма, сора не этейим да? 4 жылгъа жууукъну окоплада бузлап келип, бир тиширыуну оноуунда ишлеп башларыкъма деп а мен да турмай эдим. Хар не да сен суйгенча болуп къалмейды.

Фатиматны кёлүне: «Бир аллах, мен сёзюмю кьората тургъаным ючюн, муну бир кьулагъын-дан кирип, бирси кьулагъы бла чыгъып кете кёреме. Былай нек бузулуп кьалгъан болур» — деп келди. Харунга уа тырман этип:

— Да, кёз жарыгъым, сиз, эр кишиле, уруш-да болдугъуз, бизни душмандан сақъладыгъыз. Алай бирле билмей эселе да, бирле уа бизге да мында ол заманда тынч болмагъанын ангылайдыла. Бир сагъыш этчи, артыгъыздан кьарар, сиз этген кьоранчланы кьайтарыр адам болмаса, кёпге уруш эталырмы эдигиз? Тиширыулагъа да сизден тынч болмагъанды. Кечелери, кюнлери да сизге жияп тургъанны эсге алмай окъуна кьой-сакъ да, кюннге 14—15 сагъат ишлеген тынчмы эди? Угъай, ханым, жашаугъа фронтдача кьор-кьуулукъ болмагъан эсе да, биз да мында зау-укъ этип турмагъанбыз. Сиз кьайтхынчы, тиши-рыу бир тюрлю иш усталықъгъа юйренген эсе уа, бир кесекни аны айтханына тынгылагъан-лыкъгъа, сенден эсе кёп биле эсе, андан юйрен-генликге, адам айып этерик туююлдо. Сени эр киши намысынгы киши сыйырмайды. Артыгъы-ракъ да — кесинги эр кишича жюрютсенг.

Харун кьашларын туюеди.

— Сен, эгечим, билеме, акъыллы тиширыуса, алай асыры кёп юйретгенни да хайыры артыкъ уллу болмаучуду.

— Харун, айтдырмай кьоймай эсенг, сени халинги, жашау формангы жаратмагъандан жю-регим кьыйналып айтама. Тыш адам болсанг эди, жангыз сёзюмю да кьоратмаз эдим. Жангыл-гъан жерингде юйретгенликге, манга уа бир да тырман этме. Дунияны жарыгъын сенден мен алгъа кёрсенме, мен айтханыга тынгылагъанлыкъ-

гъа, намысынг тюшмез, бир да кьоркъма. Элде ичгичиди, хауледи, ол а юй жашаугъа жараулу туююлдю дегенлеринде, тешик тапсам, жер туюбюне кирип кетерча болама, билемисе, — деп Фатимат, къыза кетип, жилип къалды.

Харун, эгечин кьойнуна къысып:

— Фатимат, кечгинлик бер, жанынга алай тиерлик сунмагъан эдим. Мен эшекме, сени жар-сытханым ючюн окъуна аллах мени къурамаз. Шахарда уа бир аман иш этип кечининген сунма. Сен ёлмегин, чурукъ тикген фабрикада ишлегенме. Бир кесек ахчасыз келген эсем а, биягъы кесим терсме. Энди хар не да иги болур, сен айтханны этейим.

Фатимат кёзлерин кьол жаулугъу бла сыйпайды.

— Бол, адам бол, кёзюмю жарыгъы. Эл таныгъан атангы бети ючюн окъуна атынгы аманнга айтдырма. Ол дуняда тёре бар эсе, жюреги къыйнала болур. Аминатха энтда да бар. Турушунлай алтынды, тамбла чыгъама десенг да, иш табар. Кесин да конторда бек ариу кёредиле. Бир аллах, сураты сыйлы къангадан окъуна кетмейди. Сени ишге алама десе, киши сёз айтырыкъ туююлдю.

— Да, эгечим, уялмай, мени ишге ал деп къалай барайым. Оллахий, айып окъуна этер, — деди жаш.

— Ишлерге сюеме дегенни не айыбы барды, кёз жарыгъым? Ишсиз айлансанг, айып ол заманда боллукъду. Бар да къал, аны айыбы мени болсун. Сюйсенг а барып, Аминат бла кесим сёлешейим.

Харуну кёзлери жарыдыла.

— Кертими айтаса, Фатимат? Сен барсангмы иги болур? Мен кесим барсам, ишни бузуп кьояргъа да болурма, Фатимат. Да алай айтханлыгъыма уа, бу иште келечи неге керекди. Тилей барсанг да бир иш эди ансы,— деп кюледди Харун.

— Бусагъатда тилегенден чыгъарыгъы уа жокъду, билеме. Бир жол сагъынган эдим да, жашны мен да жаратама, алай адам ышанмазча кылыкъларын кьоймаса, алтын эсе да, керек туйюлдю деп кьойгъан эди. Мен акъыл этгенге кёре, ол сени суйген окъуна этген болур эди. Анга да бир аллах айтхан болур, бусагъатда уа бир жерге илинирге кюреш. Керти айтаса, иш ючюн кесинг барып сёлешсенг игиди. Сенден тилеригим, алгъын этиучюнгча, андан-мындан атдырып, керексиз затланы айтма. Акъыллы тиширыу бла акъыл сёзле табып сёлеш. Эшитдинг да, ханым, — деп Фатимат къарындашын уппа этди.

— Сора, Фатимат, узакъгъа соза да турмай, барып, шёндю окъуна сёлешейим. Иш бар эсе, тамбла окъуна чыгъарма,— деди жаш.

— Бар, ханым, бар, сёлеш. Сен ёлмегин, адамланы айыбындан кьоркъама ансы, юйде олтуруп, жүрек жаууму ашасанг да, угъай дерик туйюлме,— деп Фатимат къарындашыны башын кёкюрегине тартып, кенг мангылайын уппа этди.

— Фатимат, сен ёлмегин, төрт саным саулай къайтхан эсем да, уруш жүрегими къатхан чабырлыкъ кибик этгенди. Арталлы да жылыуу къалмагъанын сезип турама,— деп жарсыды жаш.

Фатимат къарындашыны кёзлерине эрип къарады.

— Билеме, билеме, кёзюмю жарыгъы. Аны себепли уа жүрегинге жылыуу берирча бир огъур-

лу адамны кьолуна тюшерми эдинг деп кюре-
шеме. Эр кишини жюрегин жылытыргъа, сууутур-
гъа да тиширыуну кьолундан келликди. Аллах-
дан жалан да жюрекке жылыу бере билген юй
бийче тюшсюн деп тиле. Мен да санга аны ти-
лейме.

— Фатимат, сени акъылынга кёре, Аминат
аллай тиширыу болурму? — деп Харун эгечине
къарады, сора, бети къызарып, бир жанына бу-
рулду.

— Анга бир тюрлю ишеклигим жокъду, къа-
рындашчыгъым, Аминат аны бла бирге ишлеген-
лени барыны жюреклерин да жылыта биледи.
Аны хар сёзю да жюрекке жау жакъгъан ки-
бикди.

Харун ауур кючсундю.

— Манга аллай насып къайда, эгечим.

— Насыпны сатып алмайдыла, Харун. Аны
хар ким кесини акъылы, адамлыгъы, жигер иши
бла келтиреди. Къаст этсенг, сен да насыплы бол-
лугъунга толу ийнанама,— деди Фатимат.

— Да акъылым ол затха жетишалса, эгечим,
бир кёрейик. Муратым толмаса уа, чий телилени
санына кьош да кьой.

— Харун, жанымы къыйыры, сен шёндю
Аминатха бир тюрлю сёз кьымылдатма, ишни
бузуп кьоймай амалынг жокъду. Ишлеп башла-
санг, ол сёзню мен кесим кьозгъарма.

— Сен айтханлай этейим. эгечим. Я аллах,
мен сенсиз болмайым, — деп Харун эгечин къаты
кучакълайды...

Харун Аминатланы юйлерине ингир къара-
нгысы элге олтургъан кёзиуде келди. Аны аллына
чыкъгъан Хаким, абадан адамча, кьолун узатып:

— Сау кел, Харун,— деди.

— Сау бол, Хаким. Ой аперим, къалай иги жаш болгъанса,— деп Харун жашчыкъны башын сылады.

— Кел, юйге кир, анам да юйдеди,— деп Хаким, Харунну къолун ычхындырмагъанлай, алгъа тартды.— Хычинле бишире турады.

— Унутуп турама ансы, Хаким, сени бла сёлеширик туююл эдим. Бизге келип, манга кирмей а нек кетген эдинг?

Жашчыкъ къоледи, Харунну къолун ары-бери силкиндреди.

— Уялгъан эте эдим сора. Сен бир башха тюрлю адам болуп келген суна эдим. Арталлы да тюрленмегенсе, кийимлеринг да алгъыннгыладыла,— деди Хаким.

— Сен а уллу болгъанса, Хаким. Кесинг да Ариуканы ызындан чабып айланаса деп эшитгенме, — деп Харун лакъырда этди.

— Хоу, бек керек эди ол къаргъышчы. Мени кёрсе, къолуна къум алып тебирейди. Аллай къызланы мен суймейме, — деп Хаким эринчиклерин алгъа созду, къашчыкъларын туюдю.

— Экигизни да жарашдырма. Бош айтаса ансы, Ариука бек адепли къызчыкъды.

— Угъай, ол туююшген этеди, мен аны бла ойнарыкъ туююлме. бир да жарашдырма.

— Алай эсе, экибиз да бирге чабакъ тутаргъа барырбыз, Ариуканы элтмек. Хому, Хаким?

— Мен кёп чабакъла болгъан жер билеме, Харун, тамбла барырбызмы? Мени эки ыргъагъым да барды, бирин санга берирме. Кел, хайда, кел,— деп жашчыкъ Харунну юйге тартды.

— Мама, мама, кёремисе, бизге ким келгенди?

Аминат ышарыг къарайды.

— Да, Хаким, аны уа сенден мен алгъа кѳргенме. Кел, былай кел, олтур, Харун,— деп Аминат шинтикни стол къатына салды.

— Мама, мама, биз тамбла чабакъ тутаргъа барлыкъбыз, мени эртде уятырса да?— деп жашчыкъ анасыны этегинден тартады. Харун бла барлыкъбыз. Мен анга бир ыргъагъымы берликме.

— Хау, Харунну сенден башха къайгъысы болмаз. Сен анга бек керекъ эдинг,— деп Аминат жашны айтханын жаратмады.

— Харун кеси айтханды, барлыкъбыз. Мени киши бир жары элтмейди,— деп жилиамсырады Хаким.

Харун жашчыкъны кеси таба тартып:

— О-о, сен а алыкъа жилиуукъ кѳреме. Мен а бир жигит болгъан болурса деп тура эдим. Чабакъ тутаргъа барлыкъбыз, кѳоркъма. Сюйсенг, тамбла окъуна барырбыз,— деди.

Жашчыкъ Харун таба къысылып:

— Суугъа батарыкъса деп анам мени жашла бла жибермейди. Сени бла барсам, батарыкъ туююлме да, Харун? Мамагъа айтчы,— деди.

— Аминат, Хаким керти айтады, экибиз да чабакъ тутаргъа барлыкъбыз. Азыкъны хазыр этип кѳой,— деп Харун Аминатха кѳз къысды.

— Бек ахшы, азыкъ хазырлы. Хакимни сабийле бла жибермегеним а кертиди. Энди битеу жашаууму къыйматы олду да, кимге да ышаналмайма. Сени бла уа барсын, угъай демейме.

Хаким ѳрге-ѳрге секирип, къууанады, бирси отоугъа кирип кетип, эки чабакъ ыргъакъны алып чыгъады.

— Кѳремисе, Харун, мен быланы былтыр окъуна сатып алгъанмя. Бек игилеридиле.

— О-о-о, быланы кѳрген бла уа чабакъла кес-лери окъуна чыгъып келирле,— деп кюлдю Харун. — Чабакъланы жыяргъа уа не затынг барды?

— Четеним барды. Суйсенг а челекни бирге-бизге ала барырбыз,— деди Хаким.

— Биринчи кере четен бла бир келтирсек да боллукъду. Челекни уа экинчи жол элтирбиз,— деп Харун Аминат таба жашыртын къарады. Аны бетинде ыразылыкъ, къууанчлыкъ эслене эди. Жашны жюрегине да къалай эсе да бир сейирлик жылыу кирди. Ол Фатиматны айтханын эсине тюшюрюп ышарды.

Хаким Харунну женгинден тартып:

— Къулагъынгы былай тутчу, бир зат айтайым,— деди.

— Айт, ахшы улан,— деп Харун къулакъ салып тынгылайды.

— Сен бюгече бизде къал ансы, эртденликде кеч болурбуз. Экибиз да бирге жатарбыз.

Харун, бети къызарып, Аминат таба ийменип къарайды. Аминат ышарады.

— Не эсе да менден жашыргъан бир ичги сѳзюгюз барды,— деп Аминат лакъырда этеди.

Харун бираз эс жыйып:

— Да биз эр кишиле ушайбыз да, ичги сѳзюбюз да болур,— деди.

Хаким Харунну биягъы женгинден тартады.

— Мамагъа айтайымы? Ол угъай дерик туююлдю.

Харунну эсине: «Баям, мында эр кишиле къалыучу болурла, бу сабий ол затха юйренмесе, анга былай къаты нек боллукъ эди» — деп келди. Жашчыкыгъа уа:

— Айт, айт, шуѳхчугъум, алай ананг экибиз-

ни да мындан сюрюп чыгъармасын, — деп жууаплады.

— Бир аллах, тапсыз зат айтсагъыз а алай этерге да угъай демем, — деп кюлдю Аминат.

Хаким анасыны айтханын жаратмай:

— Сен Харунну билмейсе, мамка, ол кишиге аман зат айтмаучуду. Бек иги жашды. Мама, мамочка, Харун бюгече бизде къалсынмы? Ы-ы, къалсынмы? Ол эртденликде Фатиматладан келгинчи кеч болуп къаллыкъбыз. Кюн чыкыгъынчы, чабакъла иги тутуладыла дейдиле.

Аминат, бети кызыарып, не айтыргъа билмей сюеледи. Харун аны эслеп:

— Хаким, угъай, манга мында къалыргъа жарарыкъ туююлдю, эгечим сакълап турлукъду. Терк кел дегенди. Таматаны айтханын этмей бир кёр да, — деди.

Жашчыкъ къажымайды.

— Мен бусагъат чабып барып, айтып келейим. Фатимат маманы шуёхуду, сен бизде къалгъанлыкъгъа, урушурукъ туююлдю, — деп тиледи Хаким.

Аминат жашына терс къарап:

— Боллукъду, андан кёп топ-топ этме, къонакъны да эрикдирдинг, — деди. Ичинден а: «Хау, ол мында къалып, элни аузуна бир тюшсем, бек иги эди. Андан эсе, ёлюп къалайым», — деп келди.

Харун жашчыкъны башчыгъын сылап:

— Ананг тюз айтады, Хаким, мен сени кёрюрге келгенме, уллу киши болгъанынга къууанып турама. Сен а сабийчикча, бизде къал, кеч боллукъса деп кюрешесе. Мен эртде турургъа юйреннгенме. Билемисе, биз фронтда 5 сагъатда, танг жарый башлагъанлай, туруучу эдик. Сен

кечикме ансы, Хаким, бир да кьоркьма, мен бек эртде туруп келирме,— деди. Ичинден а: «Башы-ма бош хылы-мылы затла киредице ансы, баям, Аминат аллай тиширыу болмаз. Сабий аз зат жаншамайды»,— деди.

Жашчыкъ жилиамсырап:

— Аллах ючюн мени алмай кетме. Алыкьа мен бир чабакь да тутмагьанма. Ыргьакьны мында кьой ансы, мени алмай кетериксе,— деди.

— Бир да кьоркьма, Хаким, мен ётюрюк айтмаучума. Сени алмай кетсем, орамны ёрге-энишге чабып, Харун, ётюрюкчюдю деп кьычырырса. Хому, Хаким?

Жашчыкъны кёзчюклери жарыдыла, олтуруп тургьан Харунну эки тобугьундан кьолчукьлары бла тутуп, кьыллыучагьа барды.

— Харун, фронтда уа чабакьла кёпмю эдиле? Танг атхынчы турсагьыз аз чабакь тута болур эгиз? Бек уллусу кьаллай эди? — деп сорады жашчыкъ.

— О-о, Хаким, анда менден да узун чабакьла бар эдиле. Кеслери да кёксюлле. Автоматны юслерине бурсанг, быдырлары ёрге-ёрге айланып сойланыучу эдиле. Анда ыргьакь кереги жокь эди,— деп ышарады Харун. Жашчыкъ анга сейирсинип кьарайды.

— Энтда ары барырек, Харун. Мен аллай чабакьлагьа кьараргьа сюеме.

— Угьай, Хаким, биз аланы артларына чыкьгьанбыз. Ары барыр кереги жокьду. Ала кеслери да ачы чабакьла эдиле. Андан эсе мында, Кьара сууда, чабакьла игидиле. Тангыбыз сау-саламат атсын да, мен сени ары элтмей кьоймам. Аминат, сен угьай демей эсенг, керти да тамбла биз Хаким бла чабакь тутаргьа барып келейик?

— Да мен а угъаймы дейме, ишигизми къалыкъды, барыгъыз, эрикгенигизни кетеригиз,— деп Аминат бир жанына бурулду.

«Оллахий, бу мени хыликгя этип айта кёреме. Ишсиз айланганымы кёзюме тутдурду. Ишни юсюнден сёз башларгъа шёндюден тап заман табылмаз, кёлюмде болгъанны айтайым»,— деп Харунну жүреги къыйналды.

— Оллахий, Аминат, сен хыликгя этип айтсанг да, мен ишсизден башымы суугъа атарыкъ окъуна болгъанма. Фатимат бла оноулашханбыз да, мени санга ол жибергенди,— деди жаш.

Аминатны бети къызарады, ийменнгенин жашыралмайды.

— Аллах бирди, арталлы да сени жанынга тиерге сюйюп айтмагъанма. Бусагъатда бошса, айымыса, ким суарарыкъды деп айтдым. Ёмюрде кишини жанына тиймегенме, кечгинлик бер. Фатимат бла не затны юсюнден оноулашхансыз? Аны уа атам, анам алай жаннетде турсунла, тюз туугъан эгечимден башха кёрмейме.

Аминатны сёзлери жашха къанатла туудурдыла.

— Эгечими да жүрегини кёп къыйнадым, халкъгъа да айып этдирдим, Аминат, элден кетип да айландым. Мында айыплы ишле да этдим. Ала бары да, баям, жашлыкъны, акъыл жыймагъанлыкъны ишлери болур эдиле. Хыликгя эте эсенг да, тюз этесе. Адамны башы хыликгялыкъгъа къалып тургъанын кеси сезмесе, аны хыликгя этмей да болмайды, Аминат. Хыликгя да эт, башыма уруп, догъура да чыгъар, къуран хакъына, сёз да айтмам. Энди мени адамлагъа къошарыкъ да, бырнак этип, халкъдан бир жанына тюртюп

къоярыкъ да сенсе. Ол экисинден къайсын сайлай эсенг да — къулунг-къазагъынгма.

Аминат жашны не айтыргъа суйгенин толу ангылаялмайды.

— Харун, мен сени ангыламайма. Сени адамлагъа къошарча, мен ким болгъанма, не зат бла болушаллыкъма?

— Бусагъатда мен сенден жалан да бир затны излейме — манга иш бер, — деп жаш сёзю ачыкъ салды.

Аминат жауурунларын бирге-бирге жыйышдыра:

— Да, аллахны суйген къулу, мен санга отдел кадрмы болгъанма, не уа участканы таматасымамы? Мен бир жумушну толтура айланган ишчиме. Бригадирге не зат жетген сунаса, Харун?

— Бери келирден алгъа, мен ол затны базманнга салгъанма, Аминат. Сен мени бригадагъа алама десенг, киши угъай демезине толу ийнанама. Алгъынча хыпый-сыпыйларым болмазла. Сен анга ийнаныр ючюн, суйсенг аллахны, суйсенг битеу файгъамбарланы аузума келтирип айтайым. Манга бусагъатда андан уллу ахшылыкъ бир киши да эталлыкъ туююлдю. Ишингде айыплы этсем а, аллах халкъыма, жууугъума да эрши кёргозтсюн, — деди Харун.

— Да, Харун, мени бригадамда ишлеп кёрдюнг да кетдинг. Бизде иш ол сен кёргенчады. Андан тынч болмагъанды. Башха жерге барып да бир кёрюрмю эдинг? Къайры киреме десенг да, болушайым.

— Аминат, жанымы къыйыры, мен санга башха жерде иш тапмай келген сунма. Шахарда жюз тюрлю жумуш табаргъа боллукъ эди. Алай,

айып этме, сени кәрмеген жерде ишлеялмагъан-
ма. Адам адамны бир тюрлю ахшы заты ючюн:
не усталыгъы, не акъылы, не ариу къылыгъы
ючюн жаратады. Билеме, сен мени юсюмде ала-
дан бирин да эслемегенсе. Болмаса эслеген да
къайдан этерик эдинг. Сен манга жашау нөгер
болмай амалынг жоқъду деп бусагъатда сени
аны бла да жарсытмайма, бир да къоркъма. Ти-
леригим жалан да бирди: биргенге ишлеме къой.
Башха жерде ишлеялмазлыгъымы билеме. Айт-
дырмай къоймай эсенг, сени кәрмеген кюнюмде
ичиме аш да татымайды,— деп Харун мудах-
ланды.

— Манга жүрегинги алай ачыкълыгъы ючюн
бек сау бол, Харун. Алай, мен ангылагъаннга кё-
ре, адам адамны жаратыр, хурмет берир ючюн
бирге ишлегенни кереклиси жокъду. Мен да са-
нга тюз ичимде болгъанны айтайым, аскерден кел-
ген кезиуюнгде сени бек жарата эдим. Кесинг
тюз айтдынг, баям, ол иште адамны иши, акъы-
лы, къылыгъы да аз магъананы тутта болмазла.
Кесингден къалгъанды ансы, Харун, бизни элде
сени аллынга ётер жаш хазна болмаз деп тура
эдик.

Жашны жүреги, бир ауур иште арыгъанча,
къыстау тебеди. Эсине: «Бусагъатда абери этал-
май эсем, битеу ишим оюлады» — деп келеди. Со-
ра, Хакимини арбазгъа чыкъгъанын эслеп, терк
оқъуна Аминатны къатына барады.

— Сени айтханларынг бары да тюздюле.
Акъгъа къарады дерге кишини къолундан кел-
лик туююлду. Мен урушдан къайтханлы озгъан
жашаууму къырып, бир жанына атайым, жаппа
жангыдан жашап башлайым. Энди уа бу да
адам болду деп айтдыралмасам, итден тууайым.

Ай юйюнге, энтда бир кёр, бир сына. Бир ызгъа хайыуан окъуна тюзеледи да, мен да алай акъылсыз атадан бла анадан туумагъанма. Суйсенг, Аминат, ма былайда, тюз аллынгда тобукъланып тилейим, кесинги бригаданга ал.

— Тоба астофирулла, я аллах, не къужур адамса. Мен сени муратынгы билеме, Харун. Биргесине бир ишлеп тебирейим да, тиширыу туююлмюдю, алдарма, кюлюрме да, жаратмасам а бир жанына чыгъарма, мени нем къорарыкъды, деп мурат этесе. Кертиди, ариу айтсанг, аман акъыл бла ызындан болсанг, тиширыуну жүреги жумушакъды, аны алдагъан къыйын туююлдю. Алай, Харун, аллай эр кишини сыйы, мени акъылыма кёре, жегерге жарамагъан эшекни сыйындан да азды. Аллах кёргенден, хайырым тиймей эсе да, бир кишиге хатам жетмейди, замансыз башсыз къалып, эки къол къыйыным бла ёксюз сабийчикни да, кесими да кечиндире барама. Халкъымы, властны ахшылыгъындан, жашауума тырман этер жерим жокъду. Тилейме, эл сёзлюгю этме. Кесинг билесе, халкъны аузуна бир тюшсенг, болгъанны, болмагъанны да юсюнге къуюучула табылырла. Манга уа андан эсе, ёлсем ахшыды. Жаным саудан халкъы ючюн жан берген эрими (алай айтханым ючюн сыйынг тёппемде болсун) юсюне кир къондураллыкъ туююлме. Ёлген ёлсе да, сау къалгъанла жашаргъа керекдиле дерсе. Алай къазауатда жоюлгъан адам аны бек къаршы жашау нёгерини жүрегинден ёмюрге да кетмейди. Аллай багъалы адамны алышындыргъан, аны бла байламлы кёп тюрлю къыйынлыкъланы, жарсыулары унутдургъан башха адамгъа тынч туююлдю. Суйген адамындан айырылгъан кесине жангы жол нёгерни алай тынч сай-

лап кѡоялмайды. Билемисе, тышындан эсленмегенликге, ичиме ачып кѡарасанг, жукѡусуз кѡалгѡан кечелерим, жастыкѡны суу этип чыкѡгѡан эртденликлерим, кѡара булутла жапхан мутхуз кюнлерим да жюрегимде суратланадыла. Алайды да, Харун ѳмюрлюк жараларымы кѡозгѡамай, жашагѡанымча жашама кѡой. Ёксюз сабийни аягѡы юсюне салгѡандан уллу борчум жокѡду. Аны атасыча кѡыралына, халкѡына кертичи, адепли адам болурча эталсам, жазыкѡ Ахматны жанына уялмай барырма.

Аминатны аузундан кѳзюн алмай, тынгылап тургѡан Харун олсагѡат аны аллында тобукѡланып, эки кѡолун кесини кѡол аязларына алып, былай башлады:

— Аминат, ай юйюнге мен сени жанынга тиейим деп келмегенме. Билемисе, сен мѳлексе, сен алтынса, мен сени тырнагѡынгы да тутмайма. Эринги да жапарын эшитгенме, аны намысын сындырмазлыгѡынгы да билеме. Мен сенден жалан да ишге ал да, бригадангда ишлеме кѡой, деп тилейме. Кюнден бир кере кѳрюп, жюрегим тынчайса, таулу эшекден да кѡаты ишлерикме. Алай болмаса уа, борбайларым тюшюп кѡаллыкѡма.

— Я аллах, адам санга не этсин. Турчу, жеринге олтур, айыплы иш этме. Хы-ы, ма алай олтур. Бир зат айтайым, Харун, иги эс этип тынгыла. Бизни кѡатыбызда кѡазахлы жашны бригадасына алдырайым. Бек иги бригадады. Жаш кеси да алтын кибикиди. Мен а санга кюнден бир эки кере кѳрюне туругѡа сѳз берейим. Тюзелеринги, жангы жашаугѡа чыгѡарынгы уа мен да бек сюеме, жангыз жашымы аллах алай суйсюн, Фатиматны тапхан анадан туугѡан жаш аман бо-

лургъа эркин туююлдю. Шайтан алдап турады ансы, жюрегинг да ачыкъды, акъылынг да тюздю, кёрюп турама. Мен айтханлай этейик да, хар не да иги болур, ийнан манга,— дейди. Аминат.

— Юсюнгден бир атсанг, къайгъынг мен болмазлыгъымы билеме. Биргенге болсам а, суюсенг, суюмесенг да кёре турлукъ эдим,— деп жарсыйды жаш.

— Мен кёп зат айтмаучума, бир айтсам а, ичимде жаным бар къадар аны толтурмай амалым жокъду. Алайды да, Харун, манга ийнан. Сора, эсингде болсун, ол къургъакъ жойкъуллапыуну суюмеучюме. Сени алай кёреме, былай сюеме деп ызымдан болсанг, мени кесингден кенгнге тюртген болмаса, жууукъгъа тарталмазса.

Жаш ол сёзлени жаратмады.

— Да сора, Аминат, бир сёз айтып, жаннган жюрекини бир сууутмагъанлай, кенгден къарап, термиле тургъанны тюзгеми санайса? — деп сорду ол.

— Сёлешгенни да сёлешген биледи. Фронтда къалай урушханыгъыздан, андан къайтхандан сора жашаугъа къаллай кёз къарамыгъыз болгъанындан, дунияда къаллай ишле бола тургъанларындан хапар айтсанг, бек суююп тынгыларыкъма.

Жаш эринлерин чуююреди.

— Хау, ала манга бек керек эдиле. Ол затланы сагъыныргъа да суюмейме.

— Мен а кюн узуну ишлеп, арып къайтсам, аллай затланы билирге сюеме.

— Сора биреу келип, санга жомакъ айтып турса, тынгыларыкъса. Тейри, мен а адамны хапар бла эрикдирмей турургъа сёз бермейме. Сюе-

ме деп ичимде къайнагъанны айтханлыгъыма уа нек айып этер кереги барды?

— Харун, харип, сен мени энтда да тюз англамайса. Сени бир киши да ол затха борчлу этмейди. Сёз ючюн айтханлыгъымды. Керти да жүреги бла суйген кёп хапар айтмаучуду. Ол угъай эсе, артыкъ сёз айтыргъа уялыучуду. Бизни Ахмат жазыкъ алай болуучу эди. Мен аны жүрегин бир сёз да айтмагъанлай билиучю эдим.

Жаш къажымайды.

— Оллахий, Ахмат, сени менден бек суюе болур эди деп ийнандыраллыкъ туююлсе, Аминат. Аминат ышарады.

— Мен, Харун, аны бла мени бир бирге суймеклигибизни киши бла тенгледирирге акъыл этмейме. Жатхан жери кенг болсун, мен ыразыча анга аллах да ыразы болсун. Сен а, суюе эсенг, жашаулу бол. Мен да шуёхлукъну кенгнге атмам, кючюмден келген жерде хайыр болмаса, хата эттем. Ол мен айтханнга уа, нек эсе да жууап бермединг, Харун. Ыразы эсенг, тамбла окъуна элтип. къазахлы жаш бла шагъырей этейим.

Жаш Аминатха ышанлап къарайды.

— Атангы жаны ючюн тюз айт, сен ишлеген жерден узакъмыды?

— Хо бирда, ортабызда 200 метр да болмаз. Тюш азыкъны кезиуюнде бир жерге жыйылыучубуз.

— Сёз бергенме да, сен айтханлай этерикме. Къачан десенг да, барайыкъ. Тамбла окъуна элт. Угъай, угъай, Аминат, тамбла Хаким бла барлыкъма. Аны алдаргъа жарамаз. Мен жаш сабийни бек суюеме. Алдасам, жилимай амалы жокъду.

— Барыгъыз, барыгъыз. Сиркиу сабийди,

сакъ бол ансы, ташдан ташха секире, суугъа иш жыгъылыр, — деди Аминат.

— Бир да къоркъма, аны тырнагъы сыдырылгъандан эсе, мени баш терим суу бойнунда къалсын, — деп махтанды Харун.

Аминат керти да жюреги бла ачыуланды.

— Уялмай, аллай эрши сёзню аузунга къалай келтиресе, Харун. Аллаххакъына, кёлюме тийдинг. Энди суу бойнуна барырыгъызны окъуна суймейме. Эр киши аллай затны айтмасын ансы, тюз башыма окъуна урсун.

— Кечгинлик бер, Аминат, аны да эсге алырбыз.

Аминат Харунну аллына хычинле салады.

— Артыкъ игиле да болмагъандыла. Хо, бир кёр.

Харун, хычин туурагъанны алып, аузуна элтеди.

— Тейри, быллай хычинле уа эртдеден да ашамагъанма.

Ашап бошагъандан сора, Харун, Аминатха алгъыш этип, жеринден къобады.

— Кёп турдум, оллахий, кете барайым, эртденликде эртде тургъузуп, Хакимни жолгъа хазырлап тур. Хы-ы, унутуп барама, ишге уа бирси кюн барырбыз. Хайда, тынч кечели бол, — деп Харун юйден чыгъады.

Элни кюнбатхан жанында къуршоу тартылгъан чалбаш тауладан ургъан сериуюн аязчыкъ Харунну бетин хычыуун сылайды. Жолну эки жанында башлары эсленмеген бийик акътереклени чапракълары, бир бирлерине хапар айтханча, жарыкъ шыбырдайдыла. Чууакъ кёкде акъсыл, къызылдым, саргъылдым жулдузла

жылтырайдыла. Харун төгерекге къарап сагъышланады:

«Тейри, тамбла исси кюн болургъа ушашлыды. Бу тийрени табигъаты нечик ариуду. Былай кече, ахшы тенглеринг бла ушакъ эте, суу жагъада салкъын аязчыкъ чачынгы сылай олтургъан къалай иги эди. Мени жаш жылларым къалай бошуна кетдиле. Уруш халкъны къанын ичди, ырахатлыкъны бузду. Энди хар зат да орнуна не заманнга келеди. Аминатча, эгечим Фатиматча, эрлеринден замансыз айырылып, аланы жияуларын эте, шендю да кёз жашлары къурумай жашагъанла азмыдыла. Аланы къатында мен а неме. Къаным бузулгъан, къылыгъым тюрленнген эсе да, төрт да саным саулай къайтханма. Аллахха минг кере шукур этерге тийишлиди. Жашлыгъымда тынчлыгъым болмады эсе, мен терс туююл эдим. Шендю жашаууму къураялмай эсем а — кесими эшеклигимди. Аминат уруп кёзюмю чыгъармады эсе да, ол затланы барын да ачыкъ айтды, айып этди. Акъыллы тиширыуну сёзю да — акъыллы. Ол мени кесини бригадасына алмай эсе, башын артыкъ сёзден бир жанына этеди. Аны къатында ишлеген бригада уа башхамыды? Кёре турсам, айтыр затымы уа суйсе-суймесе да айтырма. Жалан да эслеп сёлеришге керекме. Аминат керти айтады, артыкъ сёз адамгъа эрши кёрюне болур. Тюз чайнап аузума салмады эсе да, адам болсам, манга жашау нёгер болургъа угъай демегенин ангылатды. Да сора мен жек башха не тууар ауруу керекди. Адамланы атлары башхача, къылыкълары да башха кёреме. Танягъа не зат да айт, ариу сёз, гокка сёз болсун. Сюеме, кюеме деп да минг кере къайтар, эрнинги-бурнунгу жалап, кё-

зюнгю-башынгы сылап туруп эди. Аминатха уа аллай омакъ сёзле артыкъ кёрюнедиле. Энди Хаким бла иги жууукълашып да бир кёрейим».

Аллай сагъышла башына кирип, Харун, эсле-мей, Фатиматны юйюнден озуп, иги кесек эниш-ге кетди. Сора кеси кесине:

— Алан, мен акъылдан шаша башлагъан бо-лурма,— деп артха къайтды.

Харун юйге келгенде, Фатимат аны ашын ха-зыр этип, столгъа салып, ич киймлерин жууа тура эди.

— Къайтдынгмы, ханым? Мен а нек кёп къалдынг деп жарсып тура эдим.

— Кёп турмадым ушайды да, Фатимат. Жа-лан да эки сагъат олтургъанма,— деп жаш бууун сагъатына къарады.

— Угъай, бир аллах, санга аз кёрюннгенлик-ге, манга сау кюн чакълы окъуна кёрюндю. Сен а Аминатча сёз нёгер тапсанг, эртденликге дери да туруп эдинг,— деп Фатимат тырман этди.— Мен а, бир аллах, эрикген окъуна этдим.

Жаш төгерекеге къарап:

— Сабийле уа жатыпмы къалдыла? — деп сорду.

— Сакълап турдула да, жукъулары басып, тёзалмай кетдиле. Ишингден а не хапар, Аминат бла сёлецидингми?

— Тейри, Фатимат, ишим артыкъ къууаныр-ча туююлдю. Бригадасына алыргъа унамайды. Баям, ышана болмаз. Башха бригадагъа алды-рыргъа айтды да, не этерик эдим, аны бла къайт-дым.

Фатимат, ишлей тургъан жеринден къобуп, келип къарындашыны къатында сюелди.

— Не затла дейсе, Харун? Сен анга энтда да къаты сёлешген болурса.

— Оллахий, эгечим, хыны сёлешгенни къой, бу жол болмаса, бир адамны къатында башымы алай учуз этмегенме. Сен ёлмегин, тюз аллында тобукъланып окъуна тиледим, бригадасына алыргъа унамады.

Фатимат, эринлери къалтырай, сорду:

— Алай этгенинде, ол не айтды?

Жаш бир тюрлю ышарып:

— Айып этди, уялтды. Манга жойкъулла-нып сёлеше турма, артыкъ сёзню кёрюп болмай-ма деди.

— Андан ары уа,— деп Фатимат къашларын тюйдю.

— Андан ары уа не боллукъ эди, бирси кюн ишге элтип, мени къазахлы жашны бригадасына салыргъа айтды.

— Бирде кесинги Минги тауну башына кётюресе, бирде уа элтип барып, жипиге атаса. Кесинге аллай бир айып этдире турмай, къайтып келсенг эди уа. Аны бригадасында болмаса, санга иш къытлыгъымы айланнганды?

Жаш Фатиматны къучакълайды.

— Угъай, эгешчигим, энди мен акъыллы болгъанма. Башымы не ёрге кётюрюп айланнган эсем да, аны бла кишини сейирсиндиралмагъанма. Биреу тюлкю эсе, энди мен аны къуйругъу боллукъма. Алайсыз дунияда жашау этген къыйын болгъанын ангыладым. Сен, Фатимат, былай туурадан бир къара. 4—5 айдан ол Аминат окъуна манга башха кёз бла къарарча этмесем, бетиме тюкюр. Бусагъатда уа, баям, жалыныргъа тюшерикди. Аминат иги тиширмуду, бек иги,

алай бир заманда ол мени аллымда тобукъланырча этмесем, мени мыйыкъларымы ол жүлюсюн.

— Жанымы кыйыргыгы, ёксюз сабийге къарап тургъан бир жазык адам бла неге кюрешесе. Ол да санга аман болсун дей болмаз. Биреуню аллына барып, неге жалынаса дейме ансы, анга эришип кюрешсенг, жаныма тиериксе, къарындашчыгъым. Адамла да айып этерикдиле,— деп жарсыды Фатимат.

— Мен аны бла арталлы да кюреширик туююлме, Фатимат. Анга бютюн жууукълашыргъа, кесиме юйюрсюндюрюрге мурат этеме. Жалыннганымы магъанасы да олду. Къалай-алай да болсун, мен бир заманда аны бла жашаргъа керекме. Сени къатынгда уялмай аллай сёзлени айтханым ючюн, Фатимат, кечгинлик бер. Асыры ачыуумдан жаншай турама.

Фатимат къарындашыны башын сылайды.

— Хо, аурууунгу алайым, кыйры дей эсе да, бар да ишле. Ол къазахлы жаш а керти да иги жашды дейдиле. Аллах буюруп, жашауунг къралып кетсе уа, ханым.

— Фатимат, эртденликде ишге кете туруп мени да уят, барлык жерим барды,— деди Харун.

Фатиматны жүрегине къркзуу кирди.

— Бияггы сен а башлагъанса. Атангы жаны ючюн, бир жары кетме. Сен алай жана, жүрегим жарылып ёллюкме.

— Угъай, Фатимат, сен ёлмегин, аллай кыйгъым жокъду. Мында элде боллукъма. Эгечим, мени ючюн энди санга киши айып этмез.

— Хо, жанымы кыйыры, хо, аша да тынчай. Эртденликде уа уятырма.

Харун терк окъуна ауузланып, кеси жатычу

отоугъа кирди. Стол юсюнде кюзгюню алып, мутхуз жаннган чыракъны аллында анга къарап, арт кезиуде бетинде не тукъум тюрлениуле болгъанын эслерге кюрешеди, кеси кесине мурулдайды:

«Тейри, биле-биле азгъанма. Кёз тюплерим, жыякъларым да бираз батаракъ кёрюнедиле. Тоба астофирулла, къулакъларым былай узун болмаучу ушай эдиле да. Баям, адам башы бла ишлемей кёп турса, къулакълары, эшекни къулакъларыча, созулуп башлай болурла. Бурнум да, къалай эсе да, алгъындан узун кёрюнеди. Аминат аланы сезген болурму? Оллахий, сезмей амалы жокъду. Ай, ол андан ышара болур эди. Ёнгеленип иш а къалмагъы эди. Хо, чачымы былай энишгерек ийсем, къулакъларымы узунлукълары алай бек эсленмезле. Ыхы, ма былай. Энди къулакълагъа кишини кёзю илинмез, аллах айтса. Бурун узунуракъ болгъаны ючюн къайгъырмаз. Алай туюл эсе уа, мен анга этер амал жокъду. Аминат узун бурунну бек жарата эсе уа. Тейри, ол а бурунну узунундан эсе уа акъылны узунун бек жаратыр эди. Акъылым да бирледен къысхады деп турмайма, оллаха,— деп жаш мангылайына бармакълары бла тиеди.— Эртде турлугъуму унутуп, керексиз ушакъны бардырама. Тамбла Хакимни да къууандырайым, кесим да жаш заманымы эсге бир тюшюрейим. Мында суула Кавказдача бокъланып келмейдиле ансы, тышкы бла кёп тутар эдим. А-а, къайгъырмаз, ыргъакъ бла да тутарбыз».

Харун тешинип, төшекте ауады, алай кёзюне жукъу кирмейди. Аны башына кёп тюрлю сагъышла келедиле. Бир кесекден кёзлери, ауур болуп, къысыладыла, олсагъат тюш кёреді: Харун бла

Хаким узун тышкыны эки жанындан тутуп, аны бозача саргъалып келген суугъа саладыла. Ёрге кётюргенлеринде уа, бир метр чакълы узунлугъу болгъан чабакъ тышкыда тыпырдайды. Тутама дегенлей, чабакъ Харунну къолундан къабады. Харун, сескенип уянып, ундурукъда олтурады, ачыгъан жерине тийип кёреди. Жаш жукълагъан заманда ёчюлмей къалгъан папирос аны къолуна жабышып тура эди.

«Тёшек кюймай къалгъанына аллахха шукур. Анса да, жазыкъ, Фатиматны кыйнар ючюн кюймагъанма...»

Харун тыянады, алай энди аны кёзюне къалкыу кирмейди. «Жукълагъынчы, тамбла не этеригими планын салып кюяйым», — деп келеди аны эсине. «Тангыбыз игилик бла атсын да, Аминатлагъа жетеме, Хакимни алып, суу бойнуна барама. Сабийге ариу сёлешеме, хапар айтама. Алай бла аны кесиме жууушдурама. Энди Хаким Аминатны бла мени бирге байлашдыргъан кёпюр болургъа керекди. Жашчыкъны юсю бла къатынны жюрегине биринчи атлам эталсам, баям, насыбым тутар. Сабийини жашауу кюууанчлы болурун кыйсы ана суймейди? Бир талай чабакъ тутсакъ, Хаким кюууанады, менсиз юйге окъуна барыргъа унамайды. Мен а кесими алай бек тилетмейме. Чабакъланы да Хакимге кётюртюп, юйге кирип барабыз. Аминат, бизни кёрюп, кюуанады, кёлю толуп, жиямсырайды. Сора ал бота кыйыры бла кёзлерин сюртюп, Хакимни кюуачакълап, уппа этеди, манга къарап, жумушакъ ышарады. Ол кезиуде мени жаным табан тюпле риме дери энеди, сёзлерим тамагъыма тыгъылып, аузум ачылгъанлай, къатынны кюууанчлы бетине къарайма. Ол мени абызырагъаным эслеп,

ёрге туруп нек тураса, ма былайгъа чёк деп шинтик береди. Мен а не этерге билмей сюелеме. Аминат, кетерими суймей, билегимден тартып, шинтикге олтуртады. Къатын чабакъла биширеди, ючюбюз да столда, бир бирге ышара, чабакъ ашайбыз. Аминатны кёлуне: хар заманда былай жашасакъ, нек аманды деп келеди. Алай бла мен къатынны босагъасына жылыу кийиреме. Да ёзге уа, ичип бара да, аузумдан да хумаллак ийис ура, мен сени къалай сюеме, сенсиз жашауум жокъду, дей да кёлюн кюлдюре айлан, тели Харитон», — деп жаш бармагъы бла башына-башына тиеди. Сора, кёзлерин къаты къысханлай, жюзге дери санап, алай жукълайды.

Эртденликде Харун Аминатлагъа келгенинде, ХакиМ кийинип, эки узун чыбыкъгъа да ыргъакълары бла къыл жипле тагъып, къабакъ эшик аллында сакълай эди. Ол Харунну кёргенлей окъуна аллына чабып:

— Сенден эсе мен эртде тургъанма. Билемисе, жулдузла ёчюлгюнчю тургъанма, — деди.

— Ой, аперим, ХакиМчик, аперим. Сен жигит жаш болгъанынгы эртдеден окъуна билеме. Ариука уятмаса, мен а шёнтда да хурулдап жукъларыкъ эдим, — деп Харун жашчыкъны башчыгъын сылады.

— Сен а азыкъ алмагъанмыса? Хо мындагъы экибизге да боллукъду. Гыржын да, бишлакъ да барды, шеша бла сют да алгъанма, — деп ХакиМ артмакъчыгъын кёргюзтдю.

Харун жарыкъ ышара:

— Да сен а чынтды чабакъчыса да, ХакиМ. Мен а ашарыкъ зат керек болмаз деп, къурлай келгенме. Хо, чабакъ да биширибиз, ач болмабыз, — деди.

— Мени артмагъымда гыржын кѣпдю. Анам салгъанды. Сапга да берирме, экибизге да бол-лукъду. Адам нѣгерине да берирге керекди да, Харун?— деп Хаким кѣзчюклерин кыысаракъ этип къарады.

— Айхай, нѣгерни унутургъа жарамайды, Хаким. Хар нени да аны бла тенг этерге керекди. Алайсыз нѣгер нѣгер болмайды.

Жашчыкыны кѣзчюклери жарый:

— Мен сени кѣргенлей окъуна артмагъымда не болгъанын айтханма да. Сюйсенг а бишлакъ бла гыржынны шѣндю окъуна берейим, сютно окъуна ал, кыызгъанмайма, оллахий. Ма, кыал-лай бир керек эсе да кесинг сындыр да ал. Мама да юйдеди, барайым да энтда гыржын бла биш-лакъ алып келейим. Сюйсенг а экибиз да барайыкъ,— деп жашчыкъ Харунну билегинден тартды.

— Угъай, Хаким, сендеги экибизге да жетерикди, кеч болуп кыалабыз, кетейик. Чабакъла эртденликде иги тутулуучудула,— деп ашыкъ-дырды Харун. Кеси уа кѣз кыыйыры бла терезе таба кыарай, Аминатны кѣрюрге термиле эди.

— Сен, Хаким, юйден чыгъа туруп ананга айтханмыса? Артда излеп айланмасын. Бар, кет-генибизни айт, жарсымасын.

Хаким артмакычыгъын да Харунга берип, юйге чабып кетди. Бир кесекден ол Аминатны да алып кыайтды.

— Жибересе да, анам? Харун а ийнанмай турады.

— Жибереме, жибере, бюгечели бери кыырып кетдинг да, таланмагъан. Билемисе, Харун, кече ортада уянганды да, кеч болуп кыаллыкыма деп

жукъларгъа кьоймай тургъанды,— деп Аминат, аруу ышара, Харуннга ханар айтды.

Жаш жукъудан тоймапъан кёзлерин энгшге бошлап:

— Сабий дегенинг алайды, Аминат. Бизни да болуучу эди аллай кезиуюбюз. Сен, Аминат, къайгъы этме, кёз туурамдан бир жары да ычхындырмам,— деди.— Хаким а манга бишлакъ бла гыржын берирге да айтханды,— деп къатында сюелип тургъан Хакимни кеси таба тартып, ёшюнине къысды.

— Бермей а, нёгерге болушмай къалай жарайды,— деп Хаким, кёкюрекчигин алгъа тургъузуп, анасыны аллында махтанды.

— Керти айтаса, кёз жарыкъчыгъым. Сени атанг да аллай халал, нёгерлерин унутмаучу жаш эди. Бар, арууунгу алайым, бар,— деп Аминат жашчыгъыны мангылайын уппа этди.— Сиркиулук этме, Харуннга тынгыла, андан узакъгъа кетме.

Аминат эки кьолун да ал ботасына сугъуп, жарыкъ ышара, экисин да жолгъа ашырды.

Харун бла Хаким эки жаында кёгагъач терекле битген таш жол бла ёрге барадыла. Таудан, кёмюк этип, суху келген суугъа жетерге 5 километр къалгъанды. Экиси да тынгылашып барадыла. Аланы экисини да акъыллары башха жерлеге бёлюнюдюле. Хаким, теркирек жетип, жангыз чабакъчыкъ окъуна тутса, анга андан уллу къууанч къайда. Харунну кёз аллындан а ышара тургъан Аминат бир такъыйкъагъа да кетмейди.

Суу бойнуна жетерге кёп къалмай, Хаким хуржунларын терк-терк къармайды, сора жилирыгъы келе айтады:

— Харун, къртланы унутуп келгенме. Артха къайтыргъа керекди.

Харун жилимсырай башлагъан жашчыкъны къатына жанлайды.

— Не затла дейсе, Хаким? — деп сорады ол.

— Чабакъ къртланы юйде къойгъанма. Ала болмагъанлай къалай тутарыкъбыз? — Жашчыкъ ачыуланады. — Неге кюлесе, бу иссиде артха къайтып келген тынчмы сунаса?

Харун жашчыкъны жюрегин жапсарады.

— Ай аман хомух, дунияда чабакъ кърт азмыды. Суу бойнуна бир тигелейик да, мылы жерде ташны кетюргенлей, хуржунунг бла бир кърт жыяrsa.

Жашчыкъны кезчюклери жарыдыла.

— Кертими айтаса, Харун? Мен а бизни юйню аллында илипинде болмаса къртла табыл-мазлыкъ суна эдим.

Чабакъчыла суу жагъагъа жетип, энишге тигелейдиле, Харун айтханча, бир уллу ташны жеринден къобарып, тюбюнде чабакъ къртланы жыйып, Хакимни быстыр хуржунчугъуна къуядыла. Андан сора суу бойнуна барып, ыргъакълагъа къртланы тагъадыла, экиси эки ташха олтуруп, аланы суу тохташхан жерлеге иедиле. Бир кесекден Хакимни ыргъагъы не затха эсе да илинип тохтайды.

— Харун, Харун, бери кел! Терк бол, бек терк! Чабакъ илиннгенди. Асыры уллудан чыгъаралмайма! — деп жашчыкъ къууанчы кекюрегине сыйынмай къычырды.

Харун олсагъат жашчыкъны кълундан чыбыкъны алып, тартып суудан бир ауур затны чыгъарады. Экиси да аны къатына барып къарасала — ичи да юзмезден толгъан эски сумка

Ыргъакъгъа илинип тура эди. Харун эки къолун да бирге уруп, харх этип, артына ауду. Хакимни уа эринчиклери къалтырай, ачыудан не айтыргъа билмей тынгылайды.

Харун анга кёл этдире:

— Ол санга насыпха тагъылгъанды. Экинчиси чабакъ болмаса кёрюрге. Ма, суугъа бошла, — деп Харун ыргъакъны жашха узатады.

Эки минут да озгъунчу жашчыкъны ыргъагъына дагъыда бир зат илинеди. Бу жол ол суудан аны женгил окбуна суууруп алады. Алай, не медет, энтда да къууанырча туйюлдю — ыргъакъгъа илинип чыкъгъан макъа эди.

Жашчыкъ алгъынча къюллюгюн тыялмай аугъан Харунга тырман этеди:

— Экинчиси чабакъ болмаса кёрюрге дей эдинг да, кёрдюк.

— Тейри, Хаким менден эсе сен уста чабакъчыса. Сени ыргъагъынга бир затла да илинедиле, мен а къуру суугъа къарап къаллай бир турлукъма, — деп къюледи Харун. Алай аны лакъырдасы жашны жапсармайды. Хакимни бетчиги мудахды.

Харун ыргъакъдан чыгъаргъан макъаны суугъа быргъап, жангы къуртчукъ да салып, биягъы Хакимге береди.

— Бир кесекден Хаким чабакъ илиннген ыргъакъны жагъагъа атады, тыпырдай тургъан акъбыдыр чабакъчыкъны кёрюп къууанады. Алайгъа Харун да жетеди.

— А-ха, мен айтхан эдим да! Бу жол молодец болдунг. Кеси да фарель кёреме. Къарачы бу алтын тамгъалагъа. Бауунгу бери бер. Бисмилляхий, я аллах, ахшы сагъатда башлайыкъ, — деп Харун бармакъ тенгли чабакъчыкъны боюн

тешигине бауну сугъуп, Хакимни белине такъды. Энди жашчыкъны аякъ тюбюнде чѣп сынмайды. Ол сейир туйюлдю. Хаким жашауунда биринчи кере кеси къолу бла суудан чабакъ чыгъаргъанды. Гитчечик болса да къайгъырмаз, ахшы мурат алыкъа алдады. Сютден тойгъан улакъчыкъча, ташдан ташха секире, Хаким Харунну ызындан суу бойну бла ёрге иги кесек барды. Алай, не медет, аны белинде баугъа экинчи чабакъ къошулмады.

Тюш ууахтыгъа чабакъчыла ауузланыргъа олтурдула. Ала тамырларын суу ашап ачхан, асыры къартдан бутакъларын къотур басхан жерк терекни тюбюнде жашил кырдыкчыкъгъа чѣгюп, Хакимни артмагъындан гыржын бла бишлакъны чыгъаргъандыла. Бичакъ бла бишлакъны туурай, Харун жашчыкъгъа айланып:

— Тейри, Хаким, сен молодец окъуна болдунг. Мени уа бюгюн не эсе да насыбым тутмайды,— деди.

— Сен уллуса да чабакъла, къоркъуп, къачып кете болурла. Менден а къоркъмайдыла. Къуртларыбыз аманла иш а болурламы?— деп Хаким кѣзчюклерин терк-терк къакъды.

— Угъай, Хаким, къуртла къайда да бир кибкиле. Иш анда туйюлдю, баям. Адамла кѣп келип, къурутуп къойгъан болурла. Билемисе, бир бирле хар солуу кюн келедиле.

— Биз да келе турурбузму?— деп жашчыкъ Харуннга къарады.

— Ишибиз бюгюнча боллукъ эсе, Хаким, неге келебиз да?

Жашчыкъ ыразы болмагъанын билдире:

— Мында къалай игиди, Харун. Чабакъ тут-

масакъ да, кезлеу суу ичип айлансакъ болады,— деди.

Белинде да алты-жети чабагъы бла алайгъа бир къазахлы жаш жетди. Харун бла, Хаким жерлеринден къобуп, аны къатына бардыла. Жашчыкъ чабакъладан кёзюн алмайды. Харун, къазахлы жаш бла саламлашып, ушакъ этеди.

— Баям, хар затда да усталыкъ керек бола болур. Мен эртденликден бери жангыз бир чабакъ да туталмагъанма,— деп Харун къазахлыны чабакъларын къарышы бла ёнчелейди.

Къазахлы ёхтем ышарады.

— Хау, усталыкъ а керекди. Нёгерлерими ыргъакъларын чабакъ ийисгегинчи мен тогъузусун-онусун тутуп кетиучюме.

Харун ушакъгъа бютюн да къаты болду.

— Ол усталыкъгъа башхаланы юйретирге болмаймыды да?

Жаш суймей жууаплайды.

— О-о, жолдашым, аллах берген ырысхыны чачып айланыргъа жарамайды. Мен аны бла жашау этеме. Бир кюн айлансам, эки-юч кюннге юйдегими кечиндиреме.

Харун къажымайды.

— Да сора сиз хар кюн сайын чабакъ ашап кечинесиз?

Къазахлы башын ары-бери ойнатады.

— Ай, тукъумунг къургъур, биз бир чабакъ да ашамайбыз. Къой эт жетеди. Чабакъланы сатхан этеме. Энди ангыладынг да?

Харун ачыуланады.

— Тукъумунг а сени къурусун. Анса уа кёбююз къалгъанды. Аузунгдан ийис урдурмай сёлеширге жарамаймыды? Спекулянтма деп къысха айтып къойсанг а.

Жаш эки имбашын кётюреди, эрилерин чойюреди.

— Аузумда ийис жокъ, экен. Анаша тартдым. Анашаны билемисе?

Харун къашларын туюди.

— Мен сени не ашагъанынгы сурамайма, билдингми?.. Тукъумгъа къатылгъанынг ючюн а бойнунга жетдирирге керек эди.

Жашны бети тюрленеди.

— Мен не спекулянтма, айт, кавказ бала?

— Чабакъланы къатдырып сатханнга бизде спекулянт дейдиле. Ангыладынгмы?

Къазахлы кюледи.

— Мен аланы къатдырмай сатама, тукъумунг къургъур. Бар да, Кавказынгда оноу эт.

Харунну кезлерине къан чабады.

— Ай итден туугъан, аман айтма деген эдим да,— деп къазахлыны къулакъ жанына жетдиреди.

Жаш Харунну юсюне болады.

— Нек урдунг, а-а, нек урдунг? Ма, ур энтда, ур, тукъумунг къургъур!— деп башын Харун таба созады.

— Тейри, уругъа бек чомарт болуучума,— деп Харун бойнуна дагъыда жетдиреди. Къазахлы жыгъылып кетип къолун аурутады, бау юзюлюп, чабакълары алайда жайыладыла, кеси уа туруп, артына-аллына къарамай, эл таба айланн къачады, Харун аны ызындан къычырады:

— Бар, алай бар, экинчиде эслеп селеширсе, ха-ха-ха!

Хакимни жилярыгъы келип сорады:

— Ол сени бла кюлюп селеше эди, нек урдунг?

Харун ышарэды.

— Тукъумунгу, жугъунгу къоймаса, Кавказынг деп хыликгя этсе, ол ойнап селешгенми болады? Угъай, мен кесими басынчакълатыргъа юйренмегенме. Сен да, Хаким, ма аллай киши бол. Хайда, чабакъланы артмагъынга жый, кетейик. Биз, ингирге дери айлансакъ да, абери туталлыкъ туююл эдик.

Жашчыкъ чабакъланы ыразы болмай жыяды.

— Ма, Харун, была меникиле туююлдюле.

Харун жашчыкъны, кеси таба тартып, башчыгъын сылайды.

— Бары да сеникиледиле, Хаким. Сермешде хорлап алгъан затынг сени боллукъду. Мен тиширыу маталлы жашланы кърюп болмайма.

Хаким, кѣзчюклерин терк-терк кыса, Харунга сейрсинип къарайды. Бу жол болмаса, анга алай киши айтмагъанды. Аминат а тенглеринги бек суй, киши бла туююшме, ичгичи болма деп юйретгенди. Бир жанындан ол Харунга бек огъурсуз, кюйсюз адамгъача, экинчи жанындан а батыр, къарыулу жашхача къарайды. Аны кѣлюне: «Харун манга къалай ариу селешди. Анама уа — бютюн да. Баям, къазахлы кеси терс болур эди. Аман айтмаса, Харун аны тюерик туююл эди. Мени атам да аныча жигит, къарыулу болур эди» — деп келеди.

Жашчыкъ чабакъланы артмакъгъа жыйып бошайды, сора арсар бола сорады:

— Биз быланы не этерикбиз?

Харун кюледи.

— Не этип а, ашагъан этербиз. Бусагъат элге барайыкъ да, Аминат быланы жауда ариу къууруп, аллыбызгъа салады. Тюкеннге жете башласакъ, унутмай эсеме сал, бир шеша ала барыбыз. Ёмюрде аракыи иш ичсенмисе?

Хаким бир жанына бурулуп тюкюреди.

— Тфу-у, мен аны ёмюрде да аузума салмам. Тейри, анам эшитсе. Сора, Харун, мен быланы юйге элтирик туююлме,— деп жашчыкъ артмакъда чабакъланы кёзю бла кёргюзтеди.— Анам билсе, ёлтюрюп кёояр, тейри. Ол аллай харам затны унамаучуду.

Харун кёзлерин жандырады.

— Хакимчик, была харам чабакъла туююлдюле. Харамланы мыйыкълары болуучуду.

Хаким башын ары-бери чайкъайды.

— Угъай, харамдыла. Биреу тутуп, биз ашасакъ, къалай харам болмайдыла? Билеме, урласа, сыйырса, харамды. Анам алай айтханды, ол ётюрюкчю туююлдю.

Харун жашчыкъны ёрге кётюрюп, тегерек айландырады.

— Сен а, харип, кесинги алдатып тура кёреме. Ол санга алай нек айтханды, билемисе? Хулиган болуп къалырса деп къоркъгъандан. Манга бир къарачы, хулиганмамы? Хулиганланы аскерге окъуна алмайдыла да. Мен а 4 жылны немецлени туююп келгенме да. Аны ючюн хулиганса деп бир киши айтмасын. Угъай, Хаким, мени ыразы этерик эсенг, чёрчегирек бол. Бир кесек сиркиулук этгенни да хатасы жокъду. Ол эр кишини ишиди. Мен сени бла абадан адам блача сёлешеме. Къайгъырмаз, хар неге да юйретирбиз. Сора, Хаким, юйде къазахлыны юсюнден кишиге сагъынма. Чабакъланы кесиби тутханбыз. 5-син — сен, 3-сюн а — мен. Ангыладынгмы? Керек болса, бир бирде ётюрюкню да хатасы жокъду.

Хакимни бети жарыйды.

— Ангыладым. Анам аз къууанмаз. Элде

жашлагъа да беш чабакъ тутханма дерме. Сен да алай айт. Хому, Харун?

Харунну бети да жарыйды.

— Бек ахшы. Къолунгу бери бер, — деп Харун жашчыкыгъа къолун узатады.

— Эр киши болсанг, ичги сёзю тышына чыгъарма, ётюрюк айтама десенг а, тап жарашдыра бил.

Эл тюкенде жарым литр аракы да алып, Харун бла Хаким Аминатлагъа келдиле. Юй бийче, быстыр жуууп, къар кирик акъ жабыуланы арбазда жипге жая тура эди. Чабакчылары кёргенлей, мылы къолларын да ал ботасына сюртюп, аланы алларына жууукъ барды.

— Асыры терк къайтдыгыыз да. Шо сиз тутхан чабакъла мени болмасынла.

Хаким, не айтыргъа билмей, абызырагъан кёзлери бла Харунга да, Аминатха да кезиу-кезиу къарады. Сора эс жыйып айтды:

— Бери бир къарачы. Тейри, кесим окъуна бешисин тутханма. Бир гитче чабакчыкыны бла эки уллуну уа Харун тутханды.

Тюзюм айтып къояды деп къоркыгъан Харун, терк окъуна Хакимни бойнунда артмакыны ачып, алтын тамгъалы чабакъланы Аминатха кёргюзтдю.

— Ма къара, жанынгы биринчи къыйынына къууан. Тейри, чынтды чабакыны боллукъду. Шёндю окъуна мени тенгли эки тутханды.

Аминат чабакчылары кёзлерише ишекли болуп къарайды.

— Бир аллах, сиз аны бла мени ийнандыралмайсыз. Ма бучукъну Хаким тутханды десегиз, ийнаныргъа боллукъду, — деп Аминат артмакы-

дан теричиги сыдырыла башлагъан гитче чабакъчыкъны чыгъарды.

— Билеме, къалгъанларын а Харун тутханды.

Харунну бети адакъаны кикиригича къызарды.

— Угъай, оллахий, Аминат, биз санга тюзюн айтханбыз. Мен тышкы бла иги тутуучума ансы, ыргъакъ бла тутуп бу жол болмаса кёрмегенме. Хаким а аламат къадала эди. Ол беш чабакъ тутханына аллах кеси шагъатды. Ийнанмасанг, оллахий, кёлюбюзге тиериксе.

Алайда ичинден ышара тургъан Хакимчикни кёлюне: «Бу уа, тейри, ётюрюкню жарашдыра билликди», — деп келеди. «Биз ол мен тутхан жангыз чабакъчыкъ бла келсек, анамы не бла къууандырлыкъ болур эдик. Харун чабакъланы къазахлы жашдан сыйыргъанды деп а кимни кёлюне келликди. Харун тюз айта кёреме, бир бирде ётюрюк адамгъа жарайды». Сора ол анасыны къулагъына: «Бары да сегиздиле, тёртюзюн Харуннга бер», — деп шыбырдады.

Аминат чабакъчыкъны артха, артмакъгъа ата, кюлюп айтды:

— Ол а сизни ишигизди, кесигиз юлешигиз, мени къатышдырмагъыз.

Хаким чабакъланы арбазда олтурургъа ишленген узун шинтикге жайып, эки юлюш этди. Гитче чабакъчыкъны къайсы юлюшге салыргъа билмей, иги кесек сюелди, сора бирем-бирем ёнчелеп, юч узун чабакъны айырды да, гитчечикни алагъа къошду.

— Харун, энди суйгенинги ал. Анам, къарачы, экиси да тенгдиле да?

Харун эки къолун да бирге уруп кюледди.

— Кёрчю бир, Аминат, башы ишлеймиди? Бу бир антсыз зат болмаса мен ёлейим,— деп ол чабакъланы бирге къатышдырады.

— Хаким, экибиз да биринчи къыйыныбызны Аминатха берейик. Ол а аны ючюн бизни бир нги сыйласын. Юлешиюну уа экинчи жол башларбыз. Алай болсунму, шуёхум?— деп Харун жашчыкъгъа къарайды.

Хаким, кёзчюклерин кётюрмегенлей:

— Да артда кёлюнге тиймез эсе,— деди.

— Кёлюме нек тиеди. Биз аланы бирге ашарыкъ ушайбыз да. Бар, юйден бичакъ чыгъар, ичлерин ариулайыкъ. Сен а, Аминат, бек эринмей эсенг, от эт да, быланы бир къууур, ач болуп турабыз.

Аминат артмакъдан шешаны чыгъарып:

— Бу уа не затыгъызды? Бир аллах, не эсе да бир къууумугъуз барды. Харун, аллах ючюн, Хакимни къатында быллай зат этме. Мен, жангыз тиширыу, артда анга айтханымы этдиралмам. Ол дунияда төре бар эсе, атасы аны манга кечмез.

Кёзлерин къатындан алмай тургъан Харун аны жүрегин жапсарыргъа кюрешеди.

— Ай юйюнге, Аминат, аны неге къарап айтаса. Тейри, мен Хакимни бир кичи къарындашчыгъымдан башха кёрмейме. Бетиме уялмай, ёксюз сабийни терс жолгъа уа къалай салырма. Бююн мен аны къатында аракъчыкъ уртлапъанлыкъгъа уа кёлюнге тиймесин. Орамда жашладан юйренгенден эсе, ол аллай затны да бизни къатыбызда, юйюнде кёрсе игиди.

Аминатны бети тюрленеди.

— Угъай, мен аны бла кишиге да бет этерик туйюлме. — Харун къажымайды.

— Къара анга, тейри, туурадан къарагъанны къой, Западный Белоруссияда сау стакан самогонну бир жолгъа кесчиги къаплап къойгъан бир жашчыкъны кѳргенме да, анга жети жыл да бола болмаз эди.

Аминат къашларын туюди.

— Ол мени ишим туйюлдю. Хар ким да сабийин, акъылына кѳре, билгенича юретеди. Ол ахшылыкъгъа 7-жыллыкъдан юйренмесе уа жарамаз, — дейди.

Аны кѳлюне: «Жангыз кѳрюмдюнг болмаса, башха магъананг жокъ кѳреме, жазыкъ», — деп келеди. «Къалай эсе да, Фатиматны бетин окъуна этип, болушуп, ишге уа салыргъа керекди».

Жашчыкъ бичакъны алып келеди да, Харун бла Аминат терк окъуна чабакъланы тазалайдыла, кранда ариу жуууп, юйге элтедиле.

Аминат шкафдан эки къошун чыгъарады.

— Харун, къаллай жауну сюесе? Сары жау бламы, огъесе чѳплеу жау бламы къууурайым? — деп жаш таба къарайды.

Харун жарыкъ ышара:

— Мени ючюн макъа жау окъуна болсун, манга жау угъай, таш-агъач да жарашады, — деди.

— Бир аллах, ол а насыплыкъды. Саулукъдан уллу ырысхы къайда, — деди къатын.

Харун къолун бир жанына силке:

— Тейри, Аминат, жангыз саулукъ бла уа узакъгъа бармазса. Юлгю излер ючюн кѳп айланыргъа тюшерик туйюлдю. Манга насыплыса деялмазса да?

Аминат бираз тынгылап, жууап этеди:

— Тюз айтаса, Харун, хар жаны бла да на-

сыплы болур ючюн акъыл да керекди. Ол жаны бла уа азла акъсамайдыла.

Харун кючсунеди.

— Ол тыякъ кимге тийгенин ангыладым, Аминат. Не этейик да, аллах бермегенни сатып алыр къарыу жокъду.

Аминат кызарады.

— Хар нени да кесинге тартмачы. Ол зат арталлы да мени эсимде жокъ эди. Сени юсюнгден оюмуу уа жашырмай айтайым — кесинги бираз къолгъа алсанг, акъылынг, къарыуунг да жетерикдиле. Сыфатынг а озуп окъуна турады.

Харунну жанына тиеди.

— Хыликгя этерге уа неге керекди, Аминат?

Къатын жашны ийнандырыргъа кюрешеди.

— Мен жашагъан дунияда кишини хыликгя этмегенме, Харун. Бучукъну кёремисе? — деп Хакимни кёргозтеди. — Аны тырнагъы сыдырылма сын ансы, эртденликге сау чыкъмайым. Жангыз Хакимчигим бла къаргъанама, тюз ичимде болгъанны айтханма.

Харунну кёлю чёгеди, кёзлерин энишге бошлайды.

— Сау бол, Аминат. Сен бир адамгъа да иглик болмаса, аманлыкъ этмегенинге ийнамама.

Ала алай ушакъ эте тургъунчу, чабакъла да къууурулуп хазыр болдула. Сары жауда кызарып бишген жангы чабакъланы ариу ийиси адамны ашха тартады. «Ол пешадагъындан бир стакан тартып алай ашама къойгъу эдинг да. Уялмай аны адам къалай айтсын. Угъай, кёлюне тиймей амалы жокъду, андан эсе, тынгылауну басып турайым. Излегеними билсе, кеси окъуна чыгъарып салыр» — деп келди Харунну кёлюне.

Аминат, хар затны да жарашдырып столгъа

салгъандан сора, Харунну бетине тюрслеп къарады. Жаш бир жанына бурулду. Къатын ышарды да, туруп барып, шешаны келтирип столгъа салды.

— Баям, сиз муну ичерге деп алгъан болур эгиз. Ашардан алгъа бир 100 грамм уртлагъанлыкъгъа эр кишиге не боллукъ болур да,— дейди Аминат.

Кёзлерин да ёрге кётюрмей, Харун, шешаны столдан алып, бир жанына букъдурду.

— Оллахий, сени кёлюнге тийип, аузума да салмам. Сен мени арталлы да бузулгъан адамгъа санай кёреме. Тейри, керек болса, кёзюмю къаратмай, бир ай турайым.

Аминат шешаны келтирип, энтда да столгъа салады.

— Харун, мен жашауда абери кёрмеген сунма. Мени эрим да бир эр киши чакълы ичгенди. Алай аны бир заманда да ичгенди деп адам билмегенди. Нёгерлерин алып келип, юйде ахшы аш этдирип алай ичиучю эди. Ол затха мен да ыразы эдим. Анда-мында шешагъа тиреле айланыучулану уа кёрюп болмайма. Ач да манга да бир 50 грамм къуй, сизни биринчи чабакъчылыгъыгъыз ючюн бир затчыкъ... алайсыз къалай жарайды.

Харун жарыйды. Олсагъат шешаны ачып, стаканлагъа къуяды. Кеси стаканын толтурады, Аминатны стаканына уа 100 грамм чакълы къуяды.

— Сен а не айтаса, шуёхум?— деп Харун жашчыкъгъа да сорады.

Хаким анасына жашыртын къарайды, аны ыразы болмагъанын сезеди.

— Угъай, мен алыкъа гитчеме, 20 жылым

болса ичерикме,— деп башчыгъын бир жанына бурады.

Харун кюледи.

— Тейри, бир заманда да ичерик туююлме деп а айтмайды. Аперим, чынтды эр киши бол-лукъса,— деп жашчыкъны башын сылайды.

Аминат, бир-эки жутханлай, стаканны стол-гъа салады.

— Аллах-аллах, бёрю отуча, муну ичген сиз этмезлик болмаз.

Харун хыликгя этип кюледи.

— Сиз андан не ангылайсыз. Бу шайтан суу-дан иги зат къайда. Тюз къарнынга кетгенлей, аякъ табанларынга, къол жиклеринге дери сингип, битеу санынга жылыу, кюч береди, олса-гъат жанынг жаннетге кирип, акъ кийимлери бла хурма терекле тубюнде олтургъан хур къыз-ланы къатына чёгеди. Ала бла эрикгени кетип чыкъса уа, мыккыл болуп, кишиге сёлешмей, экинчи тартхынчы айланады. Муну кючю ма алай уллуду, Аминат. Мунсуз биз эртде къарт болур эдик.

Аминат Харунну алай жаншагъанына ыразы болмайды.

— Къой-къой, Харун, ала бары да керексиз хапарладыла. Билемисе, бюгюн конторгъа бар-гъан эдим да къазахлы бригадир бла сёлешгенме. Сени ишге алыргъа угъай демейди. Тамбла келе кел да, элтип аны бла танышдырайым. Къалгъа-ны бла кесигиз жараша туруруз.

Харун не айтыргъа билмей, аузу ачылгъан-лай, Аминатха къарап иги кесек турду, сора эс жыйып:

— Кертими айтаса?! Я яллах, мен сенсиз бол-майым. Ол ахшылыкъларынгы не заманда къай-

тарырма, — дейди. — Ичип айтхан сунма, Аминат, мен сени Фатиматдан алгъа болмаса, артха салмайма. Аны къалай суйгеними уа аллах кеси кѳреди. И-и-и анасым сатдыгъым, сени бла бир юйдеги болуп, бир жылчыкъ окъуна жашагъы эдим. Оллахий, ол жерде алача деп айтдырыр эдим.

Аминат кюлюп, лакъырда этеди:

— Бир жылчыкъ ючюн а мен санга къалай барырем, Харун.

Харун ышарады.

— Сен мен айтханны иги ангыламагъанса. Бир жылны сени бла жашасам, ёлсем да къайгъырмаз эдим дейме. Суйсенг а, тейри, биргенгден айырылмай, минг жыл жашаргъа расписка берейим. Тѳгерек мухур да салдырып. Аллах ючюн, Аминат, сен анга не айтаса?

Аминат жеринден къобады.

— Бизге бусагъатда ол затны юсюнден айтыр кереги жокъду. Къадарыбыз аллахны къолундады, бюгече жаныбыз чыгъып къаллыкъ эсек да билмейбиз. Энди уа солур заман жетгенди, Хакимчик да арып келгенди, олтургъан жеринде жукълап къалгъанын кѳремисе? Тынчайтыргъа керекди. Эртденликде кесибиз да эртде турлукъбуз.

Кет демесе да, Аминат не айтыргъа суйгенин Харун ангылагъанды. Анга къажау сюелир мадар жокъду. Ол жукълап тургъан жашчыкъны да уппа этип, Аминатдан кечгинлик тилеп, отоудан чыгъады. Къабакъ эшик аллында иги кесек сюелип, Харун жол бла энишге айланады. Ол биттеу кюнню ичинде болгъан ишлени кѳз аллына жыйышдырып, кеси этген муратха жетер ючюн не зат тындыргъанын санайды.

«Бек алгъа, Хакимни кесиме юйорсюндюре башладым. Мен ангылагъаннга кёре, чабакъчыны бойнуна жетдиргеними ол бек жаратханды. Мен анга кишиге да артыкълыкъ этдирмезлигим билгенди. Бююн окъуна мени атагъа алыргъа угъай дерик туююлдю. Аминат да жарып эди. Жангыз жашына аман нёгер тапмагъанды, тейри. Аны жүрегин киши къыйнагъанын кёргенден эсе бир кюн да жашамайым дей эди да. Къубултуп ёсдюрген эсе да, мен аны жашчыгъы бла бир тилли болаллыкъма. Сабийни алдагъан къыйынмыды. Ариу айтсанг, биргенге жүрютсенг, айтхан затын кем этмесенг, маскечик кибик, ызынгдан жортур да айланыр. Къайгъырмаз, мен аны бек тап этерме. Тейри, ол артда: Харунну ата этейик, деп анасыны бойнундан къысып айланыр. Иш алайгъа жетиширигин, аллахны бирлигин билгенча, билип турама. Аминатны да бир тюрлю мураты болмаса, манга иш излей айланмаз эди. Баям, ол да келлик заманны сакъышын этген болур. 7-жыллыкъ сабийи бла менича жашны тапса, бир да къарны аурумасын. Бусагъатда мени кибикле багушда атылып турмайдыла. Урушдан сора бизни багъабыз иги да кётюрюлгенди. Да алай айтханым ючюн а Аминат мени артыкъ кюсемейди. Аллай сууукъ тиширыула боладыла. Тейри, сууукъ тиширыугъа уа ушамайды. Ышарып къараса, кёзлеринде къаллай бир жылыу барды. Жюрегинги кюйдюрюп атарыкъды, оллахий. Мен аны керти кёлюм бламы сюе болурма? Къалай-алай эсе да, шёндю мени ичимде андан башха адам боза къайнатмайды. Шахаргъа кетсем, унутурма дедим — унуталмадым. Андан къайтханлы уа, аллах кёреди, ансыз жашауум жокъду. Ай юю къуругъан, бу

манга не кёрюннген болур. Кертиди, элде андан акъыллы кыыз жокъду. Тейри, къуру акъылы ючюн тартынама деп да билмейме. Бир сюер тую уа барды. Алай болмаса уа, нагрукасына да къарамай, ызындан жортуп айланырмы эдим? Айлананырымы айланынганма, энди ишим жарты жолда къалмагъы эди. Кесин хыликгя этдирди, муратына жеталмады деп хапар чыкыгъандан эсе, ёлсем окъуна игиди. Угъай, ишге алсынла да, мен ким болгъанымы адамлагъа бир кёргюзтмем, ашагъаным, ичгеним да харам болсунла».

Экинчи кюн Аминатны тилеги бла Харунну къурулуш бригадагъа ишге аладыла. Ол алгъа тюрлю-тюрлю ууакъ ишлени тамамлайды, бир эки-юч айдан а аны юй къалаучу усталыкыгъа юйретедиле. Ол кезиуню ичинде Харун Аминатлагъа бир ненча кере киреди, алай энди алгъынча керексиз хапарла бла къатынны башын аурутмайды. Хаким бла чабакъ тутаргъа да бир ненча кере баргъанды. Жашчыкъ Харунну ишлеген жерине да кёп келеди. Ол аны къалач-конфет алып да къууандырады. Иш жаш кеси жарашдыргъан план бла барады. Харунну тюрленгенине Аминат да бек сейир этеди, керти да жюрегинден къууанады.

Харун атын бригадада да иги бла айтдырады. Ол кюнлюк мардасын 150—200 процентге деритолтуруп, эртдеден бери ишлеген сынаулу юй къалаучуладан артха къалмай тебирейди. Октябрь байрамда уа анга, производствону алчысынача, ахча саугъа бла сыйлы грамота окъуна бергендиле. Энди элде Харуннга халек айланган тутхучсуз адамды деп киши айталлыкъ туююлду. Жыл жарымдан сора жашны сураты Сыйлы

къангагъа тагъылады. Иш хакъны аслам алып, Фатиматны сабийлерине да иги болушады.

Бир кюн Фатимат, Аминатха жолугъуп, къуанчын айтады.

— Сени атаңг, анаңг да жаннетли болсунла, жангыз жашчыгъыңг тукъум-жукъ болуп, кесинг да насыпдан толуп жашагъын. Аллахды, аллахдан сора уа къарындашымы адамлагъа къошхан сен болдунг. Сени, мени ёксюзлерибиз да алай жашасынла, Харун тюзелип кетгенди. Ишлеген жеринде таматасына жолугъуп да соргъанма, беқ махтагъанды. Мен аны санга не бла къайтарырма, Аминат. Жангыз билегим ахшы адамлагъа къошулмай, халек айланганына асыры ачыу этгенден кюнюм къарангы болуп тургъанма. Энди мен ыразыча санга аллах да ыразы болсун, кёзлерим дуниягъа къарай башлагъандыла.

Фатимат ал ботасыны къыйыры бла мылы кёзлерин сыйпайды. Аминатны да кёлю толады.

— Къойчу, Фатимат, мынга жилий эки кёзюңгю къырау этдинг. Башында не аз да ақъыл бар эсе, бу жол бир зат ангылагъан болур. Мен да сора-сора турама, бек иги ишлейди, былай барса, бригадаладан бирине тамата этерге да болурбуз дейдиле. Энди сен, Фатимат, аны ючюн жүрегинги къыйнама,— деп Аминат къатынны жапсарады.

— Сен ёлмегин, асыры къууангандан жилийма. Сора, Аминат, билемисе, Харунну жүреги нек эсе да къайгъылы кёрюнеди. Юйге келген этгенликге, ақъылы къайда эсе да кенгдеди. Ёлген анам алай жаннетли болсун, керти айтама, арталлы да тынчлыгъы жокъду. Айып этерча да туйюлдю, юйдегили болургъа эсине тюшген болур. Заманы жетмегендими дейсе. Бу тюзелип

тургъанынлай кесине жашау нёгер табып тохта-са эди, аллахха къурман болур эдим.

Аминат бираз къызарып, кёзлерин Фатимат таба кётюрдю.

— Бир аллах, керти айтаса, элде анга тийишли къыз табыллыкъды. Узакъгъа созмай, ол ишни къолгъа алыргъа керекди. Юйдегили болса игиди. Тап тиширыу тюшсе, хар неси да къуралыр да кетер. Жангыз сабийим алай сау ёссюн, сени бетингден къарындашынгы да ариу кёреме, не ахшылыкъгъа жолукъса да ыразыма.

Фатимат Аминатны кеси таба тартып, уппа этеди.

— Билеме, Аминат, билеме. Сени жюрегинг хар кимге да ачыкъды, ниетинг кёз жашча тазады. Аны къуру мен угъай, битеу эллиле да айтадыла. Бек кыйын кезиуюбюзде окъуна аууз къабынынгы хоншуларынг бла тенг этип тургъанынгы унутмагъанбыз. Аллаххакъына, чёп болуп кёзге тюшсенг да, киши уууп атарыкъ туююлдо. Жашауунг узакъ болсун.

Аминат иги да къызарады.

— Бир аллах, кишиге да бир тюрлю игилик эталмагъанма. Керти айтаса, адамлагъа жюрегим тюздю. Каърыуумдан келип, не ахшылыкъ эталсам да, угъай дерик туююл эдим.

— Угъай, Аминат, сен адамланы киштик кёзлерин кысып ашагъанча сунма. Артыгъыракъ да кыйынлыкъ тюшген кезиуде этилген ахшылыкъ бир заманда да унутулмайды. Жамотну ёксюз сабийлерин ёлюмден сен къалдыргъанынгы элде ким билмейди? 1944 жылда Налжанны къарар адамы болмай къалгъанда, аууз къабынынгдан бёлюп, анга элтип тургъанынгы ким унутханды?

Аминат кюледи.

— Да, Фатимат, хошусу ачдан кыйналыгъанын биле турганлай, ашагъаны кимни ичине татырыкъ эди да? Тюз ниетли адам алай эталлыкъ туюлдо.

Фатимат къашларын туюди.

— Оу кюном, Аминат, сен а хар кимни да кесингча суна керемс. Бир аллах, бир бирле уа къарыусузгъа болушханни кый, андан юзерге окъуна кюрешиучю эдиле. Къурурлукъ урушну жылларында аз затны кермегенбиз. Чынтды адамлыкъ керти да аллай кыйын кезиуде ачыкълана кереме.

Аминат мудах болады.

— Бизни заманда сен айтханча кир ниетли адамла бардыла дерге кыйынды. Бар эсе да, мингден, миллиондан бири боллукъду. Хошум кыйналып, мен а аны кермегенча этип турсам, не адамлыгъым къалады? Аллай адамла эртде заманда, Совет властха дери жашагъандыла. Бай артыкъ затын жарлыгъа бергенден эсе, элтип, суугъа тегюп турган эсе, бизни алай юйретмегендиле.

Фатимат сёз негерини кёзюне тюрслеп къарайды.

— Да бир аллах, сен а, Аминат, ол заманда артыгъынг болуп юлешмегенинги билебиз.

Аминат кючюнеди.

— Хау, Фатимат, тюз айтаса, мени бир заманда да артыгъым болмагъанды. Кыйналыгъан кезиуом болган эсе да, жүрегим сынмагъанды. Халкъым бла бирге кечине барганма. Ахшы адамла кепдюле, билеклик этедиле.

— Я аллах, сен мени Далхатым келгинчи ары бармагъын. Хар кылыгъынг, сёзюнг да

анга ушайды. Дунияда сени кибикле жашасала эди, жашау къалай сейирлик болур эди. Кел, Аминат, бир бирге бютюн да жууукъ болайыкъ, — деп къатын нёгерин къучакълады.

Аминат билмеген кибик этди.

— Къалай бла?

— Эки сабийим да алай жашасынла, Харун сени ючюн ёлюп къалады. Керти да кёлю бла суюди. Билеме, ишге да сени ючюн киргенди. Аллах тюз жолгъа да аны сени ючюн салгъанды.

Аминат, эки къолун да бирге уруп, кюледи.

— Фатимат, сен анга ийнанамыса?

Фатимат онг къолун жүрегине салып къаргъанады.

— Аллахны бирлигине ийнанганча ийнанама.

Аминат эки кёзюн энишге бошлайды.

— Фатимат, жанымы къыйыры, Харун ол затны манга кеси да айтханды. Алай, мени акъылыма кёре, ол мен бир айтхан зат нек толмайды деп кюрешеди ансы, мен анда керти суймекликни эслеялмагъанма. Ахмат мени къалай суйючюсюн санга айтхан эдим да. Жангыз кесимлей жашагъанымы бир уллу къыйматы барды деп айтмайма, алай эр аты болуп, къалай болса алай жашаргъа уа суймейме. Букъдурмай айттайым, сени къарындашынгы мен да жаратама. Акъылы, сыфаты да бирледен кем туйюлдю, алай...

Фатимат аны билегинден тартып, кёзлерине къарайлы.

— Нек тынгыладынг? Айт, аллахынг бар эсе, айт, Аминат.

Аминат ийменеди.

— Да не айтайым, Фатимат, кесинг билесе, бшаныргъа къыйынды, къоркыгъан этеме. Андан

эсе ёксюз сабийни аягъы юсюне этсем игиди. Аллах билсин, алгъа алай айтханлыкъгъа, артда биреуню сабийи биреуге ауур жюк кёрюнюр да къалыр. Мен а ол затны кётюраллыкъ туююлме.

Фатимат, аны уа керти айтаса дегенча, жерге къарап, бираз турады, сора эс жыйып айтады:

— Хо, жанымы къыйыры, хо. Сен кесинг не этеринги бизни къайсыбыздан да иги билесе. Эки сабийим да алай жашасынла, санга тапсыз тюшеригин билсем, къарындашым болгъанлыкъгъа ол ишни этигиз деяллыкъ туююлме. Иги сагъыш эт да, кесинг табын сайла. Харун а, айымыса, кеси кибик бирни табар. Сен а алтынса, юсюнге кир къонарын суймейме. Къарындашым бла жашауунг тюз келлигин билсем а, аллах бирди, юсюнгден айырылмаз эдим.

Аминат ыразылыгъын билдиреди.

— Сау бол, Фатимат. Баям, бери келгенлей окъуна мени жүрегим санга бош тартынган болмаз эди. Хар сёзюнге ийнанама. Къарындашынг санга ушаш болса эди...

Фатиматны кёзлери жарыйды.

— Сен ёлмегин, Аминат, фронтдан къайтхандан сора къалай эсе да бираз бузулгъанды ансы, аны да кишиге кир ниети уа жокъду. Не хатаны да ол кесине этгенди, кеси насыбын кеси къурутуп тургъанды. Энди, аллах айтса, ол телиликден айырылгъанды. Сора, Аминат, къорунг болайым, сизге иш бара эсе, хыны сёлешип, жүрегин къыйнама. Кетип къалыр деп къоркъама. Эрге чыкъмагъанлыкъгъа, шуёхлукъ жүрютюрге нек болмайды?

Аминат жарыкъ ышарады.

— Угъай демейме, Фатимат. Мен, бирси-бича, огъурсуз адамланы ачы сёзлеринден да

кѡоркѡмайма. Жаным сууурулгѡунчу намысымы кишиге сатмазлыгѡымы кесим билеме. Кѡалгѡаны уа бары да бошду. Хакимге игиди да, бек ыразыма. Жашчыкѡ кеси да Харунну бек сюеди. Ёзгени кѡой да, Фатимат, сени бетингден окѡуна мен Харуннга не игилик эталсам да, артха турлукѡ тѡйюлме.

Фатимат ачыкѡ кѡууанады.

— Ой, аузунга кѡор болайым. Акѡыллыдан акѡыллы сѡз эшитирсе. Энди жюрегим тынчайды. Юйюнге, башынга да аллах тынчлыкѡ берсин. Кѡп заманынгы алдым, кете барайым...

Ол ингирде окѡуна Харун Аминатлагѡа келди. Хаким бла анасы букварь окѡуй тура эдиле. Аминат жашны кѡргенлей, жеринден ёрге кѡобуп, аны бла жарыкѡ саламлашады. Хаким секирип туруп, шуѡхуну бойнуна илинди.

Аминат Харуннга шинтикни узата:

— Быйыл школгѡа барлыкѡды, харфланы билсе эди деп кюрешеме. Терк окѡуна унутуп кѡояды, — деди...

Харун, жашчыкѡны башчыгын сылай, айтды:

— Тейри, мени шуѡхум а школда битеу сабийледен эсе иги окѡур. Алай болмаса, мен аны бла бир жары да бармам. Алайды да, Хаким?

Жашчыкѡ Харунну кѡзлерине арсарлы кѡарайды.

— Бек алайды. Анам а сен абери биллик тѡйюлсе, унутуп кѡояса деп урушады. Ингир сайын бир кѡынгыр-мынгыр харфланы кѡргюзтеди да жашла бла ойнаргѡа да кѡоймайды. Аллахчу, Харун, анама бир айт, кѡыйнамасын. Ингирде тенглерим бары да ойнаргѡа чыгѡадыла, мени уа кѡремисе, — деп жашчыкѡны эринчиклери кѡалтырайдыла.

Харун ачыуланыракъ этип:

— О-ой, да сен а алыкъа сабийчиксе да. Мен сени, бир жетген жашныча, кесиме шуёх этип, биргеме алып айланама. Ай юйюнге ахшылыкъ, къызчыкъ туююл ушайса да.

Хаким мылы кёзчюклерин къол аязлары бла сюртеди.

— Да къуру харфланы окъугъандан эрикменми сунаса? Сен а андан бери бизге келмей нек тургъанса?

Харун ышарады.

— Иш кёпдю, Хаким. Солуу кюн болмаса, заманым жокъду. Энди уа бютюн да сени, гитче сабийчикча жиягъанынгы кёргенли, кёлюм чыкъды, келлик туююлме.

Хаким кёзчюклерин терк-терк къагъады.

— Бу жолдан сора жиямам. Ма кёрюрсе, анам туюсе окъуна жиямам. Ийнанмай эсенг, жыягъыма окъуна урчу, тёзюп турлукъма.

Харун жашчыкъны башын сылайды, ийнакълайды.

— О-о, ийнанама, сен бек жигит жаш боллукъса. Букварны уа окъургъа керекди, ананга тынгыламай жарамаз. Билип барсанг, школда сабийлени барын да озарыкъса. Мени шуёхум осал окъургъа эркин туююлдю.

— Сен а школда барындан да игими окъуучу эдинг? — деп сорду Хаким.

— Окъумай а. Аллыма уа биреу бир ётюп кёргю эди да, — деп кюледи Харун. — Къайгъырмаз. школгъа барсанг, сен да отличник болурса.

Хаким эки къолу бла Харунну билегинден кеси таба тартып, къулагъына шыбырдайды.

— Аллах ючюн, анама айт, ойнаргъа барайым.

Аминат кюледи.

— Не эсе да бир жашырын ишигиз а барды, бир аллах. Солуу кюннге дери харфланы барын да билмесе, бир жары да жиберлик туююлме, бош оноулашмагъыз.

— Хаким манга сёз бергенди, Аминат, школгъа баргъанлай, сабийлени барындан да иги окъурукъду. Шёндю уа, мен да тилейме, тенглери бла ойнама къой.

Хаким къууанчын жашыралмайды.

— Анам, Харун керти айтады, бек иги окъурукъма. Барайымы? Терк окъуна къайтырма.

Аминат башын ары-бери ойнатады.

— Тоба астофирулла, не тукъум адамласыз сиз. Сен да анга къошулмасанг а, Хаким мени башымы аурутур ючюн къояды.

— Барма къой, юйюнге, Аминат. Эки уллу киши сенден баш уруп тилейбиз,— дейди жаш. Ичинден а: «Жашчыкъ теркирек кетип, сени бла бир ачыкъ сёлешме къойгъу эди» — деп ойлайды.

Аминат, жашны муратын ангылагъанча, анга тюрслеп къарайды.

— Ингир къарангысында не оюнду ол. Анса уа кюндюз аз жортады. Сабийле бары да юйлерине жыйылгъандыла.

Хаким секирип, анасыны бойнуна илинеди, къаты къучакълап, уппа этеди.

— Анакам, сен ёлмегин, бир сагъатдан къайтып келликме. Ётюрюк айтсам, экинчиде бир жары жибермесе.

Аминат андан ары даулашыргъа уялады.

— Кет, бар, къайры барлыкъ эсенг да, башымы къайнатдың. Кёп кълсанг, эшитдим-эшитмедим деме, — деп жашчыкъны кълладын бойнундан ычхындырып, бир жанына тюртдю.

Хаким, улакчыкча, ёрге-ёрге секире, тышына квачып кетди. Аминат бла Харун а, ауузларына кзуут алганча, селешмей иги кесек турдула. Шошлукну Аминатны ауазы бузду.

— Нек тынгылайса? Бир зат айтсанг а, Харун. Ишингден а не хапар?

— Бир огъурсуз кюнюнгдю да, аузумдан сёз чыгаралмай квалганма. Иш а кбайры кетерикди, жериндеди. Сени кзазахлы нёгеринг, оллахий, кече да иш юсюнде кала эсе да алайды. Аминатны бригадасы бла эришебиз, биринчи жерни алмасагъыз, барыгъызны да кыстарыкма, деп кишиге тынчлык бермейди.

— Бригадиригиз бла бирге ундурукларыгъызны да ары элтип, кече анда кала турсагъыз да, мени бригадамы жеталлык туююлсюз, Харун. Сени уа алгышларгга унутуп турама. Тюнене партия жыйылыуда атынгы бек ахшы кзурулушчула бла бирге сагыннгандыла. Мен да кзууаннганма, бир аллах.

Жаш тириледи.

— Сау бол, Аминат. Осал ишлесем, кзуру сени ючюн окзуна аллах кзурамаз эди.

Аминат билмегенча этеди.

— Мени ючюн а нек?

— Ишими жаратмасала эди, ай муну бери алып келген, деп санга тырман этерге тюшмезми эди?

Аминат кюледи.

— Аны биле эсенг, аллах ыразы болсун.

Жаш квашларын туюди.

— Аллай бирни билмезча тели уа бош сунаса. Игилик этип, аны ызындан айтып турганны мен жаратмаучума.

— Мен керти да ыразы болуп айтама, кёлюнге бош тиеди. Ахшылыкъны ангыламагъанла да тубеучюдюле, — дейди Аминат.

— Билеме, сен мени аллайгъа санайса. Шёндюге дери жашлыкъ этген эсем, хыпый-сыпыйларым бола тургъан эселе, ала бары да бошалгъандыла, Аминат. Махтанып айтхан суна болурса, алай заман кёргюзтюр. Кесинг да бригаданг бла къырдынг да кетдинг. Биз да агъачдан ишленмегенбиз, сен къоркьутурча жашла да тьююлбюз. Бек махтагъан ишчинги келтир да, эришейик. Оздурсам, бир ай хакъымы бригада-нга ичиреме. Озсам а, манга не зат этерсе?

Аминат кюледи.

— Да мен да бир ай хакъымы берирме.

Жаш ыразы болмайды.

— Сени иш хакъынг манга неге керекди?

— Не зат керекди да?

— Сен кесинг керексе. Манга арталлы да башха зат керек тьююлдю, — деп Харун къатынны ырбынга тыяргъа мурат этеди.

— Да сора сени бирайлыкъ иш хакъынг бла мени багъабыз бирмиди да? — деп Аминатны кёлюне тиеди.

— Угъай-угъай, сени багъанга жетген зат жокъду. Мен битеу ишим, башым бла да санга къул болургъа сюемс.

Аминат бютюн да бек кюледи.

— Сора сен мени тюрмеге атаргъа умут этесе. Бусагъатда къул тутхан адет болмагъанын а бек иги билесе, Харун.

Харун ачыуланады.

— Неге кюлесе? Сенсиз ишим, жашауум да багушха къырау къакъгъан кибикиди. Жюрегиме терен киргенсе да, бир киши къырып, жонуп

да кетераллыкъ туююлдо. Манга не сен, не ёлюм. Башха мадар къалмагъанды.

Аминатны бети тюрленеди.

— Эсинги жый, Харун, эсинги жый. Не айтханынгы, баям, кесинг да эслемейсе. Мен ёксюз сабий ёсдюреме. Жанымдан эсе суйген адамым аны манга аманат этип кетгенди. Кесинг билесе, дунияда жалан да аны ючюн жашайма.

Харун къажымайды.

— Билеме, Аминат, бек иги билеме. Мен да жалан сиз экигиз ючюн жашаргъа сюеме. Башха акъылым бар эсе, башыма аллах урсун.

Аминат жашха бираз къарап, бир жанына бурулады.

— Хау, шёндю уа, бек чомартса.

Харун кёлек туюмелерин тешип, къатынны аллында кёкюрегин ачып сюеледи.

— Жюрегими ачыкълыгъына ийнанмай эсенг, бусагъат жарып алып, аллынга салайым.

Жаш терен кючюнеди.

— Аллах бла къаргъанама, санга болмаса ёмюрюмде кишиге аллай сёз айтмагъанма. Къалай эсе да, тиширыула кеслери тагъылып къалыучу эдиле. Энди уа кёресе, малхунуя болуп айланама. Ахшы ишни юсюнден айтханынг а тюздю. Алыкъа кишиге ахшылыкъ эталмагъанма. Жыл санынг а тюз аллах кесиме жаратып къойгъанчады. Мен сенден юч жыл таматама. Ол къалай игиди.

Аминат жашны къажымагъанына сейир этеди.

— Ох аллах кюнюм, ит тутханын ычхындырмагъанча, къалай къаты адамса. Мен айтханнга да бир тынгыласанг а, таланмагъан. Сюеме, кюеме, ёлеме дегенден башха сёз эшитмей къалдым

да. Мени уа ичимде жаным болмагъанмы сунаса? Не уа сюз да, кюе да биле болмамы дейсе. Ахмат мени тилеген кезиуде мен андан жангыз бир кёзбау сёз да эшитмеген эдим. Алай суйгенин аны халындан, ийменип къарагъанындан да билиучю эдим. Санга ачыкъ айтайым, Харун, мен да Ахматны чексиз суйюучю эдим. Ол жазыкъдан сора адамны суйялырма демейме. Алай жаратып баргъан иш этсем а, жашау негерлик этерме эм аны намысын жюриоте билirme деп умутум барды. Бир бирни ыразы этмей, журегин жапсармай жашагъан ююрлени керюп болмайма.

Харунну келюне тиеди.

— Кёзбау сёзлени менми айтама? Къачан айтханма мен санга кёзбау сёз? Бирси бирича жойкъуллана билмей эсем, аны иши башхады. Кёзбау сёзню ёмюрюмде да билмегенме. Уялмай, ачыкъ селеше эсем а, ол сёзле мени журек тамирларымдан чыгъадыла.

Аминат жашны тынчайтыргъа кюшереди.

— Шендю мен сени юсюнгден айтмайма, Харун. Аллай адамла бардыла дейме. Сени юсюнгден къаллай оюмум болгъанын да айтайым. Кир ниетли туююлсе, кишиге аманлыкъ этерге суймейсе. Алай тышына учунган къылыгъынг болгъанына, баям, кесинг да женгдирирсе. Ол хайырсыздан артыгъыракъ уртлаучунг да киши махтарча туююдю. Къалгъан ууакъ кемчиликлеринге уа тезерге боллукъду.

Харун ышарады.

— Ол учунган дегенинги уа иги жаратмадым. Ишден чыгъып, шахаргъа кетип къалгъанымы эскере эсенг, ол сени хатангдан эди. Хайырсыздан а ким тартмайды. Артыкъ оздургъанма деп да билмейме. Муратыма жеталмасам, ётю-

рюк неге жарайды, энтда да мында жашаяллыкъ туююлме. Сен, Аминат, не къаты жүрекли адамса.

Аминат кюледи.

— Бир аллах, тюз айтмайса, жүрегим а къаты туююлдю. Хыныракъ этип, адамны кёлюне тийсем, артда ачудан ёле туруучума. Къаты жүрекли тиширыу бек аз тубейди. Сизни, эр кишилени, арагъызда уа къаллай бир суюсенг да табайым.

— Аминат, бир бирге кюлюрча туююлбюз. Сизни къаты жүрекли тиширыуларыгъыздан да аллах сакъласын. Сен манга алыкъа жууап бермегенсе. Кенгден тартып, хапар айтып турма да, жүрегими жылытырча бир зат айт,— деп тилейди Харун.

— Да не айтайым да, Харун? Мен сени арталлы да жаратмайма десем, кесим кесими алдарыкъма. Сенсиз жашауум жокъду десем да, санга ётюрюкчю боллукъма. Эрге чыккыган черекден челекле бла суу алып къайтханча туююлдю. Мени кибик бир такыгъычы болгъаннга уа бютюд да. Сен кесинг да жангылгъан эте эсенг да билмейсе. Экибиз да иги оюм этейик. Ёртеннге ашыккыганча болмасын. Бир бирни алыкъа алай иги билмейбиз. Ачыкъ айтайым, арт кезиуде ишинге, жашауунга да ыразыма. Ол формада барсанг, аллах-аллах, къайсы тиширыу да сени жашау нёгерге угъай дерик туююлдю.

Харунну кёзлери жарыйды.

— Алгъаракъда айтдым да санга, Аминат, энди сабийликден айырылып заман болгъанды. Ичгиден айырылмаз деп къоркъа эсенг а, сен юйге келтирмегенни аузума да салмазгъа расписка берейим. Сора, Аминат, сен манга суюгеними жа-

шыралмагъаным ючюн айып этесе. Сенден башха элде бир къызгъа лакъырда этип окъуна сѣлешгенмеми? Не къатынга келмей, не ичими кюйгенин айтмай турсам, билеме, манга бир киши да болушурукъ тюйюлдо. Сени кесинги да ол саннга къошуп. Бир бирни билмейбиз деп да бош айта са. Мени сен ичими тышына айландыргъанча билесе. Хар затым да къол аязынгда кибикди. Бир да къоркъма, биз тукъумубуз бла окъуна ачыкъ жүрекклиле болуучубуз. Алайды да, Аминат, бюгюн сенден бир сѣз алмай кетерик тюйюлме.

Башын къол аязына салып тынгылап тургъан Аминат уллу ёхтюнюп айтды:

— Эки айны ичинде не ары, не бери болур.

Ары дери уа къысма, бир тюрю сѣз бераллыкъ тюйюлме.

Жаш мудах болады.

— Энтда мен жарлыны эшигими жабаргъа умут этесе. Бери жанына болса бек ахшы, андан да кѣп сакълайым. Ары жанына болса уа манга къаллай кюн келликди, билемисе?

— Алай болса уа терслик жалан да сенде болукъду,— деп Аминат къысха жууап этди.

Харун ол жууапны магъанасын ангылады.

— Ыразыма. Тюз окъуна этесе,— деди жаш. Ичинден а: «Тейри ол эки айда уа кесими тюз мѣлекча окъуна тутарма», — деп ойлады.

Хаким тышындан къайтды да, Харун бла Аминат сѣзню андан ары бардырмай тохтатдыла...

Харун, юйге кетип бара, кеси кесине кѣл этдиреди: «Энди иш онгуна айлана баргъаннга ушайды. Ол аз-маз ичгеними да къоюп, ахчачыкъ жыргъа керекме. Аллах букюруп, этген муратым толуп къалса, бир уллу той этмесек да, жууукъ,

тенг жыйылырла, уялыргъа тюшер. Аминатны да, харип, ёксюз ёсдюрюп тургъан жангыз тиши-рыуну не къыстырыгъы боллукъду. Юйге энтда бир отоу къошсам, тамамлыкъ этерикди. Аминат къангачыкъла да жыйышдырып турады. Башсыз къатын кеси не зат эталлыкъ эди, харип. Мында бир юйле ишлеп, мюлк къурап тургъанла барды-ла да мен а аладанмы осалма».

Эки ай терк озадыла. Ол кезиуню ичинде Аминат жашны кёз туурадан кетермейди, хар атламын ёнчелейди. Алай аны юсюнде тырман этерча бир жартылыкъ тапмайды. Болжалны жетип келгени эсине тюшсе, башы сагъышха къалып, жукъламай окъуна чыгъады. «Я аллах, жангылмагъы эдим. Жангыз кесим болсам эди, быллай бир къоркъурукъ туйюл эдим. Бир зат болгъанлай адамла, ол сабийни ёсдюрюп турсанг а ичинг кюйюпмю ёллюгенг. Акъылы уа биз айтханча терен туйюл кёре эдим. Аминат Ахматны алай терк унутуп къояр деп а кимни эсинде бар эди дерле. Аллай итлиг а этмез-этмез. Арт кезиудеча жашаса, манга андан уллу насып жокъду. Кеси айтхан сёзлеге ийнапмасам да, тюзелгенин кёре тургъанлай, юсюнде чынгды шёндюгю адамны былхымлары бола тургъанлай ийнанмай къояргъа жарамаз. Шёндюча болса, Хакимге да аталыкъ этерикди. Барама десем — анга, алай туйюл эсе уа битеу кючню Хакимни ёсдюрюуге берирге. Башха сайлау жокъду», — деп ойлайды...

Ючюнчю айны 5—6 кюню озгъанлай Харун бла Аминат эл Советге барып, бир юйдеги болургъа суйгенлерин айтадыла. Ала жазылгъан кюн окъуна ол хапар элге терк жайылады. Харун айтханча, бир бёлек адам жыйылып, тойларын да этдиле.

Жангы жашаууна артыгыракъ да Харун ыразы эди. Битеу озгъан жылларым бу кюнлериме къор болсунла деп къууанады. Алгъындан эсе жумушу кёп болса да, жашаууна Аминат да ыразыды. Ишге бирге барадыла, андан бирге къайтадыла, юйде жумушланы бирден тындырадыла. Аллай жашауну ким жаратмайды.

Хахим тёртюнчю классны бошаргъа Аминат алгъа къызчыкъ, ызы бла жашчыкъ табады. Халим туугъан кюн Харун Хахимни да алып, станцияны ресторанына баргъан эди. Быллай къууанчлы кюнлюбюзде экибиз да тартмай амалыбыз жокъду. Энди санга он бир жыл толгъанды. Алгъын, билемисе, 13—14-жыллыкълай жашлагъа къатын алып къоюучу эдиле. Санга да эр киши болур заман жетгенди. Тиширыу маталлы жашланы суймеучюлле,— деп Харун Хахимни башын сылады.

Жашчыкъ иги жаратмай:

— Ата, сен къайда ичген эсенг да ичип тура кёреме. Ийисингден билип къойдум. Анабыз билсе, жюреги кыйналыр, ресторанга бармайыкъ,— деди ол.— Андан эсе бир шеша ал да, юйде ичерсе.

— Къара бу телиге. Энди мени сендамы юйретип башладынг. Кёп жаншама да, мен айтхан-ны эт.

Ол кюн Харун Хахимге аракъы да, тютюн да ичиреди. Жашчыкъ кётюралмай стол артында къусханын кёргенлеринде, адамла Харуннга бек айып этдиле. Алай шёндю ол не айыпны, не ыспасны ангыларыкъ туююлдо. Жыйыла кетип ычхынган ырхыча, Харун мыллыгын аракъыгъа атханды.

Харун хуржунундан 5-тюменлик кѡагъытны чыгъарып, столгъа урады.

— Хаким, официантны чакъыр, энтда бир шеша келтирсин. Биз ненчаулан болабыз, Хаким? Былай бир кѡарачы, санап кѡолунга берейим: Харун — бир, Хаким — эки, Халим — юч. Хау, Хаким. Кичи кѡарындашчыгъынга алай атарыкъма. Ах-а, юч киши болабыз да! Ючюбюз да Х бла башланабыз: Харун, Хаким, Халим! Тиширыуларыбыз а экидиле: Аминат, Айшат. Ала да А бла башланадыла. Бизден сора аллай юйдеги тапчы, Хаким!

Харун башха столда олтургъан адамлагъа аш келтирип келген официантны эслейди.

— Хей, гипошокъа, бизге нек эс бурмайса? Барын да кѡюп, бюгюн сен бизге шапалыкъ этерге керексе! — деп кычырады. — Манга бюгюн Халим деп жаш туугъанды, тыпырынг кѡуррукъ! Огъесе сен Харун, Хаким деген атланы жаратмаймыса?!

Арлакъда олтургъанладан биреу тѡзмей:

— Алан, сен сюрюу кѡыйырында тюйюл ушайса да, не затла кычыраса? — деп сорду.

Харун жеринден туруп, ол адамны кѡатына барды да, жагъасындан тартып ѳрге сюеди.

— Сен не затла жаншайса, кѡатхан тулукъ? Манга сѡз кѡатларча сен ким болгъанса? Бюгюн дуниягъа Халим деп бир жан жаратылгъанын жаратмаймыса?!

Къыркъ беш жылы болгъан арыкъ суу киши агъарып, тили тутулуп, абери айталмай кѡалды. Арлакъда кеси олтуруп тургъан жаш келе келди да, буйрукъ халда чертип айтды:

— Бусагъат жибер, аны бла ишинг болмасын!

Харун ол кишини бошлады да, кесин жашны юсюне атды.

— Сен а кимсе? Бу ресторан сеникимиди?! Мени бла кючюнгю сынаргъамы умут этесе?

— Кючню сынаргъа бу санга стадион туююл-дю. Адамла бери ауузланыргъа келгендиле, сен а къанларың бузаса,— деп жаш ариу айтыргъа кюрешди.

Харун жашха кёзлерин жандырды.

— Бусагъат былайдан кетмесенг, аузунгу-бур-пунгу къан этерме!

Баям, жаш да кючюне базынганладан болур эди, Харунну кёзлерине жютю къарап:

— Мен бери ауузланыргъа келгенме, сен а, ажир кибик, адамланы юслерине секире турма да, жолунга атлан,— деди.

— Сора сен мени мындан къыстарыкъ эдинг, итден туугъан!— деп Харун жашны жагъасын-дан тартып, жумдуруху бла уругъа башлагъан-лай, жаш къарап-къарагъынчы Харунну биле-гин артына буруп, полгъа аудурду. Олсагъат эки милиционер жетдиле да, Харунну алып кетдиле.

Хаким ол хапарны айтып баргъандан сора Аминат ауруп, больницадан чыгъалмай, сабийи бла бир ай чакълы жатды. Хаким бла Айшат а Харун 15 сутка олтуруп къайтхынчы Фатиматла-да кечиндиле.

Ол кече Харун Хакимни жюрегине къаллай жара салгъанын, баям, бир заманда да билал-гъан болмаз. Алай битеу юйюрню къадары ол кюйсюз иш бла байламлы болгъанын ангы-ларгъа къыйын туююл эди. Ары дери Харунну аузундан не чыгъады, не жумушун этейим деп туруучу жаш энди, къалай эсе да мудах, тыр-

манчы, хар зат ючюн да къабынып къалычу болгъанды. Аминат да алгъынча жарыкъ туюлдо. Харун минг кере кечгинлик тилесе да, Аминатны жюрегинде жараны иги этерге къолундан келмегенди. Шёндюге дери бираз унутулуп тургъан Ахматны сьфаты энди Аминатны кёз аллындан бир такъыйкъагъа да кетмейди. Юйде киши болмагъан заманда, биринчи эрини суратын клубюрдеп чыгъарып, кёзлерин кёпдюргюнчю кёп кере жилягъанды. Ахматны унутдурурча адам табалмагъанын Аминат энди туура билгенди. Ол Хакимни табып, больницада жатханында Ахмат терезе тубюнден кетерге унамай, сау сагъатны туруучусун Аминат эсине тюшюреди. Халимни табып жатханында уа жашау нёгери больницагъа келмей къалгъаны уа жюрегин къаллай бир сындыргъанды. Энди ол уялмай, ахшы тенглери не бетин къалай кёргюзтюрлюкдю. Ол кече Харун, кеси айтханча, асыры къууаннгандан ичсин, милициядан чыгъа келгенлей дагъыда къошханын а къалай ангыларгъа боллукъду? «Угъай, бир башлагъан эсе, эшиги къуругъанды, тюзелмез. Баям, Харун мени алдар ючюн тёзюп тургъан болур эди. Мен анга къалай ийнанган болур эдим. Къойну терисин бёрюню юсюне къаплагъанлыкъгъа, ол кырдыкда отламазлыкъын къалай билген болмаз эдим. Асыры теренге кирдим. Онгмазлыкъны кесин да сие башлагъан эдим. Энди уа къарагъанымлай кёзлерим ауруп башлайдыла», — деп Аминат кёп сагъыш этеди. Алай озгъан жауунну жамычы бла къуугъандан не хайыр. Этинги жонуп кетерген къыйынды. Мадар излерге керек болгъанын Аминат биледи. Бир ёксюзню ёсдюрген окъуна тынч туюлдо, ючюсюне уа къаллай бир къыйын салыргъа тюше-

рикди. Аны себепли уа битеу кючню, сабийлени ёксюз этмей, ажашхан атаны тюз жолгъа бурургъа салыргъа керекди. Аминат бек алгъа айтып, ызы бла жилип, андан сора уа ёпкелеп да кёргенди, алай жаш ишден юйге иги жылынып къайта эди. Бир жол а ишге ичип окъуна баргъан халпары эшитиледи. Ол затла бары да Аминатны къанын бузадыла. Ол биле-биле азгъанды, мудахды.

Анасыны ол халын сезген Хаким Харуннга терс къарай башлагъанды. Бир кюн а ичип келгенинлей, эшикни артындан этип, Харунну юйге иймей 2 сагъат тутхан эди. Ол кюн ёге атасы аны жыягъына жетдиргенин кёрсе эди, ким биледи, Аминат кечмезге окъуна болур эди. Хакимни ачыуу жалан да кесини жюрегинде къара туюмчек болуп къалгъан эди...

...Харун бла Аминат туугъан жерлерине къайтханларында бек гитчелерине — Халимге 8 жыл болгъан эди. Ол биринчи классны Орта Азияда бошагъанды. Жашчыкъ Харуннга асыры бек ушагъандан аны сормай таныучу эдиле. Атасы ичип келсе уа, къойнуна алып, къубултуп, мени бу юйде тыйгъан жалан да сенсе деучю эди. Хаким а юйден бир ненча кере къачып кетип, халек айланyp окъуна къайтханды. Ол затла бары да Аминатны саулугъуна татымай къалмагъандыла. Болса да къатын кыйынлыкълагъа хорлатмагъанды. Шахаргъа келип тохтагъанлай окъуна къурулуш управлениядан бирине барып, документлерин кёргюзтеди.

— Да быллай ахшы къагъытлары уа алай кёплени жокъду. Он юч жылны бригадагъа таматалыкъ этип тургъан тиширыугъа иш бюгюн окъуна хазырды. Къайсы участкагъа сюе эсенг

да жиберейик, — деп кадрланы бѣлюмюнде анга жарыкъ тубейдиле. — Юйдегинг а болур да?

— Хау, эрим да, юч сабийим да барды. Эрим да къурулушчуду, юй къалаучуду, — деди Аминат.

— Ол а бютюн да ахшы. Суюсегиз экигиз да бир участкада окъуна ишлерсиз. Фатар бла уа къалайсыз?

Аминат жерге къарайды.

— Фатар бла осалбыз. Шахарны къыйырын да бир энчи юйде тохтагъанбыз. Эки-юч айгъа къойгъандыла.

— Эки-юч айгъа билмейме, управление кесине юй ишлей турады, быйыл битерикди, анда фатар берирбиз. Ары дери уа къыйналсагъыз да, кечине туругъуз. Башха онг жокъду, — деди начальник. — Ишни юсюнден а тамбла эринг бла келе келигиз, участканы таматасы бла шагъырей этерме.

Аминат ингирде ишни халын Харуннга айтды, алай ол иги суюсюнмеди.

— Бойнунг болса, боюнса табылады, Аминат. Неге ашыгъаса. Фатар да бермейдиле дейсе, алай иш кимге керекди?

— Да, Харун, сен да, мен да ишлемей турсакъ, юйюрню ким кечиндирликди? Бир ай чакълы солудукъ, боллукъду. Фатарны уа санга кекден алып киши да бермез, ишлерге керекди, — деди Аминат.

Харунну бети тюрленди, секирип туруп, эшикке чыкъды. Дагъыда къайтып келип, къатынына къызды:

— Ишлерик эсенг, бар да ишле. Мен а бир жары барлыкъ туююлме. Анса уа Орта Азияда ичими кюйдюргеним а болмаз. Бирлеге табыл-

гъан пивнушка манга да табылыр. Ариу салкъында сыра сатып олтурсам а.

Аминатха ачыу тийди.

— Да андан эсе уа Ленин орамда газ суу сатсанг а. Ол тынчыракъ боллукъду.

— Газ суу сатханла уа сенден осалбыз деп тура болурла. Бригадирчикме деп, былай кесинги адамгъа тенг этмеучюнг не затынгды? Мен сени кибик кёп бригадир кёргенме. Алай махтанырча юйюнгде ненг барды?

Аминат кюледи.

— Мен бригадирме деп бир заманда да махтанмагъанма. Юйюмде харам хапчугум барды деп да къоркъмагъанма. Эрим, сабийлерим. Манга аладан уллу ырысхы керек тюйюлдю. Иш усталыгъыма уа бир да кюлме. Керексиз ишди деп айталлыкъ тюйюлсе.

— Да, алан, сен бирлеге юй ишлеп бергенден манга не файда. Бир да къоркъма, киши ыспас этмез,— деп Харун шошуракъ болуп, шинтикге чёкдю.

— Мен бирлеге юй ишлей эсем, ала манга чурукъла тигедиле, ётмек биширедиле, эт, жау бла жалчытадыла. Бу терсинден тутхан къылыгъынгы бир къоймадынг. Мени ыразы этерик эсенг, тамбла экибиз да барайыкъ да, ишге кирейик,— деди Аминат.

— Угъай, ахшы къатын, энди башхала манга юй ишлесинле, мен а алагъа сыра сатарма. Адамны бир талай иш усталыгъы болургъа керекди. Орта Азияда сыра сатхан биреуню таньучу эдим да, бир хуржунуна узалса — къызыл къулакъла, бирси хуржунунда — кёксюл къулакъла. Тейри, бир айгъа жыйгъан ахчасына экибизни да сатып алып кетер эди.— деп сукъланды Харун.

Аминат эрини айтханын жаратмады.

— Къайда ишлесенг да, юйюме бир харам сом келтирме, кереги жокъду. Ёмюрюмде аллай байлыкъгъа сукъланмагъанма.

Харун хыликгя этип кюледи.

— Бир да къоркъма, артыкъ сомум болса, юйге келтирип къыйнамам, анга жер табарма. Оллахий, санга къарамасам, мен Орта Азиядан былай къуру къолларым бла келмез эдим. Энди акъыллы болгъанма. Мен айтханны этсенг, сени да тюкеннге саллыкъма.

— Угъай, мен а юйреннген ишимден башха жерге барлыкъ туююлме. Тамбла окъуна ишлерик жерими кёрюрге сюеме. Участканы таматасы бла шагъырей этерге айтхандыла,— дейди Аминат.

— Балда болмаса, къалай къыйынды. Бар-бар-бар, кечикмей бар. Мен а кесим суйген иш табылгъынчы, бир айлана турайым,— деп Харун тышына чыгып кетди.

Аминат не айтыргъа билмей, эрини ызындан къарап къалды. Аны санлары ауур болдула, кёзю-башы тегерек айланганча кёрюндюле. Харунну оюмсузлугъу Аминатны керти да жүреги-не жетген эди. Ол Айшатны бла Халимни тынчайтхандан сора, кеси аллына къалып, кёл сагъыш этди: «Энди ол аллах къурамазлыкъны этгенине къара. Экибиз да ишге кирсек эди, бир кесекден фатар да алып, къалай къууанчлы жашарыкъ эдик. Жангыз кесим ишлегенликге, не билейим, фатар берирлеми? Бир башымы сугъар жерим болса, къалгъаны иш туююл эди. Жалнам аман болмаучуду, кечине барыр эдим. Ол теги, айтханыча, ичги болгъан жерге тюшсе, юйге этериң хайыры болмазлыкъы баямды. Хылы-

мылы иш этип, алгъынча бетими жойса уа, адам-лагъа къалай кёрююрме. Андан эсе, ёмюрюмде эр кёрмей ёлген болгъу эдим. Бир аллах, аны да бош айтама ансы, Айшат бла Халим эл багъасы бардыла. Хакимден а къол жуугъанма. Харун аны тюз кесича этгенди да къойгъанды. 9-чу классдан онунчугъа да ёталмады. Аны атасы билсе эди, аз чамланыр эди. Ол жаны бла уа Ахмат, сени ыразы ёталмадым. Кечгинлик бер, жаныгылгъан эдим. Тиширыуну чачы узун, акъылы къысха деп андан айта болурла. Да не этейим да, анга аман болсун деген эсем, аманлыкъдан къутулмайым. Сабийинге аталыкъ этер деген эдим да, муратым толмады. Юйде тынчылыкъ, ырахатлыкъ болмаса, эки гитче сабийим да бузулурла, башымы бир жанына алып, аланы палахдан къутхарсамдамы иги болур эди? Да аталары саудан аланы ёксюз да къалай этейим. Аллах къурап, тюзелип кетер эсе уа. Иги уруша туруучу эди да Фатимат да Орта Азияда къалды да къалды...»

Ичип кеф болуп тургъанлай табып, Хаким Харунну юйге алып келди. Аны тешиндирип, кир быстырларын бир жанына атып, ол анасыны къатына барды.

— Оллахий, анам, алай жолукъмасам эди Харун (Хаким ачыуланса атам демеучю эди) не милициягъа. не да машина тюбюне тюшерик эди. Ары-бери сюрюше, орамда ётген-сётгенге аман айта айлана эди. Анам, билет алып, муну артха, эгечи болгъан жерге кетме къойсанг а. Мен да энди школгъа барлыкъ туююлме. Инге кирсем, экибиз алгъан ахча бизге жетер. Атабызны хайырындан хатасы кёп боллукъду, — деди Хаким. 9-чу классха уа барлыкъ туююлме, кюлген

этерикдиле. Ишлеп башласам, ингир школгъа барырма.

Аминат терен кючсюндю.

— Да, жашым, кёз жарыгъым, жардан салынып тургъан адамны тюртюп энишге атаргъа жараймыды? Аман, иги эсе да бизникиди. Шёндю анга арт айландырсакъ, адамлыкъдан чыгъып кетерге боллугъун билемисе? Хыны этмей, бираз къараргъа керекди. Эс жыяр эсе уа. Школда осал окъугъанынга уа ыразы туююлме, Хаким. Болмаздан къалса уа ингир школгъа бармай жармаз. Бусагъатда орта билими болмагъан адамгъа жашау этген къыйынды.

Жаш къашларын туюеди.

— Сен билгенинглеи эт, мен а Харунну хумаллак ийисине тынгылап турлукъ туююлме. Сора, анам, ол ичип келип, аманла айтып башласа, энди къарыучугъум барды, тёзюп тураллыкъ туююлме. Не адамыча жашасын, не кетсин. Сюсенг а мен окъуна кетейим. Къоркъма, башымы кечиндирирме, — деди Хаким.

Аминат жашына бир тюрлю жууап бермеди, алай ол кече арталлы да кёзюн къысмай чыкъды. Эртденликде уа эртде туруп, бирсиле уянгынчы окъуна къурулуш управленияны конторуна кетди.

Участканы таматасы сынаулу къурулушчугъа жарыкъ туюеди.

— Бригада сахарны кюнбатхан жанында 90-фатарлы юйню ишлей турады. Таматасы кёп болмай пенсиягъа чыкъгъанды. Аны орнунда ишлерча сынаулу адам керек эди да, сени тийишли кёребиз. Бюгюн шабат кюн, тамбла солугъан этебиз, бирси кюн ишге чыгъаргъа боллукъсуз. Эригиз да къурулушчу ушайды да, анга да иш табарбыз.

— Аны уа эгечи Орта Азияда к'валг'анды да, барып аны келтирирге мурат этеди. Ш'ендю мен кесим ишлей турлукъма,— деди Аминат.

Ёмюрюнде биринчи кере ётюрюк айтханына асыры уялг'андан ол терлеген окъуна этди. «Эрим сыра сатар жер излейди деп а бютюн да к'алай айтырлык эдим. Алык'та мени таныматг'ан коллектив мени юйюрюмю юсюнден аллай осал ишни не билир кереги барды. Бираз ишлеп кесими танытсам, мени ангыларла»,— деп ойлайды Аминат.

Аминат эки-юч айны ичинде окъуна бригаданы управленияны бек иги бригадаларыны санына к'ошду. Асыры ариу тиллиги, адамла бла уста ишлей билгени, к'айсы процессге керек болса да, кеси тохтап, ишни алг'та терк бардырг'аны ючюн коллективде Аминатны намысы терк кётюрюлдю.

Ол кезиуню ичинде Харун да сату-алыу этген организацияланы босаг'аларын к'еп кере санады. Алай аны жалан да жюк ташыучуг'та ала эдиле. Сатуу этер ючюн а к'зурулушчу усталык' уг'ай, совет сатуу-алыуну жорук'тарын билген адам керек эди.

Бир ингирде Харун юйге бек мудах болуп келди. Киши бла да с'елешмегенлей, кеси жатхан мюйюшге барып, ундурук'г'та олтурду. Арт кезиуде аны халын жаратматг'ан сабийлери к'атына барырг'та окъуна к'орк'адыла. Аминат а эрини ишлемегенин сезмегенча окъуна этеди. Столг'та аш салып чак'ырг'анда, Харун келирге унамады. Аминат эрини к'атына барып ч'екдю.

— Санга не болг'анды? Кесинги юйюрден бир жанына нек тартаса?— деп сорду ол.

Харун иги кесек тынгылап айтды:

— Юйюрге бир тюрлю хайырынг тиймесе, не затха махтаныргъа керекди. Хаким манга къаллай кёз бла къарагъанын кёреме. Мен анга алай аман болмагъанма да. Сенден бир зат сезмесе, ол алай этерик туююл эди.

Аминат эрини чачын къолу бла ары-бери сылады, аны мутхуз кёзлерине эрип къарады.

— Сен бюгюн ичмей келгенсе, мен айтханны ангыларса деп мурат этеме. Энтда да аллай бир заманны ишлемей турсанг да, санга киши абери айтырыкъ туююл эди. Алай ичги бла барыбызны да эрикдиргенсе. Хаким а энди абадан болгъанды, игини бла аманны ангылайды. Ол угъай, ичип келсенг, Айшат бла Халим да къатынга барыргъа къоркъадыла. Айт, жанымы къыйыры, аллай жашау кимге керекди? Иги сагъыш эт, Орта Азиядан келгенли, керексизге къаллай бир ахча къоратханса. Мен аны санга къызгъанып айтхан сунма. Не юсюнге-башынга, не саулугъунга жарагъан зат болса эди, энтда да аллай бир къоратсанг да, къууанып къалгъан болмаса, сёз да айтмаз эдим. Халим туугъунчу, мен къалай насыплы эдим. Андан бери уа не тынчлыгъым, не жашауум къалмагъанды. Сегиз жылны ичинде жаханымде жашагъанма, билемисе? Менден башха адам сени бетинге туюкюрюп кетер эди. Алай мен сени тас, сабийлени уа ёксюз этерге суюмегенме. Адамны жыл саны уллая баргъаны сайын акъылын жыйышдыра барады. Сенде уа ол илишанланы кёрмейме. Кесинги тап жюрют дейбиз ансы, мында санга туз бла гыржынны киши къызгъанмайды. Ызурулушха барыргъа суюмей эсенг, сёз да айтмагъанма, башха, кёлюнге ушагъан ишге бар дегенме. Андан сора мен санга не айтайым. Бизни бла жашаргъа суюмей

эсенг а, кьой да башха тиширыу ал. Биз а билген-нибизлей, кьолубуздан келгенлей жашарбыз. Мен сеникиме деп турама, сабийле сеникиледиле, башынга жарат. Алай тьююл эсе, суйгенинглеи эт. Тилейме, акъылынгы жый, андан кеп кыйнама. Терс айта эсем, кимни суйсенг да келтир, со-райыкъ, тюзюнлей этейик.

Харун терслигин биледи, башын жулур зат табаллыкь тьююлдю. Аны себепли уа тынгылау-ну салып турады.

Аминат эрини билегинден тартады.

— Неге тынгылайса? Бир зат айт.

Харун кючсунеди.

— Аллах кергенден, терслик бары да менде-ди. Алай бюгюн аузум бирни айтханлыкьгъа, тамбла ишим башха болуп кьалады. Сора мен санга не айтайым. Баям, аллах мени алай жарат-хан болур эди. Сен ахшы адамса. Сени жангылт-ханым ючюн манга аллах да, адам да кечмезле.

Аминат унамайды.

— Жаш заманыгда бош махтаныучу эдинг ансы, арталлы да жүрек кючюнг жокь кереме. Терс болгъанын билмеген телле боладыла. Сен, хар затны билип тургъанлай, кесинги кьолгъа алалмайса. Шендюге дери не этген эсенг да кече-ме, ишге чыкъ да, алгъынча жашайыкъ,— деди Аминат.— Мени суймей эсенг да, сабийлеринги сагъышын эт.

— Сен алай айтханлыкьгъа, Аминат, бюгюн бир зат уртламай кьалгъанма да ичим дыгалас этип турады. Сени алырны аллында ичгини кю-яр ючюн санымы кьалай кыйнагъанымы биле-мисе? Артда да бир белек жылны излемей тур-дум. Мен алайма: бир башладым эсе, ахырына дери тыйылыу жокьду. Угъай, мен кесим кибик

бирни алыргъа керек эдим. Аны кемчиликлерин кѳргеним сайын юсюне айлана, алай бла кѳлюмю чѳкдюре турсам эди, кечине кетерик эдим. Сен а асыры акъыллыса. Санга чурум табалмайма, терслигинг болмагъанлай а юсюнге къусаргъа уялгъан этеме. Ишни юсюнден а не айтайым. Къурулушха барлыкъ туююлме, энтда бираз къарайым, аллах буюруп, излегиим табылып къалса уа. Хуржунумда жокъду ансы, керекли адамлагъа тартдырсам, ишим къуралып окъуна кетерик эди, — деп жарсыды Харун.

— Да андан башха иш аты къурупму къалгъанды? Ол кесинге да къууанч келтирлик иш туююлду. Артыкъ ахчанг болса, бютюн да жоюлурса да кетерсе. Менича, этген ишинг кюн сайын кѳзюнге кѳрюне турса, насыплы ол заманда боллукъса. Биз 90-фатарлы юйню ишлеп бошай турабыз. 90 къууанчлы юйюрюню кѳрсенг, андан уллу насып къайда, — деп Аминат эрин кеси жанына ауушдуругъа кюрешди.

Харун бой салмайды.

— Угъай, Аминат, не агитатор болургъа кюрешсенг да, сен мени жүрегим тартмагъан ишге юйюрсюндюраллыкъ туююлсе. Артыкъ ахчанг болгъанлай, жоюлуп кетериксе дегенинги уа жаратмадым. Сыра сатханла бары да телиле, ичгичиле болсала эди, сатыу этерге адам табылмай окъуна къалыр эди. Андан эсе, Аминат, акъыл юйретгенни къой да, тамбла бир жерге барлыкъма да бир 5—6 тюмен ахчачыкъ бер. Ишни болмазлыгъын ангыласам, оллаха, бир капегин къоратмай, келтирип къолунга берирме.

Аминат эрини билегинден тартып, ашаргъа чакътырады.

— Кел, ауузлан да, аны оноун артда этербиз.

Эри ашап бошгъандан сора, Аминат анга ариу айтады.

— Бусагъатда жалан да мени жалнама қъарап тургъаныбызны билесе, жанымы къыйыры. Сен элтип, 5—6 тюенни бирлени къарнына этерсе да келирсе, мен а сизни не бла кечиндирирме?

Харун къажымайды.

— Да мен да юйюрге иги болсун, теркирек ишге кирейим деп кюрешеме ансы, сени ахчангы ашап, сабийлени ашсыз-суусуз къояргъамы сюйген сунаса. Аминат, кёп ахшылыкъ этгенсе, бу жол да айтханыма бир тынгыла. Экинчи ахча тилесем, ит болайым.

— Шо не боллукъ эсе да энтда да бу беш тюенни ал да, не затха жараталлыкъ эсенг да бир кёр. Не бек кёлюнге тийсе да, бу жолдан сора мен санга ачха табаллыкъ туююлме,— деп Аминат чыгъарып, жалнасындан 5 тюенни эри не узатды. Харунну бети, сабийни бетича, жарыды, къатыныны мангылайын уппа этип, солургъа кирди.

Харун эртденликде барындан да алгъа туруп, ауузланган да этмегенлей кетди. Аминат ишге тебиреп тургъанлай, Хаким аны къатына жанлап тиледи:

— Анам, Москвадан цирк келгенди, бир тюен бер, ары бармай къаллыкъ туююлме.

Аминат жашына ачыуланды.

— Алан, Харун бла сен манга кёкден ахча жаугъан суна болурсуз. Бойнумдан къысып, битеу болгъанчыгъымы ол алды да кетди, санга уа жерден къазыпмы чыгъарайым.

Хакимни бети тюрленди.

— Сен Харундан башхаланы адамгъа санамайса. Бир адамлыгъы болгъан кишинг болса уа,

сен барыбызны да сатып кѡоярыкъ кѣре эдим. Ингир сайын ичип, тонгузча быстырларын балчыкъгъа бояп келеди, сен а дунияны аманын кѡуюп, тышына атарны орнуна ахча берип, бар энтда бираз кѡош деп жибересе.

Аминат жашыны жюрегин жапсарыргъа кю-решеди.

— Хаким, кѣз жарыгъым, алай нек айтаса, къаллай эсе да атагды. Тонгуз дерге да жарамайды. Ол ахчаны уа аны ишге аллыкъ адам бла олтурургъа деп алгъанды.

Жаш бютюн да ачуланады:

— Ой сен манга бир иги ата тапхан эдинг. Тонгузгъа ушаса, тонгуз демей не айтайым. Сен асыры жумушакъдан юсюнге миндирип кѡйгъанса да, не суйсе аны этеди. Бюгюн ичип келсин да, мен аны юйге кѡйсам, бир кѡара.

— Хау, тѡйюшюп, халкъны кесигизге кюлдюрмесегиз а жарамаз. Сора, Хаким, манга тырман этер жеринг жокъду. Арты былайгъа къаллыгъын ким биле эди. Бир кѣрейик да, болмаса, къаныбызны да бузмай, ариу бла айырылырбыз да къалырбыз. Мен а эрикмегенми сунаса. Сен ёлмегин, башымы суугъа атарыкъ окъуна болгъанма. Ким ауузландыргъан эсе да, сыра сатхандан башха тюрлю бир ишни унамайды. Кече тѡшюнде да андан сора сѣзю жокъду,— деди Аминат.

— Хо, сен абери айтма, мен а бюгюн аны бла бетден бетге бир сѣлешейим, анам. Шѣндю уа сени бла барып, ишигиз бла шагъырейленирге сюеме. Кѡурулушчу болсам, не айтаса?

Аминат жашыны башын ёшюнѡне кѡысып сылайды.

— Кѣз жарыгъым, кѡайры суйсенг да бар.

Алай сенден тилеригим — тутхан ишинге кьаты бол, хомухлукъ этме. Сен да атагъызча терс жанына айлансанг, сора манга дуняда жашау жокъ. Къурулушчу болургъа суйсенг а, угъай демейме, сыйсыз иш туйюлдю. Мени бла иш да келме, кесим участкада селеширме да, не иш болгъанын билирме.

Жаш угъай демейди.

— Бек ахшы, сен айтханлай этейим. Бюгюн билмей кьойма. Мен а паркга барайым да, келде жууунуп кьайтайым.

— Бек ахшы, Хаким,— деп Аминат ишге кетди.

Автобуста бара, ол Хакимни тап оюм этгенине къууанады: «Бузулуп кетер деп кьоркьуп тура эдим да, аллахха шукур, тюз жолну сайлагъанды. Ахматха ушаса уа адам болур».

Аминат ингирде ишден кьайтханында Хаким кьабакъ эшик аллында мудах олтуруп, Халим бла Айшат а аны кьатында жияй тура эдиле.

— Оу кюнюм, не болгъанды, нек жияйсыз? — деп сорду ол.

Хаким бек алгъа селешди:

— Эринги юйюне ёлет болгъанды. Бир да юйюне кир кьондурмай эдинг да, бар да къара, эшик жанында бек тап жатады.

Айшат да сёзге кьошулду.

— Анакам, экиси да туйюшгендиле да, адамла жыйылып, кючден айыргъандыла. Юйге кирип, балта бла барыгъызны да кьырып кьоярыкъма дегенди да, къачып кючден кьутулгъанбыз. Кишини танымайды.

Аминат Хакимни кьатына олтуруп жияйды.

— Тийме, ариулукъ бла айырылырбыз деген эдим да, башымы кюлкюге нек кьалдырдынг?

Хаким да жилиамсырайды.

— Анам, сен ёлмегин, мен терс туююлме. Ауша-сюрюше келгенди да, билегинден тутуп, отоугъа да кесим кийирген эдим. Хапар сорайым десем: «Ит кючюгю, санга не жетеди, аузунгу кыысып тур», — деп юсюме чапханды да, мен да къарап турмагъанма. Тюртюп жибергенме да, жыгъылып мангылайын тешгенди. Дагъыда туруп мыллыгын манга атханлай, хоншула жетип айыргъандыла. Андан сора балтаны алып, хоншуланы да, бизни да сюрюп чыгъаргъанды. Милицияны чакъырайыкъ дегендиле да, унамагъанма. Сени багъалы эринг бюгюн бизге ма алай этгенди.

Жилиамукъларын халаты бла скюрте, Аминат жеринден къобуп, юй таба тебиреди.

— Сиз былай туругъуз, мен кесим кирейим.

Халим бла Айшат аналарыны билеклеринден къаты тутуп, жибермей жилийдыла.

— Барма, уруп къоярыкъды. Эсиргени кетгенден сора кирибиз. Бизге аллай ата керек туююлдо, бир жары кетейик да къалайыкъ. — Аминат эки сабийни да къолларындан тутханлай арбазгъа киреди, бир мюйюшде эрин кёреди, гузаба этеди. Балчыкъгъа боялгъан кийимлери къан жугъу болуп, Харун бир затын да билмей, жукълап тура эди. Арбазгъа Хаким да киреди.

— Анам, аязгъынчы жатма къой. Шёндю тийсенг, болгъанны къайгъыгъа къалдырлыкъды, — деди ол.

Аминат Хакимни айтханын жаратмады.

— Муну былайда кёрген адам бизге айып этмезми? Угъай, Хаким, ол адамлыгъын ташлагъан эсе да, биз адамлабыз, юйге элтмей жарамаз. Аязса уа хапар сорурбуз. Аны ишге алып

гъа айтхан адам бла ичип келген эсе да билмей-биз.

Хаким анасы бла бирге Харунну суйреп куйге кийирдиле, тешиндирип, къан жугуларын жуууп, ундурукъгъа жатдырдыла.

Эртденликде Аминат эрин уятды, бир зат да билмегенча, къатына барып сорду:

— Ишинг бла къалай болдунг, Харун?

Харун кепген кезлерин кетюралмай иги кесек турду. Сора келю да толуп, къатынны мутхуз кезлерине къарады.

— Мен эшекме, Аминат, кюл ийис этген эшек. Манга бир тюрлю иш жокуду, алдагъан этедиле. Тюнене ол адамгъа да дунияны аманын тегюп, ресторанга киргенме да, ол сен берген ахчаны ахырын этгинчи чыкъмагъанма. Энди тилеп ёлюп къалсам да, аллахынг бар эсе, бир капек берме. Бу жол этген итлигим ючюн а кечмезге эркинсе, суйгенинглеи эт. Кет дегенинглеи, сёз да айтмай, чыгып кетерикме.

Аминат жияйды.

— Я аллах, сен не харип адам эдинг. Сабийлик этгенинг боллукъду, бусагъат тур да мени бла ишге кел.

— Угъай, эки-юч айны сакълай кетип, къара ишге кираллыкъ туйюлме. Тюнене бир адамгъа жолукъгъан эдим да иш табаргъа айтханды, бусагъат ары барлыкъма. Ахча тилерик сунуп къоркъма, ачдан ёлюп къалсам да, бир сомунгу аллыкъ туйюлме,— деди Харун.

Къатын дагъыда тилейди:

— Къой, тели болма, энтда да кимге эсе да алдатхан этериксе. Сен мени сабийлерими ата-сыса, санга жалан да ахшылыкъны суюме. Кел,

участкада бек ахшы бригадаладан биринде ишле. Хаким да анда ишлерикди.

Харун ачыуланады:

— Мен бир кишиге да алдатырыкъ туюлме, Аминат. Сен болгъан жерде ишлемегенликге, мени урлагъанмы этерикдиле. Эр киши къатыныны жыйрыкъ тубюне бугъаргъа къалса, андан къолларынгы жуу дейдиле. Мен кесиме иш тапханма, жарсыма. Хаким а энди кишичик болгъанды, кеф адамны тюртюп аудуралады. Анга салгъан къыйыным къалай зыраф эди.

Аминат эс жыйып, секирип ёрге къобады.

— Къайры суйсенг да бар. Сени бла къанымы андан кёп бузарыкъ туюлме. Мен жалан да санга жарсыгъандан кечип тургъанма ансы, сабийлени кечиндиралмазлыкъ сунма. Адам жангылгъан да этеди. Алай кёп кере жангылып, сокъурана да билмеген адамда адамлыкъ къалмайды. Бюгюнден ары бир сёз да айтмам, акъылынг не затъа жетише эсе да аны эт,— деп отоудан чыгъады...

Эски хапчукла сатылгъан базар. Харун тегерекге тюрслеп къарайды, алай излеген адамын кёрмейди. «Бюгюн да алдатышмы къойгъан болурма. Келмей къалма деп кеси тилегенди. Алдагъаннга уа ушамай эди. Энтда бираз турайым, келип къалса уа. Андан абери чыкъмаса, тюкенде жюк ташыучугъа кирирме. Къурулушчудан ол да мажалды»,— деп ойлайды ол. Тюнгилюп, кетейим деп тургъанынлай, ким эсе да артында тохтап, кёзлерин къоллары бла къысды.

— Ха-ха, ха, къоркъдунгму?

Харун артха айланып къараса, юсюнде къо-

лан къатападан жыйрыгы, аякъларында къара лақдан чюй табан чурукълары, башында накъышлы жукъа чилле жаулукъчугъу бла, къара шинли тиширыу сюеле эди.

Харун мудах ышарды.

— Мен а кетерге тебиреген эдим, — деди ол. — Хайда, къайры элтирик эсенг да, хазырма.

— Къоркъма, узакъ барлыкъ тюйюлбюз. Сен былай тур, 5 минутдан къайтайым, — деп Харунну жангы танышы адамланы къалын жерине ташайып кетди. Айтханыча, ол бир кесекден къолунда да бир уллу къызыл сумкасы бла къайтды.

— Кел, энди битеу ишлерими бошадым. Алгъа былай ары барайыкъ, суусап болуп турама, — деп къатын сыра сатхан будканы кёргюзтдю. Экишер кружка сыра ичгенден сора жангы танышла бир чунгур-мунгур орам бла ёрге кирип, балли тереклени ортасында кёксюл терезелери бла алаша юйчюкге кирдиле.

— Ма байлыгъым буду. Былтыр сатып алгъанма. Жалан да эки отоуу барды. Жангыз кесиме андан кёбю да неге керекди. Асыры тарла да тюйюлдюле, кел, къара, — деп Харунну ич отоугъа чакъырды.

Юч къабыргъада юч уллу кюйюз, отоуну бир жанында омакъ шифонер. Бирси жанында уа юсюнде да багъалы жабыуу бла жылтырауукъ ундурукъ. Стол юсюнде къызыл къатападан чачакълы жабыу, терезеледе уа аллай къумачдан терезе жабыула.

— Былайгъа чёк, — деп Харуннга жашил къатапа бла тышланиган жумушакъ шинтикни кёргюзтеди. — Энди иги танышайыкъ, атынгы да билмейме. Мен Сафиятма. Нёгерлерим Соня деп къоядыла.

— Мен а Харунма, нёгерлерим Харитон деучюдюле, — деп ол да лакъырда этди.

— О-о-о, сен а сёз нёгер болаллыкъ кёреме. Аллайны мен бек жаратама. Былай къарайма да, иги керегинги табып жашагъан адамгъа ушамайса. Къатынынг бар эсе да, бек эринчек болур. Юсюнг къалай кирди. Сени кибик бирни аллах манга бермез эди. Бир аллах, тюз патчах кибик тутар эдим. Кесинги да къаллай ариу кёзлеринг барды. Аллах-аллах, алай къарама, жюрегими тарайдыла, — деп кюлдю Сафият.

Харуннга ачыу тийди.

— Тейри, ахшы къатын, юй бийчем да, сабийлерим да барды, бирледен аман да жашамайбыз.

— Угъай-угъай, ётюрюк айтма, иги жашамайсыз. Сени юй бийченг бар эсе, балчыкыгъа боялгъан пиджагынг бла нек айланаса?

Харун жерге къарады.

— Кесим терсме, ичгиге хорлатханма.

— Ай юйюнге ахшылыкъ, тиширыу башым бла ичгиге мен да хорлатмайма да. Бир эр кишиден артха къалып а ичмеучюме. Сен игисагъан мени эрим болсанг эди. У-ух, къалай ариу кёзлеринг барды! Къашларынг а!

«Я аллах, не къамамагъан тиширыуду бу. Кет, мындан теркирек айырылыргъа керекди», — деп келди Харунну кёлуне. Сора Сафиятха айланьп:

— Манга къаллай иш табарыкъ эсенг да, айтсанг эди, — деди.

— Ой, жаным, дунияда иш азмыды. Таулула эшекге жауурлукъ табылады деучюдюле. Ишлемей жашаялсанг — акъыл деген андады. Мен Орта Азияда жалан да бир жыл ишлегенме. Ол

да ары баргъан жылыбызда. Мында уа жашау-уму кесинг кѳресе. Аллахны ахшылыгъыдан, кишиге жалынмай, кечине барабыз. Жашай билирге керекди, ахшы улан,— деп Сафият Харунну имбашына къакъды.

Харун къатыннга сейир этип къарады. «Аллах-аллах, мындан теркирек ычхыныргъа керекди. Аминат айтханча, энтда да алдатдым. Къартлыгъыма тели болуп бара болурма дейме. Къыркъ жыл адамгъа азмыды?» Сора ол Сафият таба айланып сорду:

— Манга буюргъан ишинг неди? Иги ангылаялмагъанма.

Сафият хыликгя этип кюледи.

— Да сен а, харип, алыкъа гажыу тишинг чыкъмагъан жаш не ангыларыкъса. Былай къулакъ салып тынгылачы. Мен ахча ишлейме. Бир зат да сорма, аны къалай мажарлыгъым мени ишимди. Сен а, ахшы жаш кирик, юйде олтура-са, эриксенг, мен келгинчи, барып тюкенден ауузланыр, тартыр зат алып келесе. Мен не кѳп къалсам да, бир сагъат 3-ге, 4-ге дери туруучума. Къайтсам а, олтурабыз, ашайбыз, ичебиз. Андан арысын а, кесинг билесе. Юйюнге сагъат 6-да барсанг, юй бийченг тырман этмез да? Жарата эсенг, ишинг ма ол боллукъду.

Харун къашларын тюеди.

— Айны ахырында жалнанг къайдады десе-ле уа, не айтырма?

Сафият эринлерин чюйюреди.

— Да-а аны уа эсге алмагъанбыз. Ах-а-а, аны ючюн да къоркъма. Не кѳп алсанг да 1000 сом аллыкъ болурса да, экикюнлюк ишим туююлмю-дю, элтirse да юй бийченге берirse. Алайсыз ишекли боллукъдула, билеме. Айтыргъа унутуп

къоя эдим, бир бирде рейсге барыучума. Ачхычланы санга къююп кетерме. Сен а мында билгенингча турусса. Кюндюз жатаса да солуйса, ингирде уа юйюнге бараса. Аман иш туююлдю да?

— Сора мен сени киминг боллукъма? Къарауашынгмы, эрингми, огъесе...? — деп сорду Харун.

— О-о-о, Харитончик, билемисе, сен эки ананы эмген таначыкъ боллукъса. Къарауаш деген сёзню аузунга къалай келтираласа? Юй бийченгден артынгы айыргъынчы, баям, эрим да болалыкъ болмазса. Ну, скажем — шёндю тосум бола бир тур. Артда ишни кесинге таплай этерсе. Манга сенича кёпле табыладыла, алай мен барын да жаратхан сунма. Сен а, къалай эсе да, жюрегиме кирип къалгъанса, — деп Сафият Харунну алында керилген да этип, эки къолу бла бойнундан къаты къысды.

Харун Сафиятны бир жанына тюртюп, секирип туруп, эшикни да къаты уруп, юйден къачып чыкъды. Сафият аны ызындан къарап къычырды:

— Сен а, чий теллеринден кёреме, харип! Сокъурансанг, къайта келирсе. Сенича башсызгъа айып этмеучюме.

Харун эки кварталны къачханлай барды. Сора, ызымданмы келе болур дегенча, артына къарады да, орам бла ёрге тебиреди. «Алан, мен керти да тели болуп башлагъан болурма. Къурулушха бар да ишле дегенни унамасам, ишлемей сыртынгдан жат да ашап, ичин тур дегенни жаратмасам, чий телиме», — дей, Харун бир бийик акътерекни салкъынында арсарлы болуп тохтады. «Юйге салып барама да, не айтайым. Биягъы

алдатдым десем, башымы кюлкюге къалдырлыкъдыла. Артха къайтып барама да — уялама. Тохта, ол бетсиз къатындан а нек уялама? Ол кеси бойнума чулгъаныргъа уялмай эди да. Шо Сафият айтханча этсем, нем къорайды. Ариу къуш тешекге жатып, ингирге дери солуп къайтханым ючюн айны ахырында Аминатха жална да элтип турсам, не хатасы барды? Бу тийреде мени таныгъан адам да жокъду, эриди дерле да къоярла. Къатын кеси да суйдюмсюз туююлдо. Бираз кечинейим да, жаратмасам, сомумуму аллыкъды, кетерме да къалырма. Бусагъатда башха онгум жокъду», — деп ол кёп тюрлю сагъышха кирди. Бийик акътерекни чапракъларыны шыбырдагъанлары Харуннга «бар, теркирек бар, нек тураса» дегенча эшитиледиле. Ол артха айланып бираз барады, дагъыда жолда сюелип иги кесек турады. Сора кеси кесине не зат эсе да мурулдап, къолун ары-бери силке, Сафиятны юю таба атланады.

Харун эшикни къагъып киргенинде, Сафият стол къурап, кеси уа женгил халат кийип, диваннга аууп тура эди.

— А-а-а, къайтдынгмы? Мен а былай кёп нек къалды деп жарсып, аллынга къарап тура эдим. Харитончик, менден айырылып кетген алай тынч туююлдо. Къайтырыгъынгы билип, кёремисе, стол жарашдырып турама, — деп къатын туруп Харунну кир пиджагын тешип, тыш отоугъа атды. — Санга бу пиджакны кийдирип айланган тиширыугъа юй бийчем деп да къалай айта са? Тамбла тюш заманлагъа къайта келирме да, ариу жуууп, итиу салырма. Аны да бош айтама ансы, къатынынг ишекли болур, кеси жуусун? Энди уа, кел, бир зат ауузланайыкъ.

Экиси да бир шеша коньякны тартып, табакъ-да къууурулгъан этни ашадыла.

Стол артындан къопхандан сора, Харун Сафийатны эки билегинден тутуп, кёзлерине тюрслеп къарады.

— Къалай сейирлик адамса. Сен мени къолума он жыл мындан алда тюшсенг эди,— деди. Къатын Харуннга ышарып къарады.

— Да шендю уа бир да къарнынгы аурутурма. Къоркъма, мен да сенден артыкъ тамата туююлма. Жалан да къыркъ эки жылым болады. Саулукълу, къаны ойнагъан тиширыугъа ол кепмюдю?— деп ол Харунну билегинден тартып, диваннга олтуртады...

Харун ингирде юйге иги жарыкъ болуп келеди.

— Дунияда бир да манга иш табылмазлыкъ суна эдигиз да. Энди, Аминат, жүрегинг тынчайсын, ишге киргенме,— дейди ол.

Аминатны бети жарыйды.

— Аллахха шукур, иги болду. Къайда, не ишге кирдинг?

Сизге жалнамы келтирсем, къайда да ишлейим, башхамыды. Оллаха, бираз ишлеп тохташхынчы айтырыкъ туююлма, кюлген этериксиз.

Аминат ышарады.

— Ишни адам кюлюрчасы болмайды. Кюлген ишлемей, халегине айланганнга этедиле. Жюрегинг суююп кирген эсенг, къайгъырмаз, ишле. Сабийле да бек къууанырыкъдыла. Хакимге да бююн иш бергендиле. Маляр боллукъду,— деп ол эрине жашыртын къарайды. Харунну бетинде жарыкълыкъ жалгъан жарыкълыкъ болгъанын эслеп, Аминат гузаба этеди.— Жаратмагъан

ишинге кирген эсенг, алыкъа кеч туююлдю, чыкъ да къал. Табыракъ иш табылгъынчы сакъла, кечинирбиз.

Харун къайгъысын жашырыгъа кюрешеди.

— Угъай, Аминат, аман иш туююлдю. Кюндюз ашатхан да этерикдиле. Иш хакъым 1000 сом чакълы боллукъду дегендиле.

— Да ол а аман туююлдю. Къайда эсе да бир столова тийресинде болур,— деп Аминат эри не айтады деп къарады.

— Къайда эсе да артда билирсиз. Тамбла уа сени бла бирге чыгъа барыгъа керекме. Аберинг бар эсе, ауузланайым да жатайым. Бююн аякъ юсюмде асыры кёп айлангандан табанларым зууулдап турадыла,— деди Харун.

— Бек ахшы, аны уа ишден къайтханлай окъуна хазырлагъанма,— деп Аминат эрини аллына аш келтирип салды. Харун аны ары-бери бир кесек чучхуп, бир жанына тюртдю.

— Тюнде иги сыйлагъандыла да шёндю да ашарыгъым келмейди. Баям, тузлуракъ болур эди, къуру суу ичип турама,— деп Харун уллу акъкъалай кружка бла бир сууну ичип, жатаргъа кетди.

Харун жангы «ишинде» юч ай чакълы жубанды. Ол жалнасын да юйге заманында элтеди. Сафият анга жангы пальто, костюм, ахшы чурукъла эм башха затла да сатып алгъанды. Алай ол аланы киерге онг тапмайды. Сафиятны юйюнде тагъылып турадыла. Бир жол Сафият Тбилисиге барып къайтды. Ол андан Харун бек суюючю чагъырланы, эки тюрлю коньяк да келтирди. Экиси да олтуруп кёп хапар айтдыла.

— Харун, ары бла бери жортхандан эрикменгемисе? Бир аллах, кече къала турсанг да къай-

гъырмаз эди. Огъесе, багъалы юй бийченги кѳр-мегенлей, бир сутканы да тураллыкъ тѳйюлмюсе? — деди Сафият.

— Оллахий, бек сѳйюп къаллыкъ эдим, алай артда не сылтау табарма? Алайсыз да манга артыкъ бек ийнанмайдыла.

Сафият биягъыча хыликгя этип кюледи.

— Алыкъа сабийсе, харип, десем, кѳлюнге тиеди. Аллай бир затны хыйсап эталмай эсенг, бир юйюрнѳ таматасыма деп неге тураса. Былай иги тынгылачы. Бюгюн юйюнге мудах болуп бараса. Юй бийченг аны олсагъат сезеди. Он кюннге командировкагъа жибередиле дейсе. Алай бла эртденликде келесе да 10 кюннге бирге айланабыз. Сѳйсенг, биргеме Бакугъа элтип къайтарайым.

— Оллаха, сени башынг бла адам къуллукъчу болуп да ишлеяллыкъ кѳреме. Аламат тап сылтау тапханса, киши ишекли боллукъ тѳйюлдѳ. Юйде уа экспедитор къуллукъда ишлеген сунарыкъдыла. Ой мен сенсиз болмайым,— деп Харун Сафиятны кеси таба тартып къаты къучакълады...

Юйде, Харун ол хапарны Аминатха айтханында, къатын ыразы окъуна болду.

— Бизге жарсыма, хар не да иги болур. Сора берген жумушларын тап толтурургъа кюреш. Командировкагъа жибере эселе, санга ышанадыла. Ол бек игиди. Къыйналмай турурча ахчачыкъ а берликмидиле?

— Бир да къоркъма, берликдиле. Сенден а бир капек да аллыкъ тѳйюлме, сабийлени къыйнама,— деди Харун.

Аминат эрине ыразы болуп къарады.

— Бир да жарсыма, ала къыйналмазла. Сен

анда ашынгы-сууунгу кем этме. Сора, мен ёлюп къалайым, ол хайырсыздан оздуруп тартма, кюлкюлюк болурса. Ишлеген жерингде да намысынг сынар. Анса да кесинг суюген ишни алай тынчлыкъ бла тапмагъанса,— деп ол Харунну къатына жанлап, къалын чачын артха сылады.

Харунну кёлюне: «Оллахий, ашаугъа уа энди тюшгенме. Ары бар да — аш, ичги, уппа-чуппа, бери кел да — ийнакълау, татлы сёз. Кишиге сездирмей былай бара барсам, дагъыда бир аллах айтхан болур. Да сезселе да, бир уллу жарсылукъ этмейме, кечерле. Кечмеселе уа, айымыса, Сафиятны да бир тиширыугъа не шарайыбы барды? Бу дуниядан аллыгъынг ашагъан бла ичгенди да, тюз аллах кеси буюруп къойгъан кибикиди», — деп келди. Сора ол Аминатны кёолун башындан алып, кесини жыягъына салып бираз тутду, аны кёзюне мудах къарады да:

— Бар, энди, тынчайыргъа керекди, эртденликде эртде турлукъма,— деди.

Эртденликде Харун Сафиятха келгенинде, ол эки чемоданны да къаты къысып, жолгъа атланып тура эди.

— Жанынгдан суюген юй бийченгден айырылалмай тура болур эдинг? Мени бла келе эсенг, табыракъ кийин, автобусха кеч болабыз,— деп Сафият тырман этди.

— Да сени бюгюн тебиреп къаллыгъынгы мен къайдан биллик эдим. Сени бла барып да не этерикме, элтип автобусха олтуртайым да, барыrsa,— деди Харун.

Къатын иги ыразы болмады.

— Алай эсе, ма былайда ахчанг, мында уа ашарыгъынг — деп Сафият шифонерни бла аш

тургъан шкафны кѣргюзтдю.— Сюйсенг столова-
гъа барып аша, сюйсенг а кесинг жарашдыр.
Мен а, жаным сау болса, тамбла къалып бирси
кюн къайтырма. Тышына артыкъ кѣп айланма,
дунияда аз тюрлю зат болмайды, танышларын-
дан бирле кѣрюрле. Сен, харип, жарашдырып,
сылтау эте да билмезсе, эшигинг жабылыр да
къалыр,— деп кюлдю Сафият.

Харун кеси кесине: «Эшиги уа кимни жабыл-
са да кѣрюрбюз, ананг къатынынг боллукъ»,—
деп мурулдады.

Сафият Харунга ишекли болуп къарады.

— Не эсе да былай ыразы болмагъанча кѣ-
рюнесе. Мен а сени бойнунга жип салып, тартып-
мы келтиргенме? Мени юйюмю сакъларгъа энди
сени кибиб бир табылгъы эди. Зыккылларынгы
жабайым, бий бол деп мен кюрешеме, ой, болмай-
ма, жюйюсхан, деп а сен айланаса,— деп ачыу-
ланды къатын.

Харун кесин Сафиятха жалынмагъанча кѣр-
гюзтюрге кюрешди.

— Да неге уллу сѣлешесе. Мен да сени бир
бек излеп келмеген эдим да. Бу жумушну манга
кесинг сюйюп бергенсе, жаратмай эсенг, бусагъат
окъуна кетейим.

Сафият ышарып къарады.

— Ой къалай жекбашса сен. Мен сени сюй-
геними билип, башынгы кѣтюрюрге мурат этесе.
Сюе билгенимча, скоре да билеме. Махтанганны
къой да, мени теркирек ашыр. Сора, Харитончик,
айтып къояйым, менсиз бирлени келтирип, халал
юйюмю харам этсенг, эшитдим-эшитмедим деме.
Бу тийреде мени тасхачыларым кѣпдюле, ала
билмей бир атлам да эталмазса,— деди Сафи-
ят.— Тохта, унутуп барама, айны 15-синде бир

иги кино боллукъ хапары барды. Билетле алып къой, артда табылмазла. Ингир алагъа ал, киши кёрмезге алай тапды.

— Бир да къоркъма, ашар бла уртлар зат тапсам, сен къайтхынчы тышына да чыкъмам. Билетлени уа алып турурма,— деп Харун эки чемоданны да эки къолуна алып, Сафиятны авто-станциягъа элтип кетди.

Эки кюнден Сафиятны юйюню аллында такси тохтады. Харун терезеден къараса, Сафият андан чемоданларын тюшюре тура эди. Харун терк окъуна чыгып, чемоданланы юйге кийирди.

— Сау кел, Сафият,— деп ол къатыннга кълун узатды.

Сафият эринлерин чюйюрюп, башын бир жанына бурду.

— Анса уа, тартып къучакълап, болгъанымы жалар эдинг. Эр кишилени жүреклери ташданды. Мен а сени тюшюмде иш да кёрюп айланганма. Былай бери жууугъуракъ бир келчи,— деп ол Харунну билегинден тартып, аны кёзлерине тюрслеп къарайды.— Угъай, кишини да келтирмегенсе, сау бол. Ма аны ючюн,— деп Сафият Харунну кёзлерин уппа этеди.— Тамблагъа билетле алгъанмыса?

Харун ышарады.

— Алгъанма. Аз эригип тура эдим да, алмай бек да кълорем. Сафият, ары — толу чемоданла, бери — андан да ауурла. Не затла шапыртаса, аллахынг бар эсе?

Сафият диванда Харунну къатына олтуруп, башын аны имбашына салады.

— Телибаш, ахча къайдан чыкъгъан сунаса. Саудюгерчиликни иши алайды. Анда болмагъан товарланы мында табып элтип барсанг, игиди-

аманды деп къарамай, бир бирлерин жыртып багъасына да иги кесек къошуп, алып кетедиле. Андан бери келтирсенг да, иш шо ол халдады. Биз кыралгъа хата этмейбиз. Адамла уа суйген затларына артыгъыракъ берип алгъанлыкъгъа не хатасы барды. Спекулянт дейдиле да, мени нем спекулянтды. Къорасынла алай. Суймеген алмасын, дау бла киши кишиге алдырмайды. Манга уа жол хакъыма бир бёлек сом къалгъанлыкъгъа, кимни да не иши барды. Харун, мени бу иште шуёхларым бардыла. Ала мени ыразы этмей бир да къоймайдыла. Алагъа мен да аман болмайма. Къол къолну жууады деп бош айтмайдыла. Бу дуняда жашай билирге керекди.

Харун башын силкеди.

— Ангылайма, алай аны артындан бир палахы чыгъаргъа да болур.

Къатын кюледи.

— Бёрюледен къоркъа эсенг, агъачха барма деп оруслулада сёз барды, биле болурса. Хар затдан къоркъуп турсанг, жашау этерге заманынг окъуна болмаз. Сен а бир да къоркъма. Бир зат болса, битеу терсликни бойнума алырма. Базаргъа жюрюп, сатыу этерсе деп бир умут этгенем. Артда сокъуранганма. Сени, харип, бойнунгдан бууарла да, битеу ишни тюз болгъаныча айтдырырла да къоярла. Сен менича аман акъылны, не айтырынгы, не этеринги да къайдан билгин. Юйде олтур да тур. Сенлай бирсиз манга да не жашау. Бакуну битеу ырысхысы сени бла бир кече къалгъаныма къор болсун. «Командировканы» ненча кюню къалды? Энтда да сегиз кечеми? — Ох-ох-ох, аллахха къор болайым. Тамбла бу затланы жергелерине бир этейим да, сени «командировканг» бошалгъынчы, бир жары барлыкъ

туйюлме. Манга уа отпуска тийишли туйюлмю-
дю да? Аягъы-башы да Бакугъа жалан бир ба-
рып келгеними къоратырбыз. Харитончик, ке-
синге да бир ариу къалпакъ алгъанма. Костюм-
унг бетли. Тамбла мен сени бир кийиндирейим.
Бир аллах, кенгиракъдан къарап юй бийченг
окъуна танымазча этерме.

Харун ыразы болады.

— Аллах-аллах, сен этмезлик зат жокъду,
ийнанама...

Айны онбешиси. Ингир алагъа Харун бла Са-
фият омакъ кийинип чыкъгъандыла. Ол тийреде-
гиле юсюне тап жарашхан къара костюму, жим-
жим жылтырай къара чурукълары, багъалы къа-
ра къалпагъы бла суйдюмлю эр кишини бир
заманда да кърмегендиле. Аны себепли кимле
эшик аллына чыгъып, кимле терезеге басынып,
орам бла ёрге баргъанлагъа къарайдыла. Харун,
сюрюу аллында тургъан жугъутурча, башын ёрге
кётюргенлей, жан-жанына жютю къарай барады.
Сафият а, кюмюш бетли сумкачыгъындан теге-
рек кюзгючюкню чыгъарып къарайды, бармакъ-
ларын тюкюрюгю бла мылы этип, къашларын
сылайды, чиммакъ-акъ къол жаулукъчукъ бла
бетинде асламыракъ жагъылгъан пудраны кете-
реди. Орам бла энишге озгъанла Харунну бла Са-
фиятны ызларындан къарап, не эсе да айтып кю-
ледиле.

Сафият ачыуланады.

— Юсюнге бир зат кийип чыкъсанг, ма бы-
лайдыла. Культура дегенден аз да ангылаулары
жокъду. Агъачда жашагъанлагъа ушайдыла.

Харун тырман этеди.

— Жолда кёзлеринги кюзгюден алмай бар-

саиґ, кюлмей не этсинле да. Мен кесим окъуна уялып келме.

Сафият къашларын туюди.

— Сен а аладанмы башхаса. 4—5 жылны аскерде туруп келгенинґ да жукъгъа жарамагъан кёреме. Да алай айтханлыгъыма уа аллах бермегенин аскер къайдан берсин.

Башха заманда болса эди, Харун бу къатынны жухуна жетдирип кетерлигине ишеклик жоқъ эди. Бусагъатда уа тёзюп турмай жарамайды. Бир кесеқ намысы сынаракъ болса да, Харунну акъылына кёре, башха амал жоқъду, эшитмегенча этип къояргъа керекди.

Харун бла Сафият кинотеатрны фойесине киргенлеринлей, шырт деп аланы алларына Хаким чыгъып къалады. Харун терк окъуна бир жанына бурулду, Хаким жетип, аны билегинден тутду.

— Къачан къайтханса? Биз а энтда да 7—8 кюн къалгъанды деп турабыз. Бу ариу костюмну уа къайда алгъанса?

Харун абызырап, абери айтмай, тынгылайды. Сафият аны сезип, Харунну аллында тохтап, къолларын ары-бери ойната, черкесча айтыргъа кюрешеди. Харун не тукъум жууап этгенин кеси да ангыламайды. Ол да Сафиятча, къолларын ары-бери къаты ойнатады. Хаким алагъа кёзлерин жандырып къарайды. Сора бир жанына кетип, сагъыш этеди:

«Тоба астофирулла, Харуннга мунуча ушагъан ким кёргенди. Онг къашыны башында къара тамгъасы иш да тюз аныкъы кибиқди. Угъай, дуняда алай ушагъан болмайды. Былайда не эсе да бир иш барды. Кино бошалгъанлай ызларындан бир къарайым. Аны Харун болгъаны бла

болмагъанын тохташдырмасам, бюгече кёзюме жукъу кирирге амалы жокъду».

Хаким кино бошалгъанлай, терк окъуна ар-базгъа чыгъып, къара костюмлу кишини бла къатапа жыйрыкълы къатынны сакълайды. Ала тегерекге къарай, къарангыракъ орам бла знишге тебиредиле. Хаким да аланы ызларындан болду. Бир километр жарымы баргъандан сора ол Харунлагъа иги да жууукълашып, къулакъ салды.

— Мен болмасам, сен энтда да кесинги танытып къоярыкъ эдинг, Харитончик, — деп кюледи къатын.

— Мен айтханма да, сен таза къуртхаса. Къалай эсе да башынга аман акъыл терк келип къалады. Обур иш а болурмуса? Оллахий, сен мени аман тузакъгъа жыйдыргъанса да, аллай бир затынг а барды, — дейди Харун.

«Энди уа адам мынга не зат этсин? Бир кюн да турлукъ туююл эдинг. Менича халал жюреклини сен къайда табарыкъса? — деп кюледи къатын.

Ол сёзле малкъар тилде айтылгъанлары себепли, къара костюмлу киши Харун болгъанына энди Хакимни ишеклиги жокъду.

«Энди уа адам мынга не зат этсин? Бир уллу ташны алып, тюз тёппесине жетдиреме да, анабыз ёмюрге да кечмез. Бир зат этмей, къайтып кетеме да, тынчлыкъ табарыкъ туююлме. Ол тыйгъычсыз тиширыуну башына жетдирсем а? Угъай, алай да жарамайды. Харун аны жангыз кесимме деп ийнандыргъан эсе уа? Хатасыз адамны ачытыргъа жарамаз. Андан эсе, Харунну урайым, терслик андады», — деп Хаким жол жа-

нындан жумдурукъ чакълы бир ташны алды. Ол жанлай барып кычырды:

— Харун, къайры бараса, бусагъат юйге къайт!

Харун бла Сафият бир бири къолларындан тутуп, алгъа къачдыла, алай Хаким аланы терк жетеди, Харунну жагъасындан тутуп тыяды. Сафият битеу кючюн салып: «Спасите! караул», — деп кычырады.

Баям, ол тийреде болур эдиле, олсагъат алайгъа эки милиционер жетедиле.

Сафият алагъа айланып:

— Бу мени эримди, кинодан келе тургъаныбызлай, бу жаш юсюбюзге таш бла чапханды. Неге къарап турасыз, тутугъуз да отделениягъа элтигиз.

— Муну аты Харунду. Мени атамды, — деп Хаким милиционерлени ийнандырыргъа кюрешди.

— Бу, баям, акъылдан шашхан болур, милициягъа элтип не этериксиз, псих больницагъа жетдиригиз, — деди Харун.

— А-а-а, сатхыч налат, псих больницагъа сени элтирге керекди, — деп Хаким кесин Харунну юсюне атды. Алай милиционерле аны Харундан айырып, сюрюп кетдиле.

Ол кече Харун жукъламай чыгъады, эртденликде уа Сафиятха тырман этеди:

— Бу кино дегенни къайдан тапдынг эсенг да, битеу ишибизни тубюн башына этдинг. Энди мен юйюрюме бетими къалай кёргюзтейим.

Сафият хыликгя этди:

— Къой-къой, юйюрюнг болуп а, муну бла кыырдынг да кетдинг. Юйге къоймасала тышында къалмасса. Мени тёшегим а сени юй бийченги

төшегинден къаты болурму дейсе? Жаратмасала, манга къойсунла. Бусагъатда эр киши къытлыкъ жокъ эсе да, сени кибикле орамлада атылып турмайдыла, башыма жаратырма. Кёзюме бир къарачы, адамны кёлюн бокъларча уа мен да туююл ушайма да.

Харун бютюн да бек ачыуланады.

— Санга уа неди. Юсюнге челек бла бир суу къуюлса да, бир тамычысы къаллыкъ туююлдо. Мени уа алыкъа бетим барды. Аминатча тиширыу дунияда жокъду, билемисе? Ол чий алтынды.

Сафият эки къолун да бирге уруп кюледи.

— Аллах-аллах, ай ююнге, ол аламат тиширыудан къачып, мени ююме къалай келгенсе? Сен не бир уллу ётюрюкчюсе, не да юй бийченг сени адамгъа санамайды, къайда тургъанынгы, не ишлегенинги да билирге суймейди. Бек тюзю уа, баям, Аминатынг артыкъ адам жагъасын жыртдырырча тиширыу болмаз. Алай эсе уа, сенде терслик жокъду. Суймей жашагъан жаханымде жашагъан кибикди. Букъдурмай айтчы, суймейсе да?

Харун къашларын туююп, отоуда ары-бери айланады.

— Кертисин билирге сую эсенг, Аминат сенден эсе он кере ариуду. Адамлыгъыны юсюнден а айтыр кереги окъуна жокъду. Сизни кибиклеге алдатып айланган мен кесим эшекме. Бузулгъан адамма, билемисе?

Сафият суйсюнмей, эринлерин чойюреди.

— Сора, харип, сен кесинг терссе. Болур, харип, болур, бусагъатда бузулгъан эр киши азмыды. Алай кесинги эшекге санагъанынгы уа жаратмадым. Хар бузулгъан киши эшек болуп бар-

са, биз жазыкѣлагѣа ким кѣаллыкѣды? Былай кѣоркѣакѣса деп а бир да билмей эдим.

Харун диваннга чѣгеди, Сафият таба мудах кѣарайды.

— Да мени жеримде болсанг, не этер эдинг, ахшы кѣатын?

Сафият Харунну кѣатына олтурады.

— Андан бери кѣанынгы бузмай, мени сѣз нѣгер этсенг эди уа. Жангылгѣан адамгѣа болушургѣа хар заманда хазырма. Сени жерингде болсам а не этерем, былай бир тынгылачы. «Командировкагѣа кийип кетген кийимлеринг бла юйюнге бараса, бары бла да жарыкѣ саламлашаса. Ой-ой, ой, жолда кѣалай исси эди, кюйдюм-бишдим деп, терк окѣуина тешинип, аркѣанга сууукѣ суу кѣуйдураса. Ол бизни ызыбыздан кѣуугѣан мискиннге бютюн да жарыкѣ боласа. Сабийлеринги уппа-чуппа, этип бошагѣандан сора, хапар сораса. Былай халлерине кѣарайса да, даулаш башланса, аллахны аузунга келтирип кѣаргѣанаса, жашынгы женгесе. Сора жашны саулугѣун сораса, мангылайына тийип, кѣызыулугѣун кѣресе. Андан ары уа, юйде халгѣа кѣре, не этеринги кесинг билirse.

Харун кѣатынны кѣзлерине тюрслеп кѣарайды.

— «Командировкам» бошалыргѣа энтда 6 кюн кѣалгѣанды. Ол заманны уа кѣалай ашырайым? — деп жарсыйды.

Сафият Харунну кѣашларын бармакѣлары бла сылайды.

— Былай кѣарап турама да, тюз сабийчик кибиксе. Санга бир кере айтханма да, «командировкангы» кѣалгѣан кюнлерин бирге ашырлыкѣбыз. Сен арталлы да тышына чыгѣарыкѣ туююл-

се. Мен а, тюкенге барып къайтсам, бир такъый-къаны да къатынгдан кетмей олтурурма. Ал-лынгда ашынг, коньяк шешаларынг, жаынгда канфет кибик бир тиширыу. Аллах айтса, эрик-мезсе деп умут этеме.

Харун сагъыш этеди:

«Жаш заманымда къаллай болуучу эдим да, энди не халгъа жетдим. Ёхтемлик дегенден бир тюк да къалмагъан кёреме. Бу обургъа хорлат-дым да къойдум. Оллахий, алай айтханлыгъым ючюн а кимни да хорларыкъды. Акъылсыз тиширыу туююлду. Кёремесе, къалай тап оюм эте биледи. Баям, аман акъылгъа аны иши юйретген болур. Саудюгерчи башы бла ишлемесе, юйюне не хайыр келтирликди. Энтда да муну айтханына бир тынгылайым. Тынгыламай да къайры баргъын. Бюгюн юйге кетип къалсам, мен Хакимни женгалмайма».

Харун 6 кюнню Сафият бла турургъа ыразылыгъын айтады.

— Былай сагъыш этип къарайма да, Сафият, санга тынгыларгъа тюшгенди. «Командировкам» бошалгъынчы, сени бла турама.

Сафият Харунну башын кесине къысып, чачын уппа этеди.

— Алай эте, кёз жарыкъчыгъым, арталлы да къолума тюшюп да бир къалырса. Сабийлеринге алиментни да кесим телерме..

«Командировкасы» бошалгъанлай, Харун салып юйюне барады. Аминат аны кёргенинде, не айтыргъа билмей, аузу ачылып къалды. Халим бла Айшат, алгъынча, аны аллына чабып, бойнуна тагъылмайдыла, кенгден мудах къарайдыла. Аминат бираз эс жыйып, сорады:

— Шахарда хапарынг бар эди да, андан бери бир кёрюнмей тургъанынг бек сейирди?

Харун сейир этеди:

— Ол дегенинг а неди, Аминат? Поездан бу сагъатда тюшдюм да.

Оллахий, асыры иссиден биширип окъуна къоя эди. Теркирек бир сууукъ суу берчигиз, беткъол жууайым. Хаким а къайдады?

— Ол а ишдеди, экинчи сменде. Сени ючюн тюшгенме деп кеси да эки кюнню милицияда олтуруп келгенди, — деди Аминат.

Харун къоллары кенгиге жаяды.

— Тоба астофирулла, къара ол сейирге! Анга кёре ёлгенле сау болмазла де да тур. Мен мында болмагъанлай, мени ючюн милициягъа уа къалай тюше эди? Ай арт кезиуде ол хайырсыздан тартыргъа аман къадалгъан эди да, аллай бир затха тюшеригин билип тура эдим. Хо, Аминат, жюрегинги къыйнама. Эр киши аз тюрлю къыйынлыкъ кёрмейди. Эки кюн неди? Халим туугъанда, мен олтургъан он беш кюн окъуна кёзню жабып ачханча да кёрюнмеген эди.

— Ол затла санга алай бош кёрюннгенликге, мени кюнюмю къурутханлары, эшигими жапханлары билмейсе. Сени кесинги да ол кюнден башлап жашаугъа бир тюрлю оюмлу къарамынг болмагъанын мен бек иги сеземе. Хакимни юсюнден а, ачыкъ айтайым, аллах кёргенден, аны аман къылыкъгъа сен юйретдинг. Энди анга жюрегим хар заманда къайгъылыды. Сени кёрмегенлей, ётюрюк айтып келир деп анга киши къалай ийнансын. Бир аллах, не айтыргъа да билмейме, — деп жарсыйды къатын.

Харун ачыуланады.

— Аланла, сиз барыгъыз да бир тилли болуп,

мени юйден тыш этерге муратыгъыз бар кёреме. Хаким тели эсе да, Аминат, сен а ётюрюкню сергерге керек эдинг. Командировкада 10 кюн туруп келген адамны юсюне чапхан сиз болмасагъыз ким кёргенди?

— Да, аллахны суйген къулу, сен болмасагъ, ишлеген жерин юйдегиден букъдургъан а ким кёргенди? Жаш тутулгъанда, милиция сени ишлеген жеринги 2 кюн излегенди да, тапмагъанды. Ол ишинги уа тюзгеми санайса?

Харунну бети къызарады, агъарады.

— Мени къайда ишлегеним бла не милицияны, не сени ишигиз жокъду. Ай бошалгъанда жалнамы юйге келтирмесем, итни къыстагъанча, табан жетдирип окъуна къыста. Шёндю уа манга тырман этерге кишини иши жокъду.

Ала алай даулаша тургъунчу, Хаким ишден къайтды. Ол Харунну юйде кёргенине да уллу сейир этмей, ич отоугъа кирип, тешинип чыкъды.

— Хаким, сен мени къайда кёргенсе? Тели хапарла айтып келип, анангы жюрегин нек къыйнайса? — деп къызды Харун.

— Мен сени кинотеатрда кёргенме, Харун. Уялмай дагъыда башынги жулургъа кюресесе. Сени танымазча тели сабий мен къачан болгъанма? Кесинги бир башха миллетден сундурама деп тилинги, къолларынги да ары-бери ойнатханлыгъынга, мен сени къалай танымаз эдим. Сен тюз ниетли ата болсанг, ишлеген жеринги бизден жашырмас эдинг. Анабыз сени суйген этеди деп, хар не хылы-мылынга да тёзюп тургъан эсек, мында ары ол зат боллукъ туююлдю. Тамбла мен сени бла барып, къайда ишлегенинги билирге керекме. Милицияда да алай айтхандыла.

Харунну кёзлерине къан чабады.

— А-а-а, ит кючюгю, сора сен мени ызымдан тасхачы болуп айланырыкъ эдинг? Бусагъат уруп, тишлеринги аузунга къуяйым,— деп ол жашны юсюне секиреди. Алай энди Хаким ёге атасындан къарыусуз туююлдю. Ол Харунну арта тюртюп барып, жерине олтуртады.

— Мен ит кючюгю нек болама?! Мени атам сенича ит туююл эди. Аны хар ким да айтады. Ол сен къол кётюрюючю заманла озгъандыла. Анамы бетин этеме ансы, бусагъат эки къолунгу да артынга байлап, эшекни сюргенча, милициягъа сюрюп барып эдим. Къайда ишлегенинги, кече ортасында киногъа ким бла жюрюгенинги ала бек терк тохташдырып эдиле. Тамбла уа суйсенг, суймесенг да, ишлеген жеринги кёргюзтюрсе,— деп Хаким ич отоугъа кирип кетди.

Харун аузундан сёз чыгъаралмай, олтургъан жеринде иги кесек турду, сора арлакъда кёз жашларын сюрте тургъан Аминатха кёз жетдирип, тынчайыргъа кетди. Бюгече аны кёзюне къалкъыу къайдан кирлик эди. «Сафиятны оноуу бу жол бир затха жарамады. Энди не этейим! Эртденликге дери турсам, Хаким ызымдан келмей амалы жокъду. Акъылы тыйыпмы къоярыкълы. Сафият бла туююшсе, не андан, не мындан болмай къалыргъа тюшерме. Угъай, барыла жукъласынла да, болгъанчыгъымы чемоданга жыйып. думп болайым. Жашау этерге Сафият бла да боллукъду. Аминат иги тиширыуду. Алай энди Хаким бла бир юйде кечинген тынч боллукъ туююлдю. Чийими билдирдим, аны бла мени арабызгъа сууукълукъ кирди. Ишни тюз болгъаныча айтсам, билеме, Аминат кечерикди. Хаким бла ит бла бёрю болуп а къалай жашайым? Не ары-бери буруп кюрешсем да, кетерге ке-

рекди, арталлы да артымы айырып. Эгечим, харип, тюз айтыучу эди. Биреуню сабийин кесинге сабий этип ёсдюрген тынч болмагъанын кёрдюм. Аны хатасындан анда кесимикиле да тыш боладыла», — деп ол кёп сагъыш этди.

Кече ортасы. Харун ундурукъдан тюшюп, жалан кёлеклей тегерекке тынгылайды. Кёксюл киштикни мурулдагъанындан башха бир тюрлю таууш эшитилмейди. Сирнек жандырып, Харун кийимлериң излейди. Эшик ачылады. Харун кийимлери бла ундурукъгъа секирип, жууургъан тюбюне бугъады. Аминат отоугъа чыракъ жандырып киреди. Ол ундурукъ къатына жанлап, жууургъанны бир жанына атады.

— Тур, харип, Харун, тур, къарангыда кюрешме да, не зат алыргъа сюе эсенг да ал. Терк бол, сабийле уянсала эриген этерикдиле. Мен сени муратынгы эртде сезгенме. Биз тезербиз, кесинге таплай эт. Тынгылап тургъанлыгъыма, сен башха тиширыу бла айланнганынгы билеме. Манга кир ниетли, эки бетли эр керек туююлдю. Сен мени тилей туруп къоркъгъаныма жолукъдум. Кёлкъалды этмейме, суймеген бал, жау да ашамайды. Кёлюнг жаратхан бла насыплы бол, — деп Аминат андан-мындан жыйышдырып, эрини хапчукларың чемоданнга кеси салды. — Хайда, энди жолунг мамукъданды. Тилеригим жалан да бирди — сабийлени кесим билгенча юйретме къой. Жашаугъа, ишге да аланы кёз къарамлары сенича болурларың суймейме. Алагъа болуш деп да тилемейме. Сен кеси башыңгы кечиндиралсанг — болады.

Харун башың энишге ийгенлей олтурады.

— Ай сени бла уа бир жарашырыкъ эдим да, алай...

Аминат эрини аузуна чабады.

— Алай сабийле чырмайдыла. Билеме, билеме. Не этген аманлыгъынгы да кечип, башынгы сылап турсам, мени бла жашау эталлыкъса. Угъай, Харун, сабийле уллу болгъандыла, аманны, игини да ангылайдыла. Аланы жүреклерин кыйнагъандан эсе, кесими жүрегим кыйналсын. Хақимге ата болалмазса, аны жүрегин кыйнап, кесими жашаууму къураргъа суймейме деучюм эсингдемиди? Ол акъылым шендю да тюрленмегенди. Кыйынлыкъгъа тюшсенг, билдир, болушурбуз.

Харун кючсунеди.

— Кечгинлик бер, Аминат, мен аман адамма. Манга аллай акъыллы сёзлени къоратыр кереги жокъду. Дунияда не зат излегеними кесим да билмейме,— деп ол чемоданын да кётюрюп чыгъады.

Бу жол Аминат аны ызындан жилямады. Баям, жүреги къатхан болур эди. Алай ол кече билтеу озгъан жылланы эсине тюшюрюп, адамны жашау жолу къалай кыланч, къалай ёр, ташлы болгъанын тохташдырды. Ол жолда тюбеген кыйынлыкъланы хорлай билген адам ючюн ёхтемлик жүрегин кётюрдю. «Харунну уа аллайланы санына къошаргъа жарамайды. Ол асыры къарыусуз, кёлсюз адам кёре эдим»,— деп келди Аминатны эсине...

Харун Сафиятны юй аллына жетгенинде, эки омакъ кийинген тиширыу, бирер ауур чемоданы да кётюрюп, арбаздан чыкъдыла. Ала Харунга жолукъгъанларын суйсунмей, жолну бирсижанына хылыф ётюп, тегерекге терк-терк къарай,

эки къатлы юйню жаны бла энишге атландыла. Харун аланы ызларындан къарап иги кесек турду. Артына бурулуп къарагъанында уа жалан кёлегини юсюне пальтооун къаплап, къабакъ эшикни жанында сюелип, ышара тургъан Сафиятны эследи.

— Танг да атхынчы, была не затларынгдыла,— деп Харун орамны энишге кетип баргъанланы кёргюзтдю.

— Ахшы жолгъа барсынла, харип, ахшы жолгъа. Экиси да суйген негерлеримдиле. Бюгече кеч келип, менде къалып барадыла. Бир аллах, жигит болгъандыла. Къара бизге, телиле кибик, айтмазлыкъ затларыбызны орамда айта турабыз. Кел-кел-кел, ахшы кюнде кел. Бир зат ангылай эсем, жанынгдан суйген юй бийченг бла артынгы айырып келесе. Ха-ха-ха! Ишни алай боллугъун мен сени бла танышхан биринчи кюн окъуна сезген эдим. Окъууум болмагъаннга бир да къарама, ары-бери терк ауушуучу кишилени жангыз къарагъанлай билип къоюучума. Анам алай жаннетли болсун, сени уа ол зат тюз кезлерингде жазылып тура эди.

Харунну бети тюрленип, къатыннга терс къарады.

— Ой, жанынг чыгъарлыкъ обур!— деди ол. Сафият Харунну арбазгъа тюртдю да, ызындан чемоданын да кийирди.

— Бир да къоркъма, ханым, жаным бек къаты бегитилипди, бир жары да чыгъарыкъ туююлдю. Обур деп а тюз айтдынг, энди мени къолумдан алай терк ычхын,— деп ол къабакъ эшикни артындан этип, пальто хуржунундан чюй чыгъарып аны бла жерде тюрлю-тюрлю сызлыкъла этип, ичинден не эсе да бир затла айтып, төрт жа-

нына да айланып, тюкюрдю.— Энди ёмюрге меники болдунг. Кесим кыстагъынчы мындан кеталсанг бу акъ чыгъып башлагъан кекелиме сен тюкюресе. Хайда, кёз жарыгъым, энди бу фатар ёлгюнчю сеникиди,— деп Сафият эки кьолун да юй таба созду да, отоугъа кирди.

Харунну бети кыызды, кьулакълары чуулдадыла, бутлары кьалтырап, чемоданга олтурду. «Я супхан аллах, бу кьатында кьаллай бир уятсызлыкъ барды. Уу жилиндан башха туююлдю. Биреуню эрин сыйыргъан мынга бир жанына бурулуп тюкюргенча да туююл кёреме. Алай болмаса уа, аберини тюкенден алып келип, эки кере багъасына сатмаз эди. Бу адамгъа Совет власть неди? Жашагъан шёндю эте эсе да, иши, башы да алгъынча, патчахны заманындачады. Киши кыйыны бла, харам ахча бла жашау этеди. Энди уа мени ол харам мюлкге ие этерге мураты барды. Угъай, кеч болгъунчу, кьутулургъа керекме»,— деп Харун чемоданын да кётюрюп, кьабакъ эшикге жанлайды, алайда тохтап, арсар болады. «Сагъыш этмей, мындан кетип кьалсам, кьайры барлыкъма? Энтда да кьайтып, Хаким бла туююшюргеми? Тейри, андан хайыр а жокъду. Тели бола уа тура болурмамы? Хар ким билгенича жашау этгенини не хатасы барды? Харамды деп да бош айтама ансы, ол кимни несин урлайды. Ыразылыгъынг бла артыкъ ахчачыкъ берип, керекли затынгы алыргъа тапсанг, аманмыды? Бир шахардан бир шахаргъа барып, аланы излеп айланган а тынчмыды? Аминат эки кьолун кирпичге ашатып, бирлеге журтла ишлеп тургъанлыкъгъа, анга ким ыспас этеди? Сыйлы грамоталаны чемоданга жыйып турады. «Жарлыны эшигин махтау жабар» деген ма алайды».

Харун биягъы чемоданын кётюрюп, отоугъа киреди. Сафият анга къучагъын кенг керип тубейди.

— Ахшы сагъатда, огъурлу жерге, насыплы жашаугъа!— деп ол Харунну къучакълайды.— Терезеден къарап, сени телилигинге кюлюп тургъанма. Кесим къыстагъынчы, кеталлыкъ туююлсе дегениме нек ийнанмайса? Бир да къоркъма, жаратмасам бек терк къыстарма. Орта Азиядан келгенли, сен тёртюнкюсе. Къаллайла эселе да бир магъанасызлары тюшюп тургъандыла. Сени уа жүрегим жаратады. Баям, башхасын излерге тюшерик болмаз. Тешинчи, хайда,— деп Сафият Харунну ич отоугъа тюртеди. Ол мындан чыгъып баргъанланы кёрюп къоркъдунг, баям. Ала хаталы адамла туююлдюле, Харун. Бармакъларындан бал тама айланган къатынладыла. Вилемисе, бир башха шахаргъа барып, бир затла алып келгендиле да, мен кесим окъуна сукъландым. Не аздан да 7000—8000-шер сом хайыр этерикдиле. Ала ары кетгенли уа, ай жарымы да болмай эди. Келир базар кюнден сора ючюбюз да Вильнусха барлыкъбыз. Санга да бир иги саугъа ала келирме. Къышха иги пальтонг жокъду. Къаллай бетлисин сюесе?

Харун не айтыргъа билмеди.

— Къаллай болса да киербиз. Саугъагъа берилген атны тишлерине къарамаучудула дейдиле оруслула. Кесинг жаратханны алырса.

Сафият ыразы болду.

— Бек ахшы. Сени аллында бир кючбюсюреу налат жашагъан эди да, не зат алып келсем да, эринлерин чюйюрюп, хыликгя этерге кюрешип туруучу эди. Бир аллах, анга уа бек тап тюшюрген эдим. Битеу бир жылны ичинде алгъан кий-

имлерими ол юйде болмагъан заманда элтип сатып ёрге айландырыш къойгъан эдим. Менден иги да жаш эди да, анга махтанып, кесин жети кёкге кётюрюп башлагъанлай, табан жетдирип къыстадым. Энди, итим айланганлай, айлансын алай. Кимни болса табакъ тюбюн жалай, жетгенден апасы тилей айланады дейдиле. Мындан алда уа эсирип, тюз ала тонгузча, балчыкъгъа аууп тургъанлай кёрюп, юсюне тюркюрюп кетген эдим. Адамны башы ишлемесе алайды, Харун, эсингде болсун.

Ол сёзле Харунну къулагъына, топ окъну жаркъасыча, къаты тийдиле. «Бу къуртха не аманлыкъ этерге да угъай дерик болмаз. Айтханыча, балымы эмип, балауузуму бир жанына быргъап жиберсе, Аминатха не айтып барырма? Угъай, энди ары барыу жокъду. Андан эсе, бешинчи этажгъа чыгъып, кесими терезеден атсам а. Мени кибик бир хауле ёлмегенмиди. Бош телисине, жаншай турама ансы, бу налат менден эсе онглу болургъа нек керекди? Аллахны ахшылыгъындан, къарыучугъум барды, жалан да акъылымы иги жыйышдырыргъа, къуртхагъа алдатмазгъа керекме, — деп ойлайды Харун. — Башымы артыкъ ёрге кётюрмей, айтханын этип турсам, баям, Сафиятха андан башха зат керек болмаз. Энди ёхтемлик манга неге керекди, ууум сыннганды. Ачдан, жалангачдан къыйналмай кечине барсам болады».

Харун бир бёлек жылны билгенича жашады. Жашады дерге жарарыкъ болурму да? Кечинди десек, тюз болур, баям. Жашаууна Харун кеси уа ыразы болурму? Болургъа да болур. Энди ол

башхача жашау этнуно башына сыйындыралмайды. Харун алгынынгы кьатыныны сейирлик, халкьгьа хайырлы жашауун хыликгя окьуна этеди. Аны оюмуна кёре, шёндюго заманда адамны кьарны токь, юсю тап болса, башха зат кереги жокьду. Сафият бир шахардан бирси шахаргьа барып, багьасы чыгьарыкь товарланы келтирип сатады. Харун а, уясындан чыгьаргьа кьоркьгьан кьоянча, кече-кюн да юйден чыкьмай, кёзлери кёпкюнчю ичип, аш орнундагьы артха айланып келгинчи ашап кечинеди. Аны кюнлери, кечелери да, эгизлеча, бир бирге ушайдыла. Бир бёлек жыл мындан алгьа да, бюгюн да шо бир халда. Союмгьа асыралгьан малча. Башхалыкь жалан да бирди — мал адамгьа хайыр береди...

Аминатны юйюнде уа жашау гарадан бёркюп чыкьгьан нарзанчады. Аминат, кёп болмай, Ленинни ордени бла саугьаланнганды. Кьурулуш управленияны коллективи аны шахар Советге депутатха айыргьанды. Хаким алчы кьурулушчуду, кесини юйюрю бла башха юйде жашайды. Айшат университетде, Халим орта школда окьуйдула. Айшатны отоуунда жарагьан пианино барды. Ингир сайын андан жүрекни кьозгьагьан алаамат музыка тауушла чыгьадыла. Юйдегиси кьалай жашагьанындан Харунну арталлы да халпары жокьду. Алагьа кёрюнюрге кьоркьгьан окьуна этеди. Аминат бла сабийлери да Харун башха кьатын бла жашагьанын тохташдыргьандыла. Энди ол аланы жүреклеринден чыкьгьанды. Аны эслерине окьуна тюшюрмейдиле. Ол эрте ёлгенди. Ёлген атаны бла Харунну башхалыгьы неди? Ёлген кьайда игиди. Сабийлерини

угъай, битеу халкъны эсинден ёмюрге кетмей турурча ахшылыкъ этип ёлген атала аз тюйюлдюле. Хыйлачы саудюгерчини жыйрыкъ тюбюне бугъуп, башын кечиндирген атаны уа саугъа санаргъа боллукъмуду? Аллаи атасы болгъан сабийле ёксюздюле? Алай Айшат бла Халим огъурлу ананы къолунда ёксюзлюк сынамагъандыла.

Кесини къол къыйыныны къууанчын кёрмеген, башхаланы къыйынына сугъанакълыкъ этген ёмюрге да насыплы болмайды. Харун аллай насыпсыз адамладан бири эди. Ётюрюк жашауну жиписи аны кесине тартханды. Ол белине дери батмакъгъа батыпды, теренден тереннге кете барады. Баям, ол затны сезерге Харунну акъылы жетише болмаз эди...

Бир ингирде Сафият юйге эки нёгери бла келди. Харун аланы таныйды. Сафият ала бла бирге жолоучулукъгъа кёп кере чыкъгъанды. Энди саудюгерчиле Харундан бир затны да жашырмайдыла.

— Харун, биягъы санга ыйыкъ чакълы бирни кесинглей турургъа тюшерикди. Биз ючюбюз да тамбла эртденликде Баку таба атланабыз. Билемисе, «ишлерге» къыйындан къыйын бола барады. Алгъын жол келтирген затларыбызны сатып да бошамагъанбыз. Барахолкада къымылдаргъа да къоймайдыла. Бек къоркъуулуду. Танышларыбызгъа юлешген затларыбыз да алыкъа сатылмагъандыла. Алай мында андан кёп турургъа жарарыкъ тюйюлдю. Алгъын Бакуда биреу бла оноулашып кетгенбиз. Алтын жюзюкле, сыр-гъала хазырлап турургъа айтханды. Бусагъатда аладан файдалы зат жокъду. Чемодан бла кё-

тюрюп да айланмай, адамланы ишекли да этмей, бек тапды. Хар жүзюкден 250—300 сом таза файда кьаллыкьды. Аланы уа бир эки-юч жый-ырымасын алалмайбызмы? Быланы кёремисе? Сен эрикмей туруп ючюн келтиргенбиз. Бу нёгерлерим алгъандыла,— деп Сафият бир уллу сумка бла бир аракъы, чагъыр шешаланы кёргюзтеди.

— Сиз хатасыз кьайтыгъыз ансы, манга уа мында не боллукьду, хайт деп турурма,— деп Харун шешалагъа кёз жетдирди.

Къонакьладан бири:

— Хо, бир да кьоркьма, ташха талауму тиерикди. Сафият ажашып кьалырма дейсе. Бир аллах, самолёт бла элтип, северге атып келселе да, 2—3 кюнден мында болмаса, бетиме туююртеме. Бир хата да болмаз, кьатынынгы, шо сен кёргенлей, сау-эсен кьайтарып келирбиз,— деп кюлдю.— Сафият а, тюз токълу кибик, юйден да чыкьмайды деп сени махтагъандан болмайды. Бизни эрлерибизни бир кёргю эдинг. Бир аллах, баргъан жеримден кьайтып юйге келгинчи, башымдан кьайгъым кетмейди. Сюйгени чакълы ахча кьоя юйретгенме да, кьайда тапхан хауле тиширыуну да алып келип, юйюмю перекетин, сыйын кьурутады. Хоншуларыбыз манга аз айып этмейдиле. Анда-мында айлана, юйюнгю нек чачдыраса деп урушадыла. Мен а юйренгенме, да, ёлсем да, бу ишни кьояллыкь болмам. Этген файдам аны кьарнындан да озмайды, алай энди бир жары да бармам деп ант этип келсем, эки-юч кюнден бир жары барлыгъым келип, кичиу болуп кьалама. Баям, аманига юйренген болурбуз.

Харун, кьатынны кёзюне тюрслеп кьарай кетип, айтады:

— Хайыры чыгъа эсе, не хатасы барды. Би-

реу производства айгъа ишлегенни 2—3 кюн-нге ишлеп къайтсанг аманмыды? Жашагъан къадарында къайдан юзалсанг да, сеники олду.

— Керексиз хапарланы къойчугъуз, столгъа келигиз,— деп Сафият къонакъланы чакъырады.

Бюгече ашау-ичиу узакъгъа созулмайды — саудюгерчиле танг эртден жолоучулукъгъа чыгъарыкъдыла...

Сафият кетгенли ыйыкъдан озгъанды, алай не кеси келмейди, не хапары жокъду. Дагъыда юч кюн озгъандан сора уа бир ингирде милициядан адамла келип, Сафиятны юйюн тинтдиле, хар затны да жазып кетдиле. Экинчи кюн а биреу келип, Харунну милициягъа элтди. Анда берилген соруулагъа Харун суймей жууаплайды.

— Сафият сени киминг болады?— деп сорады следователь.

Харун не айтыргъа билмей тынгылайды. Бир кесекден а:

— Кимим болгъанын кесим да билмейме,— дейди ол.

— Къатынынгмыды? Эгечингмиди? Танышынгмыды?

Харун бираз арсар болады, сора:

— Танышымды десем, тюз болур,— деп жууап этеди.

— Сафиятны юйюнде не замандан бери жашайса?

— Бир 7—8 жыл бола болур.

— Айгъа къаллай бир ахча төлейсе!

— Ахча төлемейме.

— Да сора ол сени къатынынг болур? Регистрациягъыз бармыды?

— Угъай, жокъду. Алай эр бла къатынча жашагъанбыз.

— Къайда ишлейсе?

Харунну бети къызарды, тили тартылып, сёлешалмады.

— Къайда ишлейсе дейме, ангыламаймыса?

— Бир жерде да ишлемейме.

— Сафият а къайда ишлейди?

— Оллахий, сормагъанма, билмейме, — деп Харун жерге къарайды.

— Сегиз жылны ичинде биргесине жашагъан адамынгы къайда ишлегенин билмейме деп кимни ийнандырлықъса?

— Манга аны къайда ишлегени неге керек эди. Келишимибиз алай эди — мен аны юйюнде эрича жашайма, айтханындан чыкъмайма, ол а ашарыгъымы, ичеригими заманында тапдырады, юсюю, башымы керекли этмейди.

— Сора сен ол халда жашагъанса?

— Хау, аны айтханы манга закон эди. Алайсыз ол мени юйюнде бир кюн да тутарыкъ тюйюл эди.

— Сен болмагъанча кюйсюз хыйлачы саудюгерчини тузагъына тюшюп, анга аманлыкъчы ишле этерге болушуп тургъанынга не айтаса?

— Арт кезиуде аны кесим да сезе эдим. Алай мен анга не айтырыкъ эдим. Биреуню къыйыны бла жашап, анга оноу да этип турургъа манга къайда.

— Ол да, сен да урунган адамланы алдап, аланы къыйынлары бла жашагъансыз. Саулугъу болгъан абадан адам жамауатха хайырлы ишге кирмей жашаргъа эркин болмагъанын биле болурса да?

— Аны уа биле эдим, алай бу кьурурлукъ баш...

— Айыпды, айып, Харун. Сен урушну кезиунде душманнга кьажау кьалай кюрешгенинги да, андан сора кьалай жашагъанынги, ишлегенинги да, кьаллай юйюрден айырылгъанынги да билебиз. Энди уа 7—8 жылны хыйлачы тиширыуну юйюнде бугъуп тургъанма дерге уялмайса. Аллай бир заманны мал окъуна кечиналмаз эди. Сенде адамлыкъ кьалмагъанды. Аны кесинг окъуна сезе болурса?

— Ол обур кимни да алдарыкъ эди. Ичги бла эшигими жапмадымы?— деп кючсюнеди Харун.— Сафият кеси уа кьайдады?

— Бир да кьоркьма, тас боллукъ туююдю. Алай энди ол, баям, сени аракыы бла алдаялмаз. Сен а совет адамгъа ушамагъан иш этгенсе, жууапха тартыллыкъса. Уручула, хыйлачыла совет властны душманлары болгъанларын билмейме деяллыкъ болмазса да?

— Бойнум кьылдан инчгеди, не суйсегиз да этигиз,— деп Харун терслигине женгдиреди.

— Бар, алай юйден бир жары кетме. Анда жазылгъан зат болуп бир халы тас болса, Сафият бла бирге санга да сюд этилир,— деп следователь Харунну эркин этеди.— Сора, ахшы жаш, бир жерге кир да ишлеген эт, бош айланнганынг боллукъду. Алай туююл эсе, ариу айтмабыз...

Следствие бир айдан бошалады. Сафиятха беш жылны тутмакъда туругъа сюд этиледи, аны юйюнде болгъан затла уа торгга салынадыла.

Сафиятны жазылмай кьалгъан хапчуклары бла Харунну Сафият алгъан кийимлери анга жаллан да эки айгъа жетгендиле. Замансыз жашаудан тюнгюлген Харун кесин ичгиге энди бютюн

да хорлатханды. Ахчасы, хапчугу да тауусулгъандан сора уа эки кюнню ачлай туруп, кесин тагъаргъа жыжымны бир ненча кере алгъанды, алай базыналмагъанды.

Ючюнчю кюн Харун хоншуларындан тилеп, бир чырча картоф келтиреди, аланы чоюннга къуюп, плитагъа салады. «Энди отун ючюн а киши не хадагъа этсин?!» — деп тегерекге къарайды. Алай бу затны бузайым да, от этейим дерча абери кёрмейди.

— Ай аман ёллюк, аскерде ташны сыгъып, сууун чыгъарыучу эдинг да, не аманынга къалгъанса, — деп терезеден тышына къарайды, кёзюне жашил бояугъа боялгъан омакъ къабакъ эшик илинеди. Кёлюне: «Мен бюгюн ёлсем, ол эшик неме жарарыкъды, Сафият а къайтамыды, къаламыды?» — деп келеди, сора ундурукъ тюбюнден тот басхан жарты саплы балтаны чыгъарып, сюрюше-сюрюше, арбазгъа чыгъады. Шо ол да балта бла къабакъ эшикни туурайым деп баргъанлай, биреу тышындан сёлешеди.

— Эй, мында ким барды?

Харун, къолунда балтасын да бир жанына быргъап, къабакъ эшикни ачады. Эшик аллында милицияны лейтенанты сюеле эди.

— Кирирге эркин этигиз, — деп милиционер Харунга къарайды.

Харун, мутхуз кёзлерин терк-терк къагъа, бир аз абызырап, айтады:

— Киригиз, мен а угъаймы дейме.

Лейтенант арбазгъа кирип, тегерекге кёз жетдиреди.

— Мен участканы инспекторума. Жангылмай эсем, мында Сафият жашай болур эди?

Харун милиционер таба да къарамагъанлай жууап этеди.

— Хау, аны фатарыды.

Харунну эсине «8 жылны ичинде жангыз бир кюнню келип кёрюнмеген лейтенант бюгюн а мында не излей болур»,— деп келди.

— Аны бла жашагъан Харун сен болурса?— деп сорду милиционер.

«Энди уа не юйюнге от тюшдю, ырахат ёлюрге да къоярыкъ туюл кёреме была»,— деп келди Харунну кёлюне.

— Хау, менме.

— Бу участкада жалан да бир ай ишлейме. Танымагъаным ючюн кечгинлик беригиз. Мен Сафият бла сени ишигизни юсюнден кёп болмай эшитгенме. Бек жарсыулу, бек айыплы иш этгенсиз. Бусагъатда совет адам кеси къыйыны бла жашар ючюн хар не онгла да бардыла. Сен а кесинги юй бийченги къолунгда туталмагъанса, тюз жолгъа салалмагъанса.

Харун милиционерни аузуна чабып:

— Аллай адамны тюз жолгъа аллах да салалмаз эди,— дейди.

Лейтенант Харунга тюрслеп къарайды.

— Да сора сен аллай адам бла къалай жашау этгенсе да?

— Къой-къой, ол затла бары да милициягъа эртде белгилдиле. Не ючюн келген эсенг да, айт да, башыма эркин эт, алайсыз да дуниядан туюнлюп тургъан бир адамма, — деди Харун.

— Алай эсе, бир талай соруугъа жууап эт. 8 жылны ишлемей тургъанынгы айтхандыла. Бусагъатда къайда ишлейсе?

Харун ачдан агъарып, энишге салынып тургъан эринлерин да чуюрюп, жууап этеди:

— Жаханымни жети къатысында ишлейме. Милиционер къашларын туюп, Харунну жууабына ачыуланады.

— Мен сени бла керексиз лахор этерге келмегенме. Тюз жууап этмей эсенг, бусагъат милиция бѣлжумге элтип, анда сѣлеширме.

Харун, тишлерин да кыжылдата, тюк басхан сакъалын да кюлу бла ары-бери ышый:

— Ай юйюнге, бир аягъым ол дунияны боцагъасындан ары атлап тургъанын кѣрмеймисе, мен къалай ишлейим,— деди.

— Ненча жылынг болады?

Харун сагъыш этеди.

— Ы-ы, ы-ы, да бир юч жыйырма бла он а болгъан болур, аз затны кѣрмегенме.

Милиционер башын ары-бери булгъап кюледи.

— Алан, сен не акъылдан шашып тургъан адамса, не да башхаланы кесингден телиге саныса.

— Да сора, айтчы, ненча жыл болгъанды?— деп Харун лейтенантха тюрслеп къарайды.

— Не кѣп болгъан эсе да, эки жыйырма бла беш-алты жыл бола болур.

Харун чиммакъ акъ тишлерин да ачып, ышарады.

— Тейри аллай бир а тамата жашыма да бола болур.

— Тохта-тохта, Сафиятдан сора да къатынынгмы болгъанды?— деп милиционер сагъаяды.

Харун абызырайды.

— Угъай-угъай, лакъырда этеме ансы, манга аллай ахшылықкъ къайда, жолдаш лейтенант.

Милиционер, папкасын ачып, андан бир къагъытны чыгъарып, не эсе да жазады, сора, Харунга айланып:

— Бюгюн солу, тамбла уа ма бу номер бла кел да, Чалокойда туф карьерге ишлерге жиберликбиз. Ары-бери къачаргъа мурат этсенг, кесинге аманды, эки жылгъа сюд этилликди,— деп къагъыт кесекчикни Харуннга узатды.

Харунну санлары бютюн да бошайдыла. Узун къара кирпичлери кёгерген кёз тюплерине туюшуп, аланы бютюн да кёгертедиле.

— Ай юйюнге, уялмай мени, сингирлери юзюле айланган къартны, аллай къыйын ишге къалай жиберирсе. Аллахынг жокъмуду?

— Кёп жаншама да, мен айтханнга тынгыла. Сени бу халынг бла ишге киши саллыкъ туююлдо. Бир кесек заманны иги ашап, солуп бираз кюч алгъандан сора алай ишлеп башларыкъса,— деп лейтенант Харунну кёлюн кётюрюрге кюрешеди.

Харунну башын сагъыш алады. «Туф карьерми дейди. Оллаха, ол а иш туююлдо. Андан ёлмей саулай а иги къайтырса. Угъай, бир жары къачып кетейим да, бираз кечинирме. Аллах бир уллу насып берип къоярыкъ эсе уа. Да алай айтханым ючюн энди мен алгъыннгы Харун туююлме, кимге керекме. Арталлы да башым ишлемей эди ансы, Таня уа аман къатынмы эди. Оллаха, бусагъатда да бир затдан къыйналмай жанарыкъ эдим. Аминатха салып барсам а? Аны бош айтама, сабийле унарыкъ туююлдоле. Айтханыча, бираз ашатсала, ишлерча болуп къалсам а?! Ол, арыгъан кёзлерин кётюрюп, аны сакълап тургъан милиционерге къарады.

— Ыразыма, тамбла сен айтхан жерге барырма,— деп Харун жумдуругъунда ууа тургъан къагъытчыгъын алып, кёол аязында тюзеле

тип окъуду: «Горький атлы орам, 5-чи юй, 10-чу отоу...»

Экинчи кюн Харун, тапхан кийимчиклерин да машокга жыйып, лейтенант айтхан жерге келди. Бир кесекден а ол газик машинага минип, Чалокой таба атланды...

Туф карьер. Харун таш кесиучю агрегатны моторун ачып, не затын эсе да эгейди. Бир кесекден алайга участканы мастери эм милиционер кийимле бла бир адам келедиле.

— Иш кьолай болсун!

Харун букъу басхан бетин да халатыны женги бла сюртюп, артха бурулады, аны ишге жиберген лейтенантны таныйды.

— Сау болугъуз, жууукъ болугъуз, жолдаш лейтенант.

— Аперим, Харун! Энди уа, тейри, жаханимни теренине барыргъа ашыкъган къартчыкъга ушамайса.

Харун жууап этмейди, жалан да акъ тишлерин ачып, ышарады.

— Мен санга жолугъуп, ишинги, жашауунгу да бир кёрейим деп келгенме. Таматанг махтагъанды да, бек ыразы болгъанма.

Харун, кьолларын да быстыр журун бла сыйпай, лейтенант таба жанлайды.

— Да алыкъа ол махтарча абери да этмегенме, оллаха. Сен а сау бол, жолдаш лейтенант, дуниягъа кьошханса. Аллах кёргенден, шендюге дери уа жашаялмазгъа болур эдим. Мында ма бу сени бла келгенча, аламат адамла бардыла. Харзатха да тынгылы юйретедиле. Иш кыйын болса да, ыразыма.

— Къайгъырмаз, Харун, бир бёлек заманны иги ишлеп, кесинги кёргюзтсенг, мен министерст-

вода айтып, кеси аллынга ишлерча жерге кёчюрчча этерге сёз береме. Шёндю уа хайт де, нязамгъа бузукълукъ этме,— деп милиционер Харунну кёолун къаты кысып айырылды.— Мен артдаракъда энтда да келирме.

Харун туф карьерде слесарь болуп ишлегенли тёрт ай болду. Ол энди кюнлюк мардасын артыгъы бла толтуруп, махталгъан окъуна этеди. Аны ишчи нёгери Даулет мында тургъанлы, жыл бла эки ай болады. Ол Харунну ишге алай терк узалгъанына бир да ыразы туююлду. Ай юйюнге, жалнангы азайтырламы деп кёркъаса, ичиги быллай бир кюйдюрмесенг болмаймыды, деп кёп тырман этеди. Алай башына эркин болургъа суюген Харун кишини айтханына да къарамай, иги кюрешеди. Бир кюн а Даулет Харунну инструментлерин юзmez туюне букъдуруп, ишлерге кёоймай окъуна тургъанды. Ол анга:

— Алан, сени хатанг башхалагъа да жетгенин ангыламаймыса? Сен, ёгюз кибики, алгъа тартып кюрешгенлигинге, мени бу кёгерген сингирлерим кёпге чыдарламы дейсе,— деп бууунларын кёргюзтеди.

— Алан, мени не этгеним бла ишинг болма сын, аузунгу тый. Сен энтда да мында эки-юч жылгъа турургъа муратынг бар эсе, манга чырмау болма, мен а бир эки-юч айдан башыма эркин болургъа сюеме,— деп ачыуланды Харун.

— Ха-ха-ха. Алан, сен а, харип, кесинги не бек терк алдатып кёойгъанса. Ол лейтенант сени къалай ишлегенинги кёрюрге энтда да юч жыл айланмаса, бетиме туюкюрюсе. Мен бери ючюнчю кере туюшеме. Ючюнчю кере, билемисе? Бир шеша шумурдякны беклеп, юйдегими туюгеним ючюнмю сунаса? Угъай, мында бизни кибики

хакъсыз ишлетирге тапсала, андан сора алагъа не керекди.

— Хау, къарап турама да, сенден адам бек кѣп хайыр аллыкъды. Хайырынгдан эсе, хатанг аслам болгъанын сезмеймисе, Даулет?—деп Харун аны кѣзюне жютю къарады.

— Алайды, алай, харип, манга эрип тутадыла. Сен а башлары ишлемеген къауумдан кѣреме,— деп кюлдю Даулет.

Харунну бети агъарып, Даулетни тюртюп, бир жанына аудуруп, арлакъгъа кетип олтурду. Даулет аны къатына ахсай-ахсай келди.

— Алан, сен не бетсиз адамса. Алайлай бутуму сындырып къойсанг, тейри, аузунгу-бурнунгу къан этерем. Кѣремисе, къалай этдинг,— деп кѣнчек бухчагъын ёрге тартып, сыдырылгъан тобугъун кѣргюзтдю.

— Бу жолдан сора аллай хапарла бла башымы аурутсанг, ол инчге боюнчугъунгу бир жанына бюгюп, сингирлерин юзерме,— деп жаныды Харун.— Кет былайдан, тас бол.

Даулет Харун бла ойнагъан анга аз да хайырлы болмазын ангылап, ичинден не затла эсе да мурулдай, бир жанына кетди.

Даулет Харунну къатына жанламай, аны бла сѣлешмей эки кюн турду. Ючюнчю кюн а аны таба жанлап айтды:

— Харун, биз экибиз да бир суу аузундан чыгъып, бир шахарда жашап, бир бирибиз бла сѣлешмей къаллай бир турлукъбуз. Бер бери кюлунгу, ингирде аллынга бир шеша да атарма.

Харун Даулетни кѣзлерине жийиргенип къарады.

— Хау, ол борбайлары болгъан шешасыз тура болмаз. Кет ары, гаккыбаш.

— Оллаха, керти айтама. Тюнене эки шеша келтиргендиле, аладан бири сениди.

Харунну эсине: «Алан бу кертими айта болур? Мында аллай зат айланып а бир да кёрмегенме, бу бодуркъугъа уа къайдан чыгъарыкъ эди? Кеси да алай мажарыулу адам кёрюнмейди да»,— деп келди. Дагъыда бир кесекден а: «Оллаха, бир кесекчиқ тартсам а, иги эди. Да бар эсе, берсин, айымыса, аны жангыз шешасы манга не этерикди, кишиге да кёргюзтмем»,— деп ойлайды.

— Болсун алай. Алдасанг а, тейри, муну кёремисе,— деп Харун Даулетге жумдуругъун кёргюзтдю...

Ингир къарангысы. Даулет, хуржунуна да жарым литр аракъыны сугъуп, Харун жатхан баракга келеди.

— Жукъламай турамыса, Харун? Ол айтханчыгъымы алып келеме. Не да болсун, кишиге эслетирсе, маржа. Мында ол жаны бла бек къатыды. Экибизни да эшигибиз жабылыр,— деп Даулет саргъалгъан эски газетге чулгъанган шешаны Харунга узатды.

— Ох-о-о! Тейри, мен а бош, безиреп айтхан сунуп тура эдим,— деп Харун газетни жыртып, шешаны башын ийискеди.

— Букъдуруп къой, адам кёрюр. Сора кесинг да азчыкъ-азчыкъ уртлай тур ансы, таматалагъа эслетип къоярса.

Харунну кёзлери жарыдыла, терк окъуна шеша чулгъанган газетни бир жанына атды.

— Бусагъатда экибиз да бирер жюз грамм къаплайыкъ,— деп Харун шешаны башын ачды.

— Угъай-угъай-угъай, не эте эсенг да, кесинг эт. Мени энтда да барды, ол а сеникиди,— деп Даулет баракдан ашыгъышлы чыкъды.

Харун олсагъат окъуна шешаны жарымын тартып, къалгъанын жастыкъ тюбюне букъдурду. Эртденликде ишге чыгъарны аллында уа къалгъан жарымын да алып, жергесине жетдирди, къуру шешаны уа, ичине да бир кесек къарап, сукъланып, башын ары-бери силкинди, стол тюбюнде кир-кипчик къуюлуучу ящикге быргъады.

Ол кюн Харунну аякъ тюбюнде чѐп сынмай эди. Хар затха да женгил узалгъанча, хар ишни да алгъындан эсе терк эм тынгылы тамамлагъанча кѐрюнеди. Тюш артында уа, башына чапханчыгъы тауусула башлагъан бла санлары, бирэки пуд тузну юсюне жюклегенча, ауур болдула, жарыгъаны кетди, бети саргъалды. Ингирде Харун тургъан жерине мыккыл болуп келди. Баракга кирип, тешинип, стол таба къараса—къуру шеша стол юсюнде сюеле эди. Бир кесекден карьерни таматаларындан бири Харунну отоууна кирди да саламлашды.

— Салам алейкум, Харун.

— Уа алейкум салам.

Тышындан кирген адам, стол таба кѐргюзтюп:

— Бу шеша къайдан чыкъгъанды?— деп сорду.

Харун, къалай эсе да бир тюрлю ышара:

— Бир нѐгерим берген эди,— деди.

— Мында ичги зат айландырыргъа жарамгъанын келе келгенинглеи окъуна айтхан эдик да.

Харунну бети тюрленди.

— Да бир жюз грамм тартханлыкъгъа, дуниямы бузулдукъду. Ичип, эсирип, ишге чыгъалмай къалсанг да бир ишди ансы, бу тутмакъмы болгъанды,— деп Харун бир жанына бурулду.

— Бизге адамланы аракъыдан айырыр ючюн жибередиле, сен а аны ызындан болуп, излеп алай ичесе. Ол сени бери келтирген лейтенант: «Мен аны чынтды адам этмесем кёрюрсюз»,— деп кетген эди да, сен а бек тап этдинг.

— Оллаха, мен бир жерде да излемегенме. Ол угъай эсенг, татыуун унутхан окъуна этгенем. Ол Даулет деген киши алып келди да, артыкъ къаты бола болмазла деп ичдим,— деп Харун башын жулургъа кюрешди.

— Да алай эсе чакъырайым да, къайдан тапханын айтсын,— деп ол адам барып Даулетни алып келди.

— Сен, ахшы улан, адамланы терс жолгъа некъ саласа?— деп сорду Даулетге.

— Ол не хапарды, кимни терс жолгъа салгъанма, кимге не зат этгенме? — деп сейирсинирге кюрешди Даулет.

— Аракъыны къайдан тапханса?

Даулет, эки жауурунун да ёрге кётюре:

— Мен бир тюрлю аракъы кёрмегенме,— деди.

Харун андан кёп тезалмады.

— Ол столда тургъан шешаны манга сен бермегенми эдинг?— деп Харун Деулетге терс къарады.

— Ха-ха-ха! Алан, сен акъылдан шаша тура болурса. Бетинг да бир аман къызаргъанды, исси ауруу иш а тийген болурму? Былай келчи, мангылайынга бир тийип кёрейим.

Харунну бети агъарды, эринлери къалтырадыла, жууугъуракъ жанлап, жумдуругъу бла Даулетни аузуна уруп жиберди да, битеу ал тишлерин ууатды, аугъанында башы да тешилди...

Харун, тутмакъда юч жыл олтуруп, алгъын жашагъан шахарына къайтды. Узун сакъалы, тыкыр къоллары бла зыккыл къартчыкъ Сафийтны юйюню аллына келип, иги кесек сюелди. «Бу налатны алыкъа тутмакъдан ычхындыргъан болмазламы? Тейри, шо орамда къаллыкъ эсем да, бу огъурсуз юйге кирип бармам», — деп ойлады. Сора эсине Аминат бла сабийлери тюшедиле. Алай салып, алагъа барыргъа базынмайды. «Энди мен алагъа кимме? Арталлы да тыш адам», — дейди кеси кесине. Ууу сынган Харунну кёз жашлары окъуна келедиле. Ол къасмакъ басхан жени бла жилимукъларын сюртдю. «Аминат, мени бу къыйынлыкъгъа тюшгеними билсенг, сансыз этип турлукъ туююл эдинг, билеме. Дунияда болмагъанча итлик этгенме. Аллай кюйсюзлюкню жалан да сени жүрегингча халал жүреги болгъан адам кечаллыкъды. Мен энди алгъыннгы Харун туююлме, кечсенг, аякъ тубюнде балчыгъынгы жалап турурма. Сабийле кечерик туююлдюле, алагъа ата болалмагъанма. Сени жүрегинги аллай бир къыйнагъаным ючюн окъуна кечмеселе эркиндиле», — деп мурулдайды. «Энди Аминатха къалай кёрюнейим? Ишлеген жерине барып, аллында тобукъланып, бутларын къучакълап тохтасам, не айтыр? Ол тюнгюлтсе, этерими уа кесим билеме».

Ол кюн окъуна Харун Аминатны ишлеген жерин табып барады. Аминат бригадасы бла бирге ишни бошап, юйге тебиреп тура эди. Харун адамла болгъанлай Аминатны къатына барыргъа базынмады. Кёз туурасындан кетермей, аны ызындан тебиреди. Аминат нёгерлеринден айырылгъанлай, Харун атын айтып къычырды. Аминат, эрини ауазын танып, элгенди, артына къарап,

зыккыл фуфайкасы, башында да жангыз кѳулакѳы жыртыкѳ бѳркю бла сюелип тургѳан, сакѳалы жетген кишини кѳргенинде кѳоркѳгѳан окѳуна этди. Аны эсине: «Бу адам мени кѳайдан танийды? Ауазы Харунну ауазына не бек ушады. Аны уа алыкѳа алай кѳарт болур заманы жетмегенди», — деп келди.

— Менме, мен, Аминат, неге кѳоркѳаса, — деп Харун Аминатха иги да жууукѳлашды.

— Тоба астофирулла. Бу мени тюшюммюдю, огѳесе кѳэюмеми кѳрюнеди? Угѳай-угѳай, сен Харун тюйюлсе, ол алай кѳарт болургѳа амалы жокѳду, — деп Аминат эки кѳэюн да кѳол аязы бла жабып, кѳачып башлайды.

Харун аны ызындан кѳычырады.

— Аминат, аллахха ийнана эсенг, манга да ийнан. Мен Харунма! Айшат бла Халим кѳалайдыла?

Ол сѳзлени эшитгенден сора, Аминат тохтаиды. Харун аны кѳатына жанлап тобукѳланады, жияйды.

— Аминат, кечгинлик бер, мен ол дуниядан кѳайтханма. Эки-юч сѳз айтыргѳа эркин эт.

Аминат баш бармагѳын тишлери бла кѳаты кѳысханлай, абызырап, не этерге билмей, кѳалтырап сюеледи.

— Сени аллахынг жокѳмуду, Аминат? Ол мен таныгѳан жюрегинг кѳайдады? Халими кѳрмеймисе, нек жарсымайса? Эрингеча жарсы демейме. Алай айтыргѳа эркинлигим болмагѳанын ангылайма. Сен манга акѳылдан шашхан тыш адамгѳача жарсы. Мени кѳрюп болмазгѳа эркинсе. Санга мен кѳп зарауатлыкѳ бергенме. Алай сени жюрегинг бирсиленикича тюйюлдю, билеме.

Болуш, алай туйюл эсе, жоюлама. Юйюнде бир эски сарай бар эсе, ары кьой. Сенден бир капек да тилемем. Жалан да сизни кез туурагъызда жашаргъа сюеме. Ишге десенг—ишге барырма, юйде тур десенг да — сен айтхан. Арт кезиуде тюз юй бийчеча болгъанма, айып этме.

Аминат эс жыяды.

— Ай юйюнге, Харун, сен эр киши туйюл-мюсе? Не халгъа жетгенсе. Тур, адам кёрсе айып этер. Керти да акъылдан шашып кьалмагъан эсенг, кесинги бираз жыйышдыр.

Харун жерден кьобуп, гуппур тургъанлай, Аминат таба къарайды.

— Аллай бир заманны обурну юйюн сакълап, тышына чыкъмай турсанг, артда уа тутмакъда олтуруп чыкъсанг, акъылдан шашамыса. Билеме, ол манга хыйны этген эди.

Аминат бир зат да ангыламайды.

— Ол дегенинг неди, не обурду ол?

— Кьой, Аминат, бир-эки сёз бла мен аны санга ангылаталлыкъ туйюлме. Аллахны буйругъу бар эсе, бир заманда ангыларса. Шёндю уа оноууму эт, аллахынг бла, сабийлеринг бла тилейме. Аузумда сууум окъуна болмагъанлы, юкюн озду. Ма бу сен юсюмде кёргенден башха къара шай багъасы затым жокъду.

— Да, Харун, мен санга не этейим. Жангыз кесим болсам, бир оноу этер эдим. Сабийле абдан болгъандыла, аласыз санга бир зат да айталлыкъ туйюлме. Жарлыгъа болушхан а хар адамы борчуду, ачдан ёлтюрмебиз. Ма, бар да столовада бир зат ауузлан. Ичгини къатына да барма, алайсыз да кётюрем болуп тураса,— деп Аминат кьойнундан бир тюмен ахча чыгъарып Харунга узатды.

Харун ахча бла бирге алгъыннгы къатыныны къолун къаты тутханлай, тегерек айландырып уппа этеди, жыягъына салады, кёкюрегине къысады. Аминат адам кёрюп, айып этипми къояды дегенча, тегерегине къарайды, сора терк окъуна тартып, къолун ычхындыртып, алайдан къачады. Харун, эки къолун да аны таба узатханлай, аузундан сёз чыгъаралмай сюелип къалады.

Бир кесекден Харун столовагъа кирип ауузланады, бир стакан чагъыр ичеди. Юч кюнню ачлай тургъан къарыусуз адамгъа кёпмю керек эди, терк окъуна эсиреди. Сюрюше барып, ол жол жанында илипиннге аууп къалкъыйды. Эртденликде эртде уа сууукъсурап, бир тиши бирине жетмей, къалтырап уянады. Эки сагъатны жол жанында къырдык ичинде излеп, тюненеден къалгъан ахчасын табады, биягъы столовагъа кирип, ауузланып чыгъады.

Ол кюн Харун Аминат ишлеген жерден узакъ болмай, бир жерге чёгюп, ол ишден бошагъынчы сакълайды. Харун аны тюненеги жерде жетеди. Бу жол Аминат андан къачмады.

— Не айтайым, Харун, сабийлеринг къатларына да къоймайдыла. Тюнене кече кёзюме жукъу кирмей чыкъгъанма. Бу зат бла болушайым деп билмейме. Сабийлени аузундан юзюп, санга иш хакъымдан юлюш этип тур дей эсенг, этейим. Аны да ала билмегенлей. Башха къарыуум а жокъду. Юйге элтип бараллыкъ туююлме, экибизни да сюрюп чыгъарлыкъдыла. Энтда да ала мени ючюн къоркъгъан этедиле. Ахчангы уа тауухсанмыса?

— Угъай, ма бусагъат кёргюзтейим,— деп Харун хуржунларын къармап, 6 сом чыгъарады.

Ичмегенме, сен ёлмегин ичмегенме. Ма кёрюрге, тюзелип кетерикме.

Аминат, жилярыгы келип, кетип башлайды. Харун ызындан кыычырады.

— Бек ахыр ышанган адамым сен эдинг да, Аминат..!

Эки кюн озады. Кюндюз Харун Аминат ишлеген жерден узакъ болмай олтуруп, алгыннгы кбатыныны хар атламындан, хар кымылдагыанындан кёзюн алмай къарайды. Ингирде Аминат юйге кетсе, Харун да аны ызындан барып, терезе туурасында кече ортасына дери туруп, къайда болса да бир жылыракъ мюйюште жукъларгъа кетеди. Бир жол а, баям, Аминат юй жумушла бла кечге дери жатмай тургъан болур эди, Харун да терезе туурасындан кетмей кёп сакълады, артда уа, алайдан узакъ болмай, бир таш жанында къалкып къалды...

Бйых кюнню эртденлиги эди. Аминат, омакъ кийинип, Халим бла Айшатны да биргесине алып, орам бла ёрге, парк таба атланадыла. Харун энди сабийлерин таныгъан окъуна этмейди. Аминат бла юйден чыкыгъанла ала болгъанларына ишеклик къалмагъанды. Ол сабийлени жуугъуракъ кёрюр мурат бла орамгъа жууукълашады, Аминат сезгенине да эс бурмай, аланы бетлерине тюрслеп къарайды. Сабийле, бу къартха не керекди дегенча, бир бирге къарап, эринлерин чюйоредиле. Аминат а бир зат да эслемегенча этип, энишге къарагъанлай барады.

Харунну тенгисинден озгъанлай, Айшат, артына да къарап, бир жанына тюкюреди.

— Тфу, не жийиргенчли адамла бардыла. Ол

ичгичини да юйде бир жарлы тиширыу сакълай болур. Аны юсюн-башын кёрдюгюзмю?

— Кет-кет, къаллай хылы-мылыны да сен кё-ресе. Иче эсе, сеникинми ичеди, ичме къой-санг а,— деп Халим эгечине тырман этеди.

Аминат ичинден: «Ай харипле, ол сизни туу-гъан атагъыз болгъанын билмей а безирейсиз»,— деди. Сора артына къарап, Харун эки къолу бла бетин жабып, жияй тургъанын эслеп, Аминатны кёлю толады, кёз жашларын тыялмай жияйды.

— Ма биягъы сен башлагъанса. Хар кимге да сен кёзлеринги жибитесе,— деп Айшат анасыны бетине жарсып къарайды. Аминат бир зат да айт-майды, терен кючсюнюп, кёз жашларын къол жаулугъу бла сюртеди.

«Ярабин мынга не бла болушайым. Бир ке-секден адамлыкъдан чыгъарыкъды. Тохта-тохта, аллай бирге жарарыкъ туююл эсем, мени депу-татлыгъымы не къыйматы барды? Не амал бла да аны ишге салыргъа керекди. Харунну адам этерик энтда да ишди»,— деп ойлайды. Сора ол, артха къайтып, алгъыннгы эрини къатына бара-ды.

— Санга мындан кёп былай жашаргъа жа-рарыкъ туююлдю. Тамбла мен ишлеген жерге кел да, кадрла бёлюмюне элтип, ишге салдырай-ым. Алай туююл эсе, арталлы да кёзюме кёрюн-ме. Былайлай барыргъа уяла эсенг, тамбла юсю-нге бир затла ала келirme,— деди Аминат.— Сен мени алгъыннгы эрим болгъаныннгы бир адамгъа билдирме.

Харун жияйды.

— Ай юйюнге, бу борбайла бла мен не зат ишлейим. Аллахынг жокъмуду, кёрмеймисе?—

деп ол сингирлери ачылгъан билеклерин кёргюзтеди.

— Алай эсе, ма, эки-юч кюнню иги ашап, солугъан эт. Кючюнге кёре иш табарбыз,— деп Аминат чыгъарып, беш тюмен ахча берди.— Андан башха мен санга айтырыгъым жокъду. Кийимлени уа тамбла окъуна келтирirme, ишлеген жериме келип, алгъан эт.

Аминат ахчаны Харунну къоюн хуржунуна сугъуп, артына къарамай, алайдан терк кетеди. Сабийлерине уа: «Къартха, асыры эригенден, ахча берип келеме»,— деди...

Юч кюнден Харун, сакъалын да ариу жюлюп, Аминат ишлеген жерге келди. Аны алай кёргенинде Аминатны кёлю окъуна толду.

— Энди Харун болгъанынга ийнандым. Ай-ай-ай, адам кесин аманнга бошласа, не халгъа жетеди. Сени юсюнгден мен управленияны таматасы бла сёлешгенме. Ол айтханны этмесенг, эшитдим-эшитмедим деме. Хайда, кел,— деп Аминат Харунну конторгъа алып кетди.

— Сени къурулуш усталыгъынг болгъанын манга айтхандыла. Алай шёндю халинге къарайма да, къарыусузса. Бир бёлек заманны къалаур болуп ишлериксе. Жашагъан а общежитде этериксе. Ма, бу къагъытны элт да, комендантдан жер ал,— деп кадрла бёлюмню таматасы Харуннга къагъытны узатды.

— Сау болугъуз, аллах ыразы болсун,— деп Харун кабинетден чыкъды. Алайда бир кесек тохтап, кёз жашларын женги бла сюртюп, аякъларын ауур ала, общежит таба атланды.

Абдуллах Эльмурзаевич Узденов

СЧАСТЬЕ НЕ ПОКУПАЕТСЯ

На балкарском языке

Редактор И. Х. Бабаев

Художник В. И. Бекетов

Художественный редактор И. Г. Абрамов

Технические редакторы: С. С. Кумукова,

Л. Д. Жарашуева. Корректор Ф. Я. Тепеева

Сдано в набор 6/VI 1974 г. Подписано к печати 25/IX 1974 г. Формат 70×100^{1/32}. Бумага типографская № 1. Физ. печ. л. 7,25. Усл. печ. л. 9,35. Уч.-изд. л. 9,4. Тираж 1500 экз.

Заказ № 5628. Ч02145.

Цена в переплете 36 коп.

Книжное издательство «Эльбрус»

Нальчик, ул. им. адмирала Головки, 6

Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года
Управления по делам издательств, полиграфии
и книжной торговли Совета Министров КБАССР

Нальчик, проспект им. Ленина, 33.